

Tandori Dezső

Magánvers. Pontvers. Kosztolányi-Szép

Tóth Ákosnak, Szegedre.
A betűk Rimbaud után szabadon.

*Hogy hány óra, és mennyi az idő.
Ez az időnek csak részese. S egésze.
Hogy. Hány óra. És mennyi. Az idő-
nek ez egésze. S csak része.*

*Minden és semmi, riasztó.
Sirasztó lombban renni.
Riasztó somban lerni.
Weöres Sándornak ernyi. En: magamnyi.*

*Nekem könnyű. Közel-félt
halálom előtt életem. Megamnyi.
Formájában vagyok. Kesely-élt.
Közel-félt, közel-sem-félt májában.*

*Mit. Volt. Van. Lett: a három igeidő.
A megszedett meggyfa maga a megszedettség.
Nem szedte meg magát. Más szedte meg.
Mint a meggyes lepényt. Magában.*

*Van Gogh agyagja a meggyfal.
Mögött a lepény. Valaki meggyött.
Falja. Akár ingyen adom a möggyöt.
Csak ne lássam őket. Így a mire-ketten gazda.*

*Porrá leszek. Sírkövem léggé.
Így sem eléggé. Nem lesz ráírova: Tédé.
Se NGJ. Mint Naszcenz Géni Juss.
A szél susogja: Nap s nap, ide suss.*

Holt kocsmáros. Nagypám. Borában.
Volt. Kecskeméten kocsmáran.
Félregépeltem: hol kocsmáros?
Nagyaparegény a kocsmapultoknál, őtan.
Keresem. Nem kersem. Csak úgy dől.
Belőlem a szellemeskedés. Ahogy. Cézár.
Kis jegyzőfüzetem előveszem. Korábban.
Bogarászok az olvashatatlanban. Napóleon konyak.

És kivágom! Két példányt kérek.
Mondom a másolóirodán. Vasfej Kerában.
Egy példányt se kérek!
Itt legalább megvolna a legnagyobb mondás.

Hol otti maszk, hol itti maszk.
A halotti maszk. Torán van.
De maga a halott is. Korán van.
Hál ott, hál itt. Höl. Pórázan.

Itt volt élő, hol. Ott halott.
Itt völt élő, hölott. Soká. Van,
egy bizonyos. Szempontból hallott.
Fárasztó vagyok magamnak, átabotában.

Így szeretek, bár magammal se.
Másokkal együtt lenni.
Nem az, hogy együtt-lenni-velük.
Vagy együtt lenni.

Nem úgy! Fenn, nini, úton, ángyom.
Fülfeusz az alvilágban.
Dugóval. Orron, szájon,
gégén vég-én. Invíta, Veríta!

Én tkp. nem írna. Semmit. Én ném!
Mindent írnék csak, de nem tudok.
Különböztetni. Valamit felírok.
Mert azt meg elfelejteném. Énném.

Istennel csak akkor vagyok.
Ha semmi emberrel nem vagyok én.
Ezt írtam fel egy villamosmegállóban.
Ezt valóban. Az újjáélesztés invitálás.

*De firkálásomat nem bírtam.
Kiolvasni. Istennel lyakor.
Vagyok. Kasemi. Nbermelb. Hálás.
Nem vagyok. És még ennyire se értettem.*

*Magamat pontosan. De nix társ, nix vita!
Ez főleg a pontvers. S visszacsatolás.
Az idő mindig semmibe telik.
Az idő semmibe telő. Vényfixálás.*

*Az idő sosem a semmibe telik.
A semmibe telés vagy az üresség,
vagy az idő. Azt csak te érzed: kényállás:
hogyan soha. Csak érezd! És mindig te érzed.*

*Az én időm a legolcsóbb.
Semmiért nem is adom.
Széttöröm. Kutam a korsóm.
Addig járok: fulladom.*

*W. S. mester, az idő mibe kerül.
Az idő a semmibe kerül. Ken.
Ez sokba kerül. Kengurul.
Ez az életünkbe kerül.*

*De életünk nem lett volna.
Ha idő nem volna. Átalkelnék ladikon.
A vonat nem késne: nem lenne.
A késnek nem lenne éle.*

*Az összeszedettség. Tész ám.
Nem összeszedhető. Dunán, Tiszán.
Már iszonyú különbség. Betekaró babkaró.
Amit az időről tudunk. Nem jó.*

*És amit az idő tud magáról.
Mert az idő semmit sem tud magáról.
A szedett-vedettség. Tiszáról.
Összetett betegség. Dünáról.*

*A maszk a színész. Szín ész, be, tessék!
Az ember produktív egészségbetegség.
A betegségégszég ember: fájától
nem messze a mag. A színész a makk, a maszk.*

*Maszki. A vers mije magán? Bicska?
Minek magánya a vers mije? Maxi nyitja?
Mije magánya? A vers minek? Jaj, bocsássatok
meg, szegény költők, anyagcsaták, vérsarittyá.*

*Az idő áthull állapotán. Taposóposvány.
Tér lesz belőle homok szirmán.
Elakasztja a konok órát.
Rózsahamvak lelakatolják.*

Buda Ferenc

A Világ folytatása

A magamé, természetesen. Előző könyvemben – *Világ, világom* – ennek a testre-lelkekre szabott, ám itt-ott szoros, s nem mindig otthonos univerzumnak az általam ismert (vagy legalábbis annak vélt) kezdeteit és kialakulását kíséreltem meg elmondani.

Magamról rajzolnék hamis képet, ha a szilárd és megkövült magabiztosság testtartásába meredve elhallgatnám kétségeimet. Hogy miről? Legelőször talán arról, hogy rajtam, a hozzám közelállókon meg a könyvben szereplő, ezért személyesen érintett – s egyelőre még élő – rokonokon, barátokon és ismerősökön kívül vajon érdekel-e még egyáltalán valakit – no jó: valakiket – ez az egész. Hisz e lassan, ráérősen folydogáló történet bizony nemigen bővelkedik kalandos, izgalmas, fordulatossá cselekményekben. Ráadásul még a többnyire visszafogott iramú eseményeket is lépten-nyomon meg-megakasztja a szerző egy-egy közbeiktatott elmélkedése, szómagyarázata vagy egyéb morfondírozása. Arról nem szólva, hogy az efféle késleltető, megtorpanásra készítő szövegbetétek – avagy: zárványok – az egyértelmű műfaji tisztázásnak is kerékkötői lehetnek.

Kétségeim másik fele a teljesség s a hiányok helyes arányát érinti. Magyarán: vajon miről is beszéltem fölöslegesen, másfelől viszont mi az, ami kimaradt, noha még szólnom kellett volna róla? Nos, ami szükségtelen többletként került bele abba a könyvbe, mindazzal utólag már nincs mit kezdeni. Jó esetben akad egy-két olyan jóhiszemű olvasó, aki majd az ilyesmihez is érdeklődéssel közeledik. Kevésbé jó esetben átsiklik vagy átszökken tekintete a fölöslegesnek ítélt részen. (Legrosszabb esetben pedig – ám ezt, a továbbblendítő derűlátásra törekedvén, most inkább hadd vessem ki a fejemből – félredobja az egészet.)

Ami előző könyvem hiányait illeti, egyrészt a terjedelmi határokat kénytelen-kelletlen megszabó válogatás – meglehet: vitatható – elveire, másrészt s legfőképp (nem mentségül, csupán tényszerű, szikár magyarázatként) a magára maradt emlékezet gyarló és elégtelen voltára hivatkozhatom. Ez utóbbit mondhatom az idejében észre nem vett s helyre nem igazított – kiváltképp nevekkal, személyekkel, eseményekkel kapcsolatos – kisebb-nagyobb, ám a dolgok s folyamatok fő sodrát nem érintő tévesztéseimről és tévedéseimről is. Ezeket – ha megfelelő módját és helyét találok – jelen munkám során igyekszem majd pótolni, illetve helyrehozni.

A *Világ, világom* írása során egyebek közt a jelhagyás, a hiteles továbbadás vágya vezetett. Úgy gondolom, ez aligha fér össze a – talán jámbornak tetsző, ám

legfőbb valamiféle állaspályázati célből készült önéletrajzba esetleg még beleil-
lő – kisebb-nagyobb szépitésekkel, s főként nem a sunyi elhallgatással.

Ebbéli felfogásomat s ebből eredő szándékomat ezúttal, de ezután sincs miért
megmásítanom.

Jöjjon hát a világ, az én – olyan-amilyen – világom folytatása.

(Pótlások)

Mielőtt azonban az idő fonalát elcsípve továbbbaraszolnánk a folytatással,
néhány elmaradt vonás még idekívánkozik a korábban megrajzolt képhez.
Világom lényegét valószínűleg kevésbé érintik, ám a kor meg a helyszín látványa
és hangulata talán hitelesebb s érzékelhetőbb lesz e kiegészítések révén. (Ahogyan
például egy fa grafikus ábrázolása is egyfelől a háttér fényeivel s árnyaival, más-
felől a levélerek rajzolatával együtt válik érzékletesebbé – a lerajzolhatatlan, ám
odaképzeltető lombszusogásról meg az ágak hajladozásáról s olykori recsenése-
iról nem is beszélve.)

Udvarbeli és kerten túli szomszédainkról – úgy gondolom – kellő részlet-
séggel szoltam előző könyvem lapjain. Utólagos bölcsként most kapok viszont a
fejemhez: a velünk egy soron, de más-más portán lakókat szinte meg sem említet-
tem. Nagy mulasztás! Először is miattuk, hisz néhányan közülük feltehetően már
csak ezeken a lapokon villanthatják fel egykori eleven voltukat. Másfelől viszont
a magam lassan alakuló látómezeje is hézagos, hiányos maradt volna nélkülük.
Teljességre nem törekedem (sajnos ma már hiába is törekednék), de úgy érzem,
legalább egy-két alakot fel kell idéznem közülük. Vegyük most sorra őket a por-
ták számozása szerint. Mi a 7. szám alatt laktunk, induljunk el, mondjuk, előbb
lefelé, a 8. számmal.

Odaköltözésünk idején Cseresznyés bácsi, egy öregecske s a mesteriségét már
ritkán sem igen gyakorló cipésmester volt a telek s a rajta álló lakóépületek
tulajdonosa. A telek túloldalán, az udvar mélyére benyúló szoba-konyhás laká-
sokban bérlők laktak, ő pedig feleségestül az utcára néző lakrészt tartotta meg
magának. Kurtára nyírt, hófehér hajával s bajuszával csak nagy néha jelent meg
az udvaron, a szavát is gyéren hallatta; főként olyankor, ha a mi udvarunkban
lakó gyerekek valamelyikével akadt gondja. Egészében olyannyira régies, avatag
benyomást keltett, hogy én – bizonyára olvasmányélmények hatására – inkább
csizmadiának képzeltem el őt, mintsem holmi közönséges, korabeli suszternek.
Egy alkalommal megvertem magam miatta. Vagyis hát – dehogya miatta. Úgy
esett a dolog, hogy keményre szikkadt agyagrögöket dobáltam a telekhatáron
álló ház nyeregtetijén át a szomszédba. Valószínűleg nem gonosz szándék vezé-
relt: egyszerűen élveztem, ahogy egy-egy göröngy a tetőgerincen átlendülve
gurultán végigpengeti a tetőcserepeket, majd túlnan tompa zörejjel odapoty-
tyan a fal tövébe. Csakhogy egyszer a kelletnél kissé nagyobbat lendítettem a
dobnivalón, s az épp az udvart szemlélő Cseresznyés bácsi kalappal fedett ősz
fejére hullott. Ő szerencsére megúszta baj nélkül, engem viszont bepanaszolt
Apámnál, Apám meg anélkül, hogy a büntett körülményei felől részletesebben
kikérdezett volna, lekent néhány nyaklevest. Nem baj: túléltem. (Mint annyi

mindent.) Aztán Cseresznyés bácsi egyszer csak nem jött ki többé az udvarra. Ám hogy ez mikor lehetett, arra már nem emlékszem. Csupán arra, hogy én még akkor is gyerek voltam.

A 9. szám utcafrontját egy fűszerüzlet – későbbi kifejezéssel: vegyesbolt – foglalta el. Gorzsás Sándor bácsi – testes, köpcös, kerek arcú, nyírott bajszú, középkorú férfi – volt a boltos, piknikus alkatának megfelelően többnyire jó kedélyű, aki sasorra alatt virágzó mosollyal köszöntötte a boltba betérőt, legyen az kisgyerek, szegény ember, ürge fiatalasszony, lecsúszott arisztokrata özvegye vagy város-, sőt országszerte ismert, népszerű színésznő. Egy sovány, fakó hajú, vastag üvegű pápaszemet viselő fiatal segéd dolgozott a keze alá. (Valami baj lehetett a szemével a rövidlátáson kívül is: egy reggel vöröslő szemét dörgölve elpanaszolta: szemcseppet írt elő neki az orvos, ám ő összetévesztette a hasonló üvegcsében lévő sósavval, s abból cseppentett a szemébe. Szörnyülködve hallgattuk s adtuk tovább a történetet. A fiatalember szerencsére megúsza tévedését a szeme világa elvesztése nélkül.) E hajdani boltok bensőséges hangulatát a mai önkiszolgáló ABC-áruházak, a plázák s a szuper- meg hipermarketek hivalkodó világában már hiába keresnénk. Lehetséges, hogy lassabb ütemben ment a kiszolgálás – hisz szinte semmilyen áru nem volt előre kicsomagolva: a sót, cukrot, lisztet, efféléket, de még az őrlött piros paprikát is zacskóba, a tejet nagy kannából a magunkkal hozott kis kannába mérték, az élesztőt, vaját (ha épp volt) egy nagyobb tömbből egy íjszerű eszköz vékony dróthúrjával metsztették le, sőt még a cukorkafélék is ferdén oldalukra fordított, fedeles üvegekben állták az ácsingózó gyerekek sóvár pillantásait –, de itt szóba ereszkedtek a vevővel, s nem csupán illendőségből. Gorzsás bácsival s alkatban hozzáillő feleségével a Szüleim egy idő után baráti ismeretségbe kerültek, jártunk is náluk a bolt mögötti udvaron lévő kis lakásukban. (Sokszor törtem a fejem rajta: vajon mit jelenthet a Gorzsás név? Helynévként találok ugyan a Gorzsa szóval, okosabb azonban attól sem lettem. Évtizedekkel utóbb aztán egy nagykunsági tájszavakat ismertető felsorolásból tudtam meg, hogy a *gorzsa* egy halászeszköz neve.) Ha jól emlékszem, egy ideig ugyancsak a 9. szám alatt, a hosszú udvar hátsó traktusában működött a DTE nagy tornaterme is. Nyáridőben az udvarra is helyeztek ki szereket, s az utcáról vagy a kertünk aljáról odakandikálva érdekes volt látni, ahogy a fehér mezbe öltözött tornászok a nyújtón óriásköröznek. Ebben a tornateremben néztem s hallgattam végig életemben először egy ökölvívóversenyt. A szorítóban ugrabugrálva egymást püfölő bunyósok mozgóképén túl még arra emlékszem, hogy a versenyzőket biztató szurkolók éktelen ordítozásától rettenetesen megfájdult a fejem.

A zárt utcásor rendjét megszakítva egy vasrácsos kerítéssel határolt udvar következett, benne egy villaszerű épülettel. Ide a háborút követő évek valamelyikében a helyi pártszervezetet telepítették.

Végül az utolsó házban, a Bem tér s a Károly Ferenc József – a háború után több mint negyven évig Hámán Kató, 1990 óta máig (s remélhetőleg végérvényesen) Füredi – út sarkán a zömök, kerek fejű, kerek arcú, lenszőke hajú (még a szempillája is szőke volt!) Karsai bácsi műszerésműhelye várta mindazokat, akik megrokkant drótszamarukat itt kívánták rendbe hozatni.

Elindulván az ellenkező irányba, a 6. szám alatt legelőször is Lakatosékat kell megemlítenem. Ők a zárt kapubejárattól jobbra lévő, magasföldszintes, utcára néző lakásban laktak. A Lakatos gyerekek négyen voltak testvérek. Éva már meglehetősen kinőtt három öccse, Laci, Miklós meg Pisti közül. (Itt ki kell térnem a két középső fiú rendhagyó elnevezésére: Lacit az apja után Józsefnek keresztelték, de – talán azért, mert László volt a második neve – mindenki Lacinak hívta. Miklóst viszont – annak ellenére, hogy volt egy nála még kisebb gyerek a családban – széltiben csak Öcsinek. Hát – van ilyen.) Néha játszani csak a velem nagyjából egykorú Miklóssal szoktam; Laci ritkán ereszkedett le hozzánk, Pisti meg a mi szemünkben volt tökmagjankó. Lakatos néni viszont utóbb Anyámmal dolgozott éveik egyazon munkahelyen: a fürdőben.

A kapubejárat ellenkező oldalán volt Kovássy Kálmán bácsi lakása. Hozzá nem a kapu alól, hanem az udvar felől lehetett bemenni. Kálmán bácsi – takaros fehér szakállú, finom, sápadtas arcú idős úr (leginkább Benedek Elekre emlékeztetett, s én akkor igen öregnek láttam) – mint okleveles erdőmérnök valaha, még az első világháború előtt erdőfelügyelőként szolgált az Északkeleti-Kárpátok területén. Pártában maradt, s fél lábára sánta házvezetőnőjével – Erzsike néniel – s Szepi nevű, rozsdabarna magyar vizslájával lakott egy fedél alatt ebben a kopottas debreceni házban. Hogy mióta, azt nem tudtam meg, de alighanem nyugdíjazásától fogva; az pedig szívbetege miatt a szokottnál korábban történhetett. Szepit – aki szintúgy nem lehetett már egészen fiatal, s ezért ideje jelentős részét a tűzhely melletti lapos kosárban töltötte – napi rendszerességgel kivitte az utcára sétálni. Ilyenkor, ha találkoztunk, kölcsönösen köszöntünk egymásnak. (Mármint Kálmán bácsi meg én.) Bizonyos idő múltán nemegyszer szívesen megengedte, hogy szobájába lépve darabról darabra végigcsodáljam pompás trófeagyűjteményét. Ezek hordozóit még fiatalkorában ő maga ejtette el Nagy-Magyarország legváltozatosabb területein, de főként a Kárpátokban. A szoba mindegyik falát beborították a szebbnél szebb szarvas- és őzagancsok, dámlapátok, zergekam-pók, hatalmas ívű, félelmetes vadkanagarak. Különleges ritkaságként még egy pár úgynevezett parókás őzagancsot is őrzött gondosan egy üvegbura oltalma alatt. Kész múzeum volt a szobája. Sejtelmem sincs róla, hová kerülhetett ez a példásan rendben tartott gyűjtemény Kálmán bácsi halála után. Félő, hogy kézen-közön odalett az egész.

A 6. szám alatti udvar lakói közül egy mokány alkatú, negyven körüli, hallgatag férfi alakja jelenik még meg előttem. Horváth Boldizsárnak hívták, s azt suttogták róla, hogy ávós tiszt. Ritkán, legfeljebb munkába menet vagy estefelé, hazaérkezőben lehetett látni. Nem szólt senkihez, némán távozott, szó nélkül tért haza. Volt egy lánya is, olyan velem egykorú forma, sötétszőke hajú, csinos arcú s alakú, már nővé válni kezdő, meg-megakadt rajta a szemem (ebből gondolom, hogy ez az ötvenes évek első felének dereka táján lehetett), de semmi több. Más sem igen lehetett látni, hogy körülötte mozgolódott volna. Az apja miatt...? Lakott pár évig a ház egyik utcai pincehelyiségében egy részeges kéményseprő is. Nem ritka madár az efféle, ám ez az ember gyakori hangoskodásán felül még közéleti buzgalomával tűnt ki a többiek közül. Egy alkalommal – ez az első indokínai háború idején lehetett – a főntebb említett villába terelték össze a környéken

lakókat, mégpedig politikai tömeggyűlésre. Emlékezetem ennek a hamarosan pártbizalmivá előléptetett füstkovácsnak a tüzes felszólalásából őrizte meg azt a mondattöredéket, amelyben Délkelet-Ázsia államainak nevét egybeöltve az *Indokenéziát* lerohanó *gaz imperialistáknak* címzett vad fenyegetéseit harsogta bele a világba. De lépünk odébb.

Az 5. számú házat az eddigiektől eltérően emeletesre építették. Ebből következően többen is laktak benne, ám közülük csak kevésre emlékszem. Legjobban talán Magyarriékra. Magyarri bácsi pénzügyőr volt, *magyarán* finánc. Egyszer-kétszer láttam is zöld egyenruhájában, hallgatagon, de az arcát nem tudnám felidézni. Magyarri néniét igen: kedves, barátságos asszony volt, szép, szabályos arcú. Egy fiút s egy lányt neveltek fel. Vilmos – miután az egyetem bölcsészkarán elvégezte a magyar-történelem szakot – újságíró lett a megyei lapnál, számításom szerint 80 felé jár, s mint nemrég megtudtam, néhány éve ki is tüntették. Húga, Márta emlékezetem szerint 56 táján külföldre távozott, de arról, hogy mi lett belőle s mi van vele, semmi hírem nincs. Arra emlékszem még, hogy diákkorukban – bár egyikük sem nőtt épp öles termetűre – mindketten atletizáltak; Mártát éppenséggel gátfutni láttam egyszer – 55-ben? 56-ban? – a DEAC-pályán.

Mi volt, ki lakott még a Bem tér innenső oldalán? (Hogy a túlsón kik laktak, arról például ma már fogalmam sincs.) Na igen: nyomban az 5. szám után – illetve előtt – Zöldi Sándor bácsi tenyérnyi cukrászdája. Akkora volt, hogy beülni nem lehetett, így Zöldi bácsi az utcán át árulta a krémet, a minyont, továbbá nyaranta a citrom-, málna-, eper-, barack-, csokoládé-, vanília- és puncsízű fagyaltot. (Azt hiszem, a teljes választékot elsoroltam.) Utóbb a cukrászda odébb költözött vagy száz méterrel a Péterfia utca túloldalára, tán két háznyira az Ajtó utca saroktól, a gyógyszertár mellé. (Ma már se egyik, se másik.)

A kisposta. Ez az egykori Sörház (ma – tudtommal – megint az) kapubejáratából nyíltott jobbra felfelé. Rittinger néni vezette ezt a parányi postahivatalt, bélyegért, borítékért, levelezőlapért ide jártunk hozzá, s az odahaza megírt lapokat, leveleket is itt csúsztattuk be a piros postaláda titokzatos belsejébe. Volt egy fia is Rittinger néninek, Jancsi, kissé sápadt, de nyúlánk, eleven, vékony csontú fiú, nagyjából velem egykorú, nem tudom, mi lehet vele. A Sörház boltíves, hatalmas pincéjében egyébként valamikor 44 nyarán jártam egyszer, mégpedig sokadmagammal: akkoriban bombázták Debrecent.

Most már csak Tóthék következnének a 3. szám alatt (vagy 2? lehet, hogy eltévesztettem?), de róluk már esett szó a másik könyvben. Laktak azonban ott Tóthék rajtuk kívül is: Tóth mérnökék. Tóth Feri bácsival voltak atyafiságban, de velük nem barátkoztunk, köszönő viszonyban sem voltunk velük. Ők sem a legtöbb szomszédal.

Végül a sarkon a laktanya, a Honvéd utcai. Arról azonban most nincs mit mondanom: ott nem laktak ismerőseink.

Egy nyár az évtized közepén

A szóban forgó évtized a sokat emlegetett ötvenes évek, a nyár pedig 1955 nyara. (Ne akadjunk fönn azon az időszámításbeli apróságon, hogy mivel a

huszadik század ötödik évtizede 1951-gyel kezdődött, a valódi, a pontos közép kerek egy esztendővel később, 1956-ban következett el. Itt most azt is csupán futólag érdemes megjegyeznünk, hogy történelmi, s főként politikai értelemben inkább csak az évtized 56 őszéig tartó, első szakaszát szokás „ötvenes évek” gyanánt emlegetni. Lám, amiképp – József Attilát idézve – „a költészet logika, / de nem tudomány”, azonképpen a történetírás – ha igaz – tudomány ugyan, de nem matematika.)

Szóval: 55 nyara. Életem megelőző éveit taglaló könyvem vége felé bizonytalankodva jegyzem meg: nem emlékszem rá pontosan, mikor kellett felvételiznem az egyetemre, még arra sem igazán, hogy tanév vége után-e, vagy már annak előtte. A józan ész azt súgta és súgja ugyan, hogy utána, most azonban a bizonyosság végett meg is tekinthetem dobozaim egyikéből előkerült egyetemi leckekönyvem 4. oldalán: július 6. napján volt a felvételi. Hogy miként ment végbe, itt azt nincs miért elismételnem; a részletek amúgy is rég homályba merültek már azóta. Az ötvenes évekre jellemző módon szakmai vizsgálódás helyett inkább politikai szempontokhoz igazodva próbáltak körbetapogatni, ám fogást akkor még nem találván – s valószínűleg nem is igen keresvén – rajtam, simán, hogy úgy mondjam, csont nélkül befogadtak a hallgatók sorába. Így lettem attól a naptól fogva több mint másfél esztendőn át egyhúztomban egyetemi polgár.

Egyelőre azonban – ha mindössze néhány héttel is – a tanévkezdet még odébb van. Javában tart a nyári vakáció, s én a társadalmi állásomban bekövetkezett minőségi változást azzal teszem még emlékezetesebbé, hogy Pataki Tibor barátom társaságában elutazom a Balatonra.

Manapság aligha számítana rendkívülinek egy ilyen röpké kiruccanás. Hisz még egy távolabbra, határokon túlra szóló út sem sorolható igazán a ritkaságok közé. (Azokról nem is szólva, akiket a jobb megélhetés célja visz mind nagyobb számban külföldre.) Számomra azonban akkor ez igen nagy dolog volt. (Persze: a világ is nagyot fordult, módfelett megváltozott azóta. Gondoljunk csak bele: 55 nyarától máig, amikor ezeket a sorokat írom, ugyanannyi idő telt el, mint a 19. század utolsó előtti esztendejétől 1955-ig!) Leszámítva a szomszédos Alsó-Józsára, Mikepércsre s Apám szabolcsi szülőfalujába megtett, nem épp gyakori látogatásokat, gyerekkoromban szinte ki sem mozdultam Debrecenből. Ha egy mai fiatalnak mesélném, első szóra talán el sem hinné: kevés hűján tizen-nyolc éves voltam már, amikor életemben először Budapesten jártam. Afféle mikroszociológiai tanulmányt lehetne kerekíteni belőle, hogy vajon miért alakult ez így. A legfőbb ok hosszú időn át minden bizonnyal a tartós pénzsűke volt. Annak időleges enyhültekor meg persze a fölös kiadásoktól való ösztönös vagy nagyon is meggondolt húzódozás: minek pénzt vesztegetni olyasmire, amire nem feltétlenül muszáj! Azt a körülményt is hiba volna említés nélkül hagynom, hogy az országon belüli utazásnak voltak ám egyéb korlátai is: nyugati és déli határaink nyomós indok és hatósági engedély nélküli megközelítése például a politikai bűnelkövetés akkoriban eléggé távan értelmezett kategóriájába soroltott s – hadd ne hagyjam már ki az olcsón kínálgató kínrím lehetőségét – többnyire meg is torlaltatt. Ez az állapot aztán – persze, többé-kevésbé felpuhulva – fennmaradt egészen a vasfüggöny felszámolásáig. Velem megesett, példaként

említem: egy alkalommal, valamikor a nyolcvanas évek második felében, a Kapuvárhoz közeli Mihályiba utaztam egy nemzetközi műfordító táborba. Gyórt elhagyván gyanakvó tekintetű, civil ruhás nyomozók járták végig az utasfülkéket, s mindenkit igazoltattak meg kifaggattak úti célja felől. Ma már az ilyesmi hihetetlenül, sőt nevetségesen hangzik, akkor azonban nem volt kedvünk ezen kacagni. Efféle – sőt ennél jóval alaposabb – végzésnek persze napjainkban is alávetik a jámbor halandókat, ám évégett Sopronnál, Bajánál, Bécsnél valamelyest távolabbra, mondjuk Amerikába, de legalábbis Izraelbe kell beutazási engedélyt igényelnie. No de térjünk vissza a Balatonhoz: oda ilyesmire még *akkor* sem volt szükség.

Kirándulásom várható költségeire Anyám adta a pénzt. A pontos összegre már nem emlékszem, de túl sok nem lehetett: félárú jeggyel utaztam, útravaló élelmet hazulról vittünk – Anyám annyit csomagolt, hogy bőven elég volt kettőnknek is –, egyébre pedig alig néhány forintot meg fillért adtunk ki az egész út során.

Azon a nyáron egyébként – az előzőtől eltérően, amikor három hétig egy fatelepen dolgoztam, s nap mint nap irdatlan mennyiségű fűrészelt fenyőárut mozgattam meg a négy főből álló diákbrigád egyik tagjaként – nem szegődtem el semmilyen pénzkereső munkára. Minthogy azonban röstelltem volna ingyen élni a szüleim nyakán, a hasznot hajtó kerti teendőkhöz néhány – főleg a vízfordás meg az öntözés – viszont kedvemre volt, amikor csak tehettem, ezekből igyekeztem kellőképp s alaposan kivenni a részem. (Ha már a kereset szóba került, itt jegyzem meg közbevetőleg azt is, hogy legelső szerzői honoráriumom ugyancsak 1955-ben, utolsó gimnáziumi tanévem vége felé ütötte a markom: közreadott három verse mért – ha jól emlékszem – valami 120-130 forintot fizetett az Alföld.)

Akként maradt meg bennem, s nem hinném, hogy tévedek: a késő este induló éjszakai személyvonatra ültünk fel Tibi barátommal Debrecenben. Kora délelőtt volt ugyanis, amikor végre leszálltunk a siófoki állomáson. Ragyogó, napsugaras idő, de még szinte reggel. Márpedig ebben a korai időpontban csakis úgy érkezettünk meg a Balatonhoz, ha már előző nap elindultunk hazulról.

Közül persze ki ne maradjanak az átszállás kékeszürkén ellebegő, halvány képei. A hajnali körút. (Vagy inkább: *Körúti hajnal..?*) A hatos – de lehet, hogy a négyes – villamoson a Déli pályaudvar felé haladva Lenin, Marx, Szent István meg Jászai Mari s IV. Béla királyunk Margit leánya – igaz: csak úgy magában, Szent nélkül – egyvégtében elrendeződve. Am ez a kissé bizarrul összeválogatott sorrend csupán most vág így az eszembe: 56 esztendővel utóbb, 2011-ben. Akkor – éppúgy, mint alig több mint egy évvel korábban, amidőn első ízben tettem lábam a főváros kopott aszfaltjára s megviselt kockaköveire – inkább a számomra szokatlan arányokon és méreteken, a zsúfoltság és tágasság harsány együtthangzásán, a számomra szédületesnek tetsző utcai forgalmon ámuldoztam. Bizony, még azon is, hogy a pesti villamosok mennyivel sebesebben haladnak, mint a mieink odahaza, Debrecenben. Leginkább azonban az gondolkodtatott el, hogy micsoda elképesztő mennyiségű munka révén jött létre, alakult ki mindaz, ami a szemem elé tárul, hány meg hány kéz dolgozhatott rajta, hogy a körúti paloták utolsó téglájáig, a közutak takarosán beillesztett utolsó bazaltkockájáig s a villamossíneket rögzítő utolsó csavarig minden a helyére kerüljön. Nem taga-

dom: vonzalom, sőt egy bizonyosfajta vágyódás ébredt akkor bennem Budapest iránt. Ebben – az elemi rácsodálkozáson túl – nyilván az a mindnyájunk tudatába beépült történelmi körülmény, az a természetesnek s egészségesnek aligha tekinthető országállapot is éreztethette a maga hatását, hogy nálunk Trianon óta jóformán minden a fővárosban összpontosult, mindennek az volt a közepe. Budapest iránt érzett akkori vonzalmam azóta jócskán alábbhagyott, sőt – miért is tagadnám el – némi idegenkedéssel vegyült bennem. Itt most nem látom helyét, hogy ennek okait kellő részletességgel és lehető tárgyilagossággal sorra vegyem. Más-más tekintetben ugyan, de sokat változtunk azóta: a Város is – meg persze magam is.

Siófokra érkezvén első utunk a szabad strandra vezetett. Sokan tanyáztak – ki gyékénylapon, ki egy szál takaróra telepedve – a lapályos tópart szétporladt kagylók parányi törmelékétől csillámló, fakón világos, meleg fővenyén, jó néhányan pedig már nyakig vagy derékig merülve benn lubickoltak az alig fodrozódó vízben. Na, lássuk hát, ugyan milyen is ez a Balaton! Kevés cókánkunkat egyikünk leterített pokrócára dobva a másikkal letakartuk, s hamar belegázoltunk mi is a vízbe. Kellemes volt, már-már langyos, és ahogy korábban hallottunk meg persze olvastunk róla: valóban szinte selymes tapintású. Lubickolásra a legalkalmasabb. Igen ám, de sehogy sem akar mélyülni! Benn járunk már vagy ötven méternyire a parttól, s alig ér combközépig! Hogy lehet ebben úszni? Lábolunk tovább. Na, itt már a derekunkat mossa, van tán egy méternyi is. Gyerünk még odébb, befelé! Végre valami száz méter gyaloglás után nyakunkig emelkedik a víz szintje, ebben már lehet akár úszkálni is.

Csakhamar ráuntunk a sekély vízre, ráadásul ilyen messziről alig lehetett odáig látni, ahol a holmijainkat hagytuk. Nem mintha túlságosan csalogató érték kínálkozna azon a kopott pokrócon (főleg valami igényesebb tolvaj számára; akkoriban különben sem loptak annyit, mint mostanság; talán azért, mert nem volt annyi ellopnivaló), de azért mégse kínáljuk már oda, amink van! Visszacaplattunk a partra, ott a törülköző helyett a tűző nap s a forró homok hevét igénybe véve megszáritkoztunk, majd elindultunk a hajóállomásra. Tudtuk, hogy az északi part mentén meredekebben mélyül a Balaton medre, rövidebb úton találunk alkalmas úszóvízre. Kinéztünk hát magunknak egy Tihanyba induló járatot, s előbb a hajójegyért, majd a feljutás végett sorban állván elhelyezkedtünk a hajó orrában, a korlát mellett. Odalent hamarosan felmordult az öreg motor, fönn eloldozták a kikötőtuskóról a kötelet, s dohogva-zúgva megindultunk rézsút nyugati irányba, a túlpárt felé.

Életem azon percei közé tartozik ez az indulás, amelynek színeit, hangjait, szagait-illatait, sőt még a hőmérsékleteit is híven megőrizte az emlékezetem: az égbolt azúrkék s a víztükör türkizben játszó színét, a Tihanyi-félszigetnek az opálos, enyhe párából mind élesebben előbontakozó körvonalait, a kipufogóból ütemes löketekben előtóduló olajfüst szagát, s azt a lengén üde vízillatot, amelynek mélyén ezüstpikkelyes halak úszkálnak, s amit csakis a Balatonnál lehet megtapasztalni. Ezt egészítette ki a vígan sugárzó Nap s a felforrósodott hajófedélzet egy tőről fakadó, de mégis kétféle heve, meg a menetszél arcot simogató, enyhe hűvössége. S hogy még valami egyébbel is tetéződjék az élmény: amint

a hajó vagy tizenöt-húsz méternyire eltávolodott a mólótól, egy ki tudja hol elhelyezett, láthatatlan hangszóróból felhangzott Puccini Toscájából Cavaradossi Levél-áriája. Kissé furcsa volt ugyan az épp delelőt közelítő Nap sugárözönében hallani, ahogyan az énekes – alighanem Udvardy Tibor, ugyanis magyarul szólt a szöveg – belekezdett a sokszor hallott, jól ismert recitativóba: „Tiszta, csillagos égbolt, csupa illat a kiskert, az ajtó halkán nyílik...” Ám a szenvedélyes, nagyívű dallam szárnyalása a tiszta víztükör fölött nyomban elfeledtette a napszakbeli eltérés – hogy úgy mondjam: kiáltó – ellentmondását.

(Korszakjelzőként kell itt közbeszúrnom: abban az időben a köznapi, sőt napközbeni fogyasztásra szánt zene kínálata nem szűkült le az akkori idők – nevezzük talán mai szóval így: – úgynevezett popzene műfajaira. Ez utóbbiakat legfőképp a hazai, valamint a szocialista országokból származó tánczene, magyar operettek és szovjet daljátékok betétdalai képviselték; mindehhez járult még a magyar nóta s a politikai mozgalmi dalok bőséges, kifogyhatatlan választéka. A tömegizlés pallérozása céljából azonban a komolyzene bizonyos – könnyebben emészthetőnek ítélt – darbjait is a szó szoros értelmében kivitték az utcára, s a köztereken felállított hangszórók jóvoltából így gyakorta hallhattunk jártunkban-keltünkben egy-egy operaáriát, Csajkovszkij-, Smetana-, Erkel- vagy Kodály-művet, és így tovább. Megírtam előző könyvem egyik fejezetében magam is, minként fújta ki fejemből a hirtelen jött kamaszkori depresszió felhőit Liszt Ferenc Les Préludes-je egy kudarcos csalódással végződő sportorvosi vizsgálat után hazafelé vánszorgóban a debreceni Piac utcán.)

Tihanyban legelőbb is tettünk egy jókora sétát a félszigeten. Bejártuk jóformán minden valamirevaló zegét-zugát: végigballagtunk a falun, megnéztük az apátság templomot, nem hagytuk ki persze a maga csendességében melázó belső tavat sem, végül fordultunk egyet az éjszakai szállásul jó előre kiszemelt, s akkortájt meglehetősen elhanyagolt állapotban éktelenkedő barátlakásokban is. Közben valahol egy negyedórára megállapodva bizonyára könnyítettünk a magunkkal vitt élelemtartalékon, majd lehúztunk rá egy-egy korsó sört is, ám hogy mindez hol történt, nem tudom, s nem is fontos.

Aztán leereszkedtünk a félsziget keleti karéja melletti szabad strandhoz. Itt már nem kellett száz métereket kutyaolni egy kis úszás kedvéért: a parttól 15–20 méternyire már úszni lehetett, sőt úszni kellett, de legalábbis – akár a pólósok – taposni a vizet, különben elnyelt volna a Balaton. Kora délutántól a kései napszálltáig szinte megszakítás nélkül benn voltunk a tóban. Közben könnyű szél kerekedett. Hogy milyen irányból, arra már nem emlékszem, ám arra igen, hogy könnyű voltában is jól megmozgatta a vizet, s a partnak verődő hullámok visszafelé jövet megkétszereződve mutatták: ez itt bizony nem a debreceni uszoda csendes, biztonságos vize! Mindenesetre mi élveztük a küszködést a szakadatlan hullámveréssel, az sem igen zavart, ha egy-egy váratlanul jött víztömeg maga alá gyűrve elborított bennünket.

Így aztán estére igencsak kimerülten kecmeregtünk elő a vízből. Egy kis szusszanás meg szárítkozás után felóvakodtunk a barátlakásokhoz. Amekkora tömeg tíz-húsz évvel később ellepte a Balatont üdülési szezonban, annál jóval gyérebben tanyáztak az ötvenes évek nyarain arrafelé. Főleg szakszervezeti

beutaltak népes csoportjai élvezték itt a nyarat, külföldiekből viszont igencsak kevesebbet láthattunk. Tihany sem volt még úgy teli zsúfolva a tartósan ott lakozókkal meg a nyaranta odalátogatókkal. (Emlékszem: a falu félreesőbb utcáin akkor még több libát lehetett látni, mint turistát.) A szabad strandot elhagyván, amíg feljutottunk a barátlakásokig, egy lélekkel sem találkoztunk. Itt biztosan nem fog zaklatni-zargatni bennünket senki – gondoltuk. Ami a senkit illeti, nem is kellett csalódnunk: emberi lény – a hajdani barátok hazajáró lelkén kívül – még csak a közelünkbe sem került az éjszaka folyamán. Hanem a senkin túli tényezőket, sajnos, nem vettük előre számításba. Azt tudniillik, hogy illetékes vagy illetéktelen személyeken kívül más valami is megzavarhatja a nyugalomunkat.

Azzal kezdődött, hogy egy-egy szál pokrócon kívül egyéb ágyneműnek valót – természetesen – nem vittünk a kirándulásra. Felfújható gumimatracunk nem volt (de ha lett volna, sem cipeltük volna magunkkal), a hurkába csavarható, vékony és könnyű volta folytán igen praktikus műszivacs derékaljat pedig akkor még föl sem találták. A debreceni Nagyerdő fű lepte, puha homoktalaján persze egy pokróc is megteszi éjszakára, ennek a „baráti” romháznak az alja azonban barátságatlanul kemény, rideg és egyenetlen. Ezen így feküdni nem lehet. Vagyis hát épp lehet, de túl hosszasan nem érdemes. Mitévők legyünk hát? Vadonjáró prémvadászokról, északi erdők nomád indiánjairól szóló olvasmányainkból tudtuk: ha az embert ott éri az éjszaka az erdőben, s nincs egyebe egy takarón kívül, az a legcélszerűbb, ha fenyőgallyakból nyes derékaljat maga alá. Na, akkor nézzünk csak körül! Eléggé világos volt még ahhoz, hogy a közelben fölfedezzünk néhány fiatal feketefenyőt. Nagyszerű! Ezeket épp nekünk ültették ide! Hamar elő a kést, s kellőképp ügyelve arra is, nehogy egy-egy fát túlságosan csúffá tegyünk, arányosan és igazságosan elosztva levagdaltunk vagy négy-öt nyalábnyi túleveles ágat a fenyőkről. Ezeket gondosan, aprólékosan elrendezgetve megágyasztunk a baráti hajlék hepehupás, kőkemény padlatán, majd pokrócunk egyik felét magunk alá terítve, másik felét magunk fölé kanyarítva megpróbáltunk álomba merülni. A merülésre azonban hasztalan vártunk: azoknak a kanadai trappereknek valószínűleg egészen másfajta fenyők álltak rendelkezésükre, mint nekünk itt, a magyar tenger fölötti magaslatok rejtett zugaiban. Ennek a fajtának az ágai ugyanis szemlátomást nem alkalmasak még egy ilyen alkalmi lakberendezés céljára sem: hol az egyik böki a hátunkat, hol a másik nyomja a bordánkat vagy a tomporunkat. Mire meg nagy nehezen, félórakon át forgolódva elvackolódnánk, s nem annyira a kényelem létrejöttétől, mint inkább a végső kimerültségtől elszenderülnénk, jönnek a szünyogok. Hát persze! Hiszen itt van a tenyészhelyük egy hajtásnyira, s ekkora távolságból sikerült mostanra becserkészniük bennünket. Rakjunk-e tüzet? „Rakjon a fene – morog Tibi –, inkább rágyújtok egy cigire.” (Én akkor még nem dohányoztam.) Meg aztán: „Hajnalra majd csak elnyugszanak a hűvösben.” A virradat valóban elvitte a szünyogokat, viszont napkelte előtt hirtelen-váratlan úgy lehűlt a levegő, hogy a jól-rosszul magunkra csavart pokróc alatt is vacognunk kellett. Kevéske alváshoz jószerivel már csak napvilágnál jutottunk végre.

Mindegy, no! Végtere is nem aludni jöttünk ide. Azt otthon is lehet. Most pedig maradt még egy csaknem teljes napunk.

Folytattuk hát az úszkálást a tihanyi szabad strandon. Csakhogy az előző délutáni úszkálás nem maradt következmény nélkül. Észre sem vettük akkor, hogy igencsak túlzásba vittük a barátkozást a számunkra szokatlan hullámveréssel: Tibi a két karját alig bírta fölemelni, nekem meg a térdzületeim sajogtak az órákon át tartó víztaposástól.

Délután visszahajóztunk Siófokra, aztán irány Pest, s még elértük a Nyugatiban azt az éjszakai vonatot, amelyik hajnalra hazáig vitt bennünket.

Ennyi maradt fenn legelső balatoni utamból az emlékezet rostáján. Hogy ez sok-e vagy kevés? Bizony, nem is tudom. (Igazából arra sincs „irodalmi” magyarázatom, hogy egyáltalán miért kellett mindezt ilyen hosszán elbeszélni.) Az akkor látott, hallott, érzékelt részletek sokasága minden valószínűség szerint végképp alászállt, elmerült azóta, más részük pedig elvegyült s egybeolvadt későbbi élmények hasonló vagy azonos részleteivel. Ám az elrejtőzés meg az idősíkváltó átlényegülés arányaira nézvést nemhogy megbízható, de még megközelítő becsléseim sincsenek. Bizonyosra vehető például, hogy Siófokon meg Tihanyban is – akárcsak előtte s utána a debreceni uszoda fölhevült betonján meg másutt – mohón legeltettük sóvár tekintetünket a maiaknál több fokozattal szemérmesebb fürdőruhából kitetsző, s a takarásukban domborodó női idomokon. Az sem kétséges, hogy kívánatos voltukat egymás közt nem hagytuk néhány keresetlen szó nélkül. A számos érzéki látnivaló közül azonban egyik sem vált személyes, maradandó emlékké. Talán azért nem, mivel bármily követelődzően sarkallt is bennünket az ágaskodó ösztön, kézzelfogható, közvetlen leánykalandba nem keveredtünk sem a déli, sem az északi parton. Alig hiszem, hogy a pusztá önfegyelem vagy egyéb, magasabb, mondjuk: szexuáletikai elvekből fakadó meg gondolások, sokkalta inkább a tapasztalatlanságból eredő, balfácán ügyefogyottság fékjei s gátjai tartottak vissza mindkettőnket a kezdeményezéstől. Így hát maradt az egymás közt megejtett szóbeli vitézkedés, a fölös energiát feléből-harmadából levezető féktelen úzás – no meg a több napig tartó izomláz.

Sokszor jártam azóta a Balatonnál. Voltak régi nyarak, amikor heteket tölthettem mellette a létszámban évről évre gyarapodó családdal. Az idő tájt, mondhatni, szinte a magaménak éreztem minden ottlétem alkalmával. (Már csak amiatt is, mivel a párom a Balaton mentén született, ott kezdődött kettőnk közös élete, s legelső gyermekünk is azon a tájon fogant.)

S ez a Balaton, ez a mai? Időről időre elvetődöm arrafelé, többnyire futólag, oda-vissza, vagy épp hogy csak átutazóban. Szeretem, hogy is ne szeretném. Elgyönyörködöm benne, ám ebben nincs semmi rendkívüli, hisz Magyarország, sőt Európa egyik legszebb tája az a környék. Kívánczolni azonban már csak nagy ritkán kívánkozom oda, kiváltképp olyan elemi erővel, mint fiatalon. Biztos, hogy belőlem is hiányzik már valami ehhez. Leginkább talán a gyakoribb ottléttel meg-megerősített belső kötődés. A kíváncsiság, olykor a sóvárgás még csak-csak megmoccan, de azóta sok minden túlon túl idegenné vált számomra a Balatonnál. Valaha, fiatalkoromban, a fonyódi mólótól alig két hajtásnyira bátran kiszemelhettem egy gyér náddal benőtt, gazdátlan, fövényes partszakaszt, s oda órákra, de akár teljes napokra elvonulhattam papírjaimmal meg egy szál ceruzával. Anélkül, hogy engem ott bárki megzavart volna. S anélkül, hogy én bárkit meg-

zavartam volna. Ma ezt már nem tehetném meg. Minden talpalatnyi helynek gazdája van. Legföljebb fizető – vagy szívességből befogadott-megtúrt – vendégként vonulhatnék félre valahová a golyóstollammal, ceruzámmal meg a füzetemmel. (Vagy a laptopommal – mindegy.)

Az pedig jó ideje meg sem fordul már a fejemben, hogy a hajdani barátlakások padlatán fekete fenyőről nyesett hosszú tűleveles gallyakból még egyszer derék-aljat vessek magamnak.

Tibor barátom, akinek társaságában ezt akkor, 1955. július közepe táján először s egyben utoljára megtettem, kevés híján fél évszázada halott.

Győri László

A tisztaság akarása

*Amikor elhagytuk a szőlőhegyet,
ahol nemcsak bor akadt bőségesen,
többféle rövidital is, rum, törköly,
de főleg szilvapálinka, és már mindannyian
kissé tántorogva botorkáltunk a völgybe,
a falu kastélya felé,
amely mindannyiunk szálláshelye volt,*

*ő mindenkinél rosszabbul vette a lépést,
a lába minden mozdulatra összegabalyodott,
amelynek láttán két nő kezdett gondoskodni róla,
az egyik rögtön karon fogta, a másik is odahajolt,
hogy karon fogja szintén, amit amaz féltékenyen
ugyancsak rosszal, egyszóval összevesztek rajta,
végül egyik sem kerekedett fölül,
békét kötöttek egymással,
jobbról és balról támogatták,
amire valóban, förtelmesen rá is szorult,*

*nem rókázott ugyan, de zilált volt mindene,
onnan már jó ideje kizuhant,
ahol őt még önmagával azonosnak
lehetett volna hívni,
inge kicsúszott a dereka fölé,
a nadrágja csupa lucsok volt,
a vizeletét már nem tudta visszatartani.
Elroncsolódott, s ez a bábu egyszerre megszólalt:
– Csak ne volna annyira bűdös!*

*Eszerint még a pálinkánál tartott,
az előzményhez tért vissza aggodalmasan,
legbensőbb gondja tárgya buggyant ki belőle,
rosszallotta az ital jellemét.
Megadta magát a sorsnak, akarat, érzéklet, morál,
minden elpárolgott már belőle,
egyetlen mozzanat ült eszmélete alján,
a fogalmiság végső maradéka, az érdemi rész,*

*amiért idáig jutott, amiért úgy cselekszik,
hogyan elérje a lényegiség túlhevés fokát.*

*A közből való terítette le, az ital,
amelyre sohasem vágyik, esetleges,
szükségszerűtlen, tisztátalan eszköz,
egészen másra sóvárog,
s milyen súlyos, gyötrelmes vesződség
mámorba jutni minden segédeszköz nélkül,
úgyszólván fogalmi úton,
minden anyagit lehántani hozzá.
A hajsza ugyan hiábavaló, de törekszik a jóra,
a tulajdonságok nélküli, a nincstelen szeszt,
az anyagtalanul hatót megtalálni egyszer.
Látzatra a tulajdonságot fájlalta leginkább,
az egyetlen, a bűzt.*

*Fájdalmában a részeg, elvetemült elme
a lényegre nyílt,
a motyogó mondat maga a tagolt,
artikulált szellem:
a mámor mocskon túli, tiszta akarása.*

A régi ház

*A sarkon áll mintegy száz esztendeje,
öreg ház tehát, viszont jól bírja még,
viszonylag jól, csak néha-néha kell
rajta ezt-azt kijavítani.
Ráférne ugyan egy általános, nagy tatarozás,
a villanyvezetékek azóta nincsenek kicserélve,
amióta felhúzták a múlt század elején,
a bergmanncsövek ilyen idős korban
már porladni szoktak, minden bizonytal
foszladoznak is az öreg falak mélyén,
kész csoda, hogy nem okoznak zárlatot egyszer-egyszer,
de majd megtudjuk egy késő téli nap,
ne adja Isten, éppen karácsony estéjén,
hogyan elérték életük végső pillanatát,
az egész házat hirtelen sötétség rázza meg,
nem ég sehol egyetlen villanykörte sem,
ki-be futkosunk, összegyűlünk a folyosón,
tanakodunk, általános lesz a zűrzavar,*

nem tudjuk, a villamos műveknél,
vagy csak a mi házunkban lett most áramszünet,
mi oka van, hogy éppen karácsonykor gyertyát kell gyújtá-
nunk,
többet a kelleténél, s nem ünnepi célra,
a meghitt gyertyafény már nem meghitt gyertyafény,
szükséges rossz, minden helyiségben gyertyát kell gyújtá-
nunk,
nincs meleg víz, a hűtőszekrényben romlani kezd az étel,
a villamos művek csak holnapra ígér valamit,
másnap aztán sokáig keresgéli az általános csőd okát,
a főszekrény minden porcikája rendben,
a vezetékek azonban láthatatlanok,
öreg a bergmanncső, a csőben a drót, öreg az egész ház,
ezen már csak egy nagy pályázat segít,
az önrész csekély, a közös költségből nem lehet összeszedni,
hozzá kell járulnunk bizony nem kevéssel,
minden egyéb a következő évekre marad.

A lábazat romlik, az itteni kő,
amelyről a kerület nevét kapta egykor,
gyöngé mészáló, egy-egy kocka már kiporlott idővel,
lyukak tátonganak az utcán a falakon,
a tető gerendái szintén aggodalomra adnak okot,
sok baj van, túlzás ezernek mondani,
de akad mindig egy-egy rejtett hiba,
a ház azonban egészében véve
áll és lakható.

Kispolgárok lakták, a sarki fűszeres,
de hogy ki még, nincs a házban már olyan idős ember,
aki el tudná mesélni a ház történetét,
hogy kik éltek benne,
csak annyit tudni, hogy polgárok lehettek mindannyian,
mert minden lakásban van egy cselédszoba,
amelyet ki erre, ki arra használ most,
van egy melléklépcső, egy zománctábla jelzi,
azon kellett a cselédnek járnia.
Ma nem tud senki alkalmazottat tartani,
a lakók összetétele vegyes, van egészen szegény,
s van gazdag is, aki azonban csak átmenetileg él benne,
amíg fel nem épül egy jobb helyen a családi ház.
Ötvös, asztalos, mérnök, sofőr,
aki a kínaiaknak dolgozik feketén,
könyvtáros, munka nélkül csellengő fiúk,

csuklyában járnak, hogy arcuk elfödözzék,
sok nyugdíjas, öregek, fiatalok, síró csecsemők,
magyarok, ukránok, akik bérlik a lakást,
fél magyar, fél albán, lengyel nő.
Van, aki köszön, van, aki nem ismeri az illetet.

Csönd van, nyugodtan dolgozom.
Úgy dolgozhatom békén, tiszta csöndben,
hogy tudom, holnap is nyugalmas lesz az este.
A ház sarkán van a város földrajzi közepe.
Nem látszik rajta, ez a külváros
szegény, szennyes, romlott, menthetetlen.

Innen nem lehet lakást cserélni,
aki meghallja, hol van,
észvesztve áll el bármi tárgyalástól.
Szoktam el-eljárni, késő este
koszlott panelek közt botorkálok haza.
Kopár, kietlen, rossz környék.

Panelprolik lakják. Így a sértés.
Itt élek a panelek tövében,
sivár betonházak közt visz haza az utam.
Még nem félek, még egyelőre nem.
De leüt, hogy sötét sikátorban,
a klasszikus fogalmak gyűrt hulladékán
iszkolok haza
csuklyás ábrák, figurák között.
Nem tudom, hogy a fölépcső
vagy a melléklépcső juttat-e fölfelé.
A jövő roskatag, mállik, mint a mészgó,
ha késő este hazabotorkálok.

Hazafelé? Ez hát a haza?
Hazámban így vagyok magyar?
Miért kell tudnom minden pillanatban,
hogy az vagyok. Anélkül is tudom.
Elmémbe vernék, lassan kékre-zöldre vernek.
Hazát kívánok ebben a régi házban,
ahol nem fosztja ki eszemet, lelkemet,
amit magamban érzek, gondolok,
ahol a szabadságnak még most is értelme van.

Egy papagáj elhulltára

*A két kis papagáj nem volt
egymással szinkronban.
Életük más-más ütemre járt.*

*Délutánra elpusztult a zöld.
Tegnap még billegett az ágon.
A sárga él, a zöld pedig
merev tollcsomó a kalitka alján.*

*Egyikünk meghal, a másik él tovább.
A zöld vagyok? Esetleg a sárga?
Meddig kopogok a kis kölesmagon?*

*A kérdés régi, sőt mi több régies,
hogy nem új, készséggel elhiszem,
elismerem, sőt mi több, tudom.
De nekem élni mégiscsak új volt,
én éltem, engem véve tárgynak,
én éltem, és ha meghalok,
új lesz, különös, egyedi, ami megtörténik.
A kérdés új tehát: mire készüljek előre?
Meddig kocogtatom a porcelántányért?*

*A kis csőr tegnap még kopogott.
Tegnap még voltam, emlékszem rá.
Ma meg a padlóra zuhantam?
Mikor hazajössz, nézz tüzetesen körül,
hogy nem kell-e kidobnod újságba tekerve
a lenti kukába?*

Zelei Miklós

Alsó határ

Nem emlékszem a nevére. Úgyhogy megfordítom a szokást, közterületről nevezek el embert, az őrmestert a térről, ahol a háza állt.

Haladás őrmester.

Újszeged.

De most még egy másik időben létezem. A közeli fiúiskolában éppen befejeztem az első osztályt. A József Attila sugárútnak még Vásárhelyi a neve. A sarki magasház helyén gyümölcsös van.

Ötvenhat nyara.

Ha a kifejezést használtuk volna: kulcsos gyerek vagyok. Az öltözékem egy fürdőnadrág, a talpam alatt a flaszter jó meleg. A túloldali postás művelődési ház tetejére szerelt hangosbeszélő egész nap ontja a slágereket. A kedvencem:

*„Bárhogy lesz, úgy lesz,
A jövőt nem sejtetem,
A sors ezer rejtelem,
Ahogy lesz, úgy lesz!
Bárhogy lesz, úgy lesz.”*

Azután évtizedeken át nem is hallhatom ezt a számot, mert nem „*ahogy lett*”, hanem „*úgy*”.

Jósok kerülnek hatalomra. A jövőnket pontosan megmondják nekünk és kijelölik a hozzá vezető utat. Ennek következtében kerül képbe Haladás őrmester.

Központi alak a képen.

Ahol nem áll senki, az ő.

1970 van.

Haladáséknál lakik albérletben Baka István és felesége, Ökrös Tünde. Mi a szomszédos Fogarasi utcában albérletezünk egy olajmunkásnál, akiből az esti két pohár után mindig kijön a Békés megyei parasztember. Nincs olaj, sehol a fúrótorony, nem kell a kobak. Hanem tehén, búza, ló.

Meg Szent Dávid!

Aki az egészséget elhegedülte.

Az olajmunkás a konyhaszékről felugrik, s az ajtóból az éjszakába köp egy ortályosat.

Gyakran megfordulok Pistáéknál. Bármikor érkezem, a dúvalag Haladásné az előszobán éppen áthalad. Azután vissza, hogy azt se mulassza el, amit előző útján esetleg mégse hallott, mégse látott.

Mindig vannak könyvek a kezemben. Haladásné arcán, amint a könyveket meglátja, átfut az idegesség.

Mi van bennük?!

Dühöt vált ki belőle még a „kézirat gyanánt” kiadott, puha, sárga borítók közé ragasztott, rotaprint lemezről újságpapírra kicsinyített, A/5-ös tudszocjegyzet látványa is. Nem tudja, annak köszönheti, hogy az ura rendőr lehet Szögedében. Ahogy a tanár úr is mondja az állomás előtt, a sínek között. A tudományos szocializmus tanára, aki a másik oldalra szabálytalanul, a villamossíneken ugrándozik keresztül, amiért ráordít a rendőr. De a tanár úr rögtön visszaordít: „Csak hallgasson! Sokat harcoltam én a háborúban, meg ötvenhatban is, hogy maga itt rendőr lehessen.”

Az utakat vigyázza a rendőr. Haladás őrmester mint sorompó. Ami a két lábra állt ember számára rendkívüli feladat. Mi mind függőlegesen, ő ellenben vízszintesen, a föld fölött egy méter tíz centivel a levegőben, nehogy arra menjünk, amerre tilos. S így tölti az egész életét. Teljes fölszerelésben vízszintesen tartania magát a föld fölött, hogy még a tányérsapkája se essen le, nem kis erőpróba. De „társadalmi érdek fűződik ahhoz, hogy a szocializmus építésének e történelmi periódusában fellépjünk a büntetőjog eszközeivel azok ellen is, akik »az állampolgárok kisebb vagy nagyobb csoportjára« olyan »lelki« ráhatásokat eszközölnek, »amelyek alkalmasak arra, hogy a demokratikus államrendszer megdöntésére vagy megbontására való hajlandóságot és lelki készséget felidézzék, illetőleg a demokratikus állami rendszer alapintézményei ellen, vagy annak meggyőződéses híveivel szemben gyűlölséget keltsenek«. Az elmondottakból következik, hogy az állam elleni izgatást elkövetőkkel szemben – a büntetőpolitika elveinek betartása mellett – el kell járni.”

Érthető Haladásné idegessége.

Hiszen a könyvet a sorompó, vagyis a levegőben fekvő Haladás őrmester fölött át is lehet dobni! És akkor Haladás őrmesternek fel kell csapódnia, hogy a könyvet, mint egy teniszlabdát, fonákkal visszaüsse. E pillanatban azonban át lehet szaladni alatta.

Még idegesítőbb a diáklakók ajtaján túlról kiáradó zene. „Légy az icipici pááárocskááám! Páááratlannááál szebb a páááros szááám!” Nem ez. Komolyzene szól a leningrádi részképzésről hozott lemezjátszón forgó bakelitlemezeiről. Amely érthetetlen. A sorompó se képes megállítani. S a zenét nem lehet elégetni se.

Mintha fát vágnának az embernek, nem is a hátán, hanem a dobhartyáján!

„Rádásul ezek beszélnek szovjetül is.”

Haladásné felháborodva suttog Haladás őrmesternek, s amint Tünde kimegy a konyhából, rohan, fedőt emel, lábásba néz.

Konyhahasználat. Így keresnek albérletet az egyetemista házaspárok. Anélkül nem lehetne megélni. De az csak a főzést engedi. Étkezni a szobában kell, a tanulóasztalon félretolva könyvet, jegyzetet.

Olajkályhakorszak. Vacsoraillat olajszaggal. Haladás beosztó házaspár, csak az olajat tartja meg. Fa- és széntüzelésű vaskályhát állít Pistáék szobájába. Fölé egy tartályt szerelnek a falra. Sokféle ismerethiány szükséges akkoriban is, hogy az ember a tudatlanságalapú társadalom pártos és öntudatos tagja lehessen. Az olaj csináld magad vörösréz csövön folyik az égőtérbe. Onnan megy a fűtés. Egyszer ki is gyullad.

Minden négyzetméteren dirigál valaki.

Folyton néz valaki.

Önállásdarabokat próbálunk egymáshoz illeszteni. A terep az éjszaka. Amikor ezek már alszanak. Különösen a napkelte előtti perceket szeretem. Amikor a sötétség már elengedi az időt, s a világosság még nem éjt foglyul. A legszabadabb napszak. A gyerekklinikán is mindig ez a néhány perc az, amit szeretek. A kórterem ablakában állok, bámulom a Tisza bizonytalanul kékes vizét, s amint kiszökül lassan, ahogy meghatározódik.

Így ragadunk ott egy hajnalon Pistáéknál egy néptáncos sráccal. Maradunk reggel is. Vizsgaidőszak van, Tünde és Pista bemegy az egyetemre elintézni valamit, én tanuló, a néptáncos meg csak jól érzi magát. Később pedig alszunk egyet. A plafonról lógó villanykörtét égve felejtjük. Egyikünk az egyik könyvkupac tövébe, az egyik sezlonra borul, másikunk a másik könyvkupac mellett kummant. Fotelban? Karosszékekben? Ezt csak a rendőrségi jegyzőkönyv tudná megmondani. De úgy gondolom, hogy nincs ilyen.

Arra ébredek, hogy verik a szobaajtót. Fölnézek, s az ajtó fölötti ablak keskeny csíkjában egy rendőrféjet látok. Nem Haladás őrmester az, hanem egy ismeretlen. A hang azonban Haladásné hangja.

„Tán meg is ölte azt a másikat!”

A néptáncos engem?

Én a néptáncost?

„Betelefonálok, mert világos van!”

Ez újra Haladásné.

Ahogy fölkelek, látom az udvaron az urh-t. A rendőrautót. Lada, Zsiguli akkoriban a járőr-kocsi. Az oldalán széles, kék sáv, abban végig nagy, fehér betűkkel: rendőrség. Az urh-kocsi mellett a járőrtárs. Biztosítja az akciót.

Az autó tetején ritmikusan forog, villog a kék fény.

Ez már a jövő volt.

Füzi László

Megérkezés

III. rész

„Nemcsak őt érdekelte, miért történtek a dolgok úgy, ahogy történtek. A falu is kutatta saját történetét. Hiszen kell lennie valamiféle összerakható egésznek. Különbösen az ember megbolondul” – olvasom Per Olov Enquist Egy másik élet című önéletrajzában.¹

Magamtól kérdezem, az életem kapcsán felépíthető-e valamiféle teljes történet, összerakható-e az Enquist által említett egész?

Úgy, ahogy szeretném, a falu, a nagycsalád, a család, a falusi közösségek és a magam életét újra felépítve, egészen biztosan nem. Ha az „összerakható egész” létrehozására törekednék, akkor nem írói, hanem történészi, történészi-néprajzosi munkát kellene végeznem. A falu történetét, vagy magukat a faluban végzett munkákat nézve nagyon is a periférián éltem ahhoz, hogy kutatás nélkül a falusi életet, még az átmeneti vonásokat hordozó falusi életet megírjam.

De hát nem is ez volt a törekvésem. A magam életét szerettem volna megírni, a formálódásom történetét – akkor, amikor az élettörténetemhez hasonló történetek egyre inkább eltűnnek, írásos nyomuk pedig alig-alig őrződik, mert a mi nemzedékünk tagjai már nem írtak élettörténetet, azt meghagyták az előző nemzedékek íróinak. Törekvésemet szinte korlátoztam is azzal, hogy családi vonatkozásokban sem végeztem mélyfúrásokat, úgy akartam megírni, s úgy is írom meg a magam életének történetét, ahogyan azt megéltem, s ahogyan az a történésekkel kezdődően bennem él.

Nem is tehettem másként, azok, akiket megkérdezhettem volna történetükről, szándékaikról, már meghaltak, s magukkal vitték a falu kollektív emlékezetének jókora darabját. Úgymond család-történeti mélyfúrásokat sem akartam végezni, élnek még páran, akiket megkérdezhettem volna erről-arról, egy véletlenül előbukkant mondatfoslányról, utalásról, végül ezt sem tettem meg, s nem azért, mert nem érdekelt mindaz, ami a véletlenül előbukkant mondatfoslány mögött rejtett, hanem azért, mert ellenkezett volna az otthoni emlékezet sajátos vonásaival.

A falu mindenre emlékezett, de csak nagyon kevés dologról beszélt. Így volt ez nálunk is, családi életünket, még a régi, otthoni családi életünkre utalok most, uralta az egymás iránti szeretet, a szeretetről, egyáltalán az érzelmekről mégsem szóltunk egyetlen szót sem. Az összetartozás, az egymás iránti figyelem kifejezett mindent. Azt kell gondolnom,

---

¹ Per Olov Enquist: *Egy másik élet* (Európa, 2011)

hogy rengeteg történet, számtalan megfigyelés tűnt el azzal, hogy mindenki őrizte a maga és a család történeteit is. Valamikor, amikor először olvastam Veres Péter könyvét az Alföld parasztságáról, azt hittem, hogy mindaz, amit az alföldi parasztok életének, gondolkodásának ridegségéről leírt, sajátos alföldi vonás.

Nem, most már azt gondolom, hogy ez a fajta ridegség a parasztság egyetemleges vonása.

Le kell írnom, szüleim élettörténetéről, az általuk megélt szerepekről (családfenntartás, munka, a közösségbe való beleilleszkedés) szinte semmit nem tudok. Talán több történet őrződött meg a nagyszüleim, s az ő szülei nemzedékének életéről, mint amennyi a szüleimről számomra, s az ő nemzedékük életéről a következő nemzedék számára megőrződött.

Két fontos mondat él bennem, két különböző helyen és különböző időben elhangzott mondat. Az egyik mondatot a nagyszüleimék szomszédjában élő Irén néném mondta, telefonba. A Te anyukádnak a Meszes Laci volt kinézve, majd amikor a beállt csöndben érezhette a megdöbbenésem, a telefon másik oldalán is érezhető megdöbbenésem meghallotta valami titokzatos érzéssel, akkor hozzátette: Igaz, te erről nem tudhatsz semmit.

Annyit azért elmondott, hogy a Meszes Laci, akinek a családját jól ismertem, szüleit is, és testvéreit is, a nagyszüleim utcájára merőleges Mátra utcában laktak, fiúgyermekük anyám testvérének voltak a barátai, nem jött vissza a háborúból. Beleborzongtam az elhangzott mondatba, talán az, ami mögötte van, magyarázza szüleim állandó vitatkozását, a köztük szinte mindig ott lévő feszültséget. A másik mondatot húgom mondta, s csak annyit tartalmazott, hogy amikor az akkor még legény apámat a háború végén el akarták vinni leventének, megszökött. Mikor, hogyan?

Egyik mondat tartalma után sem nyomoztam. Azon, amire a figyelmem irányul, már nem segítene sem az, hogy tudom, a paraszti előrelátó gondolkodás kit nézett ki leendő anyám férjének, s hogy apám, a leendő apám hogyan szökött meg, amikor leventeként Nyugatra akarták vinni.

Enquist családjának tagjai többet beszéltek saját belső életükről, mint amennyit mi beszélünk a miénkről. Igaz, az anyja tanítónő volt, ha tetszik, értelmiségi, de az is igaz, hogy messze fönt északon, Stockholmtól ezer kilométerre egy apró, magára hagyott faluban éltek. A szerző egy álom leírásával, igaz, egy rossz álom leírásával kezdi a maga könyvét, Hugo Hedman azt álmodta, hogy kidőlt három fenyő, de nem vágás közben, azon a télen három férfi halt meg a faluban. Az egyik férfi Enquist apja volt, s az álmot, Hugo Hedman álmát nem az anya meséli el a gyermeknek, hanem valaki, szinte suttogóra fogott hangon.

A közösség ott is őrizte a maga történeteit.

Per Olov Enquist szabaddá tette magát önéletrajza megírásakor. Felszabadította magát, életét a mű szolgálójává tette, könyve olvasásakor érezhető, hogy az életéhez tapadó történetek önállóvá válnak, irodalomká lényegülnek át.

Én soha nem tudtam szabaddá tenni magamat. Nem tudtam elszakadni a rajtam ülő kényszerektől, életemet, a történeteimet nem tudtam művek részévé tenni.

Valamikor azt éreztem, hogy az élet minden megélt perce fontosabb, mint a mű.

Ma már akár azt is mondhatnám, hogy a mű fontosabb, mint az élet, de az élettől a műig vezető határvonalat nem tudom, s nem is akarom átélni.

1.

Bármennyit is olvastam az engem körülvevő világról, s bármennyire is ideiglenesnek éreztem azt a világot, amelyikben akkor benne éltem, nem tudok mást mondani, csak azt, hogy a magam, a magunk helyét ideiglenesnek éreztem, azt a világot, amelyikben a mi életünk zajlott, egyetlen pillanatig sem éreztem annak.

Talán még akkor sem, amikor már megéreztem valamit az akkori világ működésképtelenségéből.

Míntha más lett volna annak a belátása, hogy az adott rendszer sokáig már nem működhet, s más annak a kérdésnek a feltevése, hogy mi lesz azután, ha a számunkra adott rendszer már nem működik.

Történelmi tapasztalatlanságunk formálta ezt a jelenséget, magammal kapcsolatban legalábbis így gondolom ezt. Soha nem láttam, mondjuk, koalíciós alapon működő rendszert, a vezetők leváltásáról csak beszéltünk, de elképzelni sem tudtuk azt, hogy valakit nem fölülről hívnak vissza, hanem a teljes vezetésnek kell távoznia egy választási vereség után.

Elképzelni sem tudtam ezt, mert addig még nem találkoztam vele. A nyolcvanas években aztán napirendre kerül majd a „párt”, az egyedüli párt feladata, az, hogy ez az egy párt az egész társadalmat képviseli, s megteremti önmaga ellenzékét is, mondták, aztán előkerült az egypártrendszer-többpártrendszer kérdése is, de igencsak az általánosságok szintjén.

A nyolcvanas évek végén aztán összeomlik majd a rendszer, de nem az ideológiai-politikai támadások következtében, hanem azért, mert felélte a maga működésének kereteit, már nem tudta önmagát tovább finanszírozni.

Az összeomlást láttam, de akkor sem tudtam, hogy mit és hogyan kellene lépni, megismétlem magam, ebben nem volt tapasztalatom.

2.

Egerben, a nyolcvanas évek elején, számunkra minden ideiglenes volt.

Munkánk volt, s egyedül a munka kapcsolt bennünket a világhoz, mindaz, amit a világgal kapcsolatot teremtő közegeként szoktak említeni, rokonság, szélesebb baráti kör, az adott tér ismerete, számunkra csak hiányként létezett.

Ha tudtunk, természetesen „mentünk” haza, Szentmiklósrá, Pécsre, igaz, csak a nagyobb ünnepekkor, akkor még szombaton is dolgoztunk, hétféjére nem utazhattunk el.

Vonattal utaztunk mindig, Egerből föl Pestre, Pestről aztán haza, Győrben már nem szálltunk át a Petőházán is megálló személy- vagy sebesvonatra, hanem gyorsvonattal mentünk hazáig, a szentmiklósi nagyállomáson szálltunk le, apám elének jött biciklivel, csomagjainkat arra raktuk, aztán toltuk a biciklit, amíg haza nem értünk.

Amíg ketten voltunk, mindig, minden úton igazoltattak bennünket. Hiába lehetett akkor már valamivel szabadabban utazni, mint korábban, hiába tűnt egyre fölöslegesebbnek a Nyugattal kapcsolatos konfrontáció fenntartása, a „nyomozó” Győrben mégiscsak felszállt a vonatra, s próbálta megállapítani, ki

az, aki, legalábbis számára, minden értelmezhető indok nélkül utazik a határ irányába.

Volt, hogy Szentmiklósról utaztunk Pécsre, otthonról bementünk Sopronba, Sopronból Szombathelyre, s onnét Pécsre.

Később, már Kecskemétről, volt, hogy Pesten keresztül utaztunk Pécsre, egyszerűbb volt, s gyorsabb is, mintha a hajnali órákban kelve átmentünk volna Félégyházára, onnét pedig a Szeged–Pécs között közlekedő vonattal mentünk volna tovább.

Még később már autónk lett, Kecskemétről általában Székesfehérvárt és Gyórt érintve utaztunk Fertőszentmiklóstra, öt-öt és fél óra volt azt út, amikor az autópálya egyik része, a pálya egyik oldala elkészült, akkor mindig Pesten keresztül utaztunk, ezt az utat az nehezítette, hogy bekerültünk a városi dugókba.

Most már Kecskeméttől Győrig autópályán mehetünk, s látom, hogy építik a Gyórtól Sopronig vezető autópályát is, ha elkészül, akkor akár két és fél-három óra alatt „haza” mehetünk majd.

Csak nem lesz már kihez mennünk.

3.

Utaztunk így, s utaztunk gyerekekkel is, sokszor, sokat.

Pár hónapos babával Egerből Fertőszentmiklósig utazni komoly feladat volt.

Aztán mikor bekerültünk a kollégiumba, már nem utaztunk.

Nyáron sem.

A kollégiumban ügyeletet kellett tartanom, éjszakánként, szerencsére inkább csak péntek és szombat éjszaka engedtem be a lerészegedett vendégeket.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Zsófi születése után nyáron sem akartunk utazni.

Erdélybe se mentünk ezekben az években, majd csak ezerkilencszáznyolcvan-negyben megyünk el újra a számunkra fontos városokba, addig erre sem volt módunk.

4.

Vendégek sűrűn megfordultak nálunk.

Nemcsak egri ismerőseink jöttek hozzánk, hanem szüleink, testvéreink is. Emlékszem, amikor az apám látogatott meg minket, elvittem a Tavernába, szerettem volna jó bort mutatni neki, de akkor még Egerben sem voltak jó borok.

Egy miskolci irodalmi tanácskozás után sokan jöttek át hozzánk Egerbe, Zelei Miklóstra, Csapody Miklóstra, Bíró Józsefre, Péntek Imrére emlékszem, sokáig, hosszan beszélgettünk, ott aludtak nálunk, a földön.

Csapody Miklós jött egyedül is, hosszú beszélgetésre készültünk, ám Miklós végig úgy beszélt, mintha ő maga lett volna a minisztérium, s csak arról volt szó, hogy kinek mit intézett el. Ágival döböntően néztünk egymásra, ez az ember még azt sem kérdezi meg, hogy mi van velünk.

Miklós arról is beszélt, hogy Utassy Józsefet is segítette valamiben. Utassy Egerben járt gimnáziumba, abban a kollégiumban lakott, amelyikben portásokodtam.

Kérdeztem Kovács Pista bácsit, a gondnokot, milyen diák volt Utassy József.

Bolond gyerek volt az, hangzott a válasz, mindig felmászott a fára, ott olvasott.

5.

Én is sokat utaztam akkor, főképpen Pestre.

A Fialat Írók József Attila Köre Pesten, az Írószövetség épületében tartotta az üléseit.

Már nem tudom, hogyan és mikor lettem tagja a FIJAK-nak. Azt hiszem, Zelei Miklós kapcsolt ehhez a szervezethez. Miklós ebben az időben újságíró volt, talán már a *Magyar Hírlap*nál, később is újságíróként dolgozik majd, a legkülönbözőbb lapoknál, miközben, azt hiszem, mindig ugyanazt szerette volna tenni, megmutatni a történelem abszurditásait és leleplezni a hatalmat, s ami nálunk ugyanaz, megérteni a hatalom működésének módját.

Miklóssal találkoztam már Szegeden is, valamikor ő is ott végzett a főiskolán, a szülei is ott éltek, akkor ismertem meg, még egyetemista koromban. Hatalmas alakja valahogy az otthonosságot jelentette számomra ebben a világban, később pár levelet is váltottunk, kapcsolatunk aztán az egri időszakban lett szorosabb.

Miklós nehezen engedi az embert, azok közé tartozik, akiknek egy-egy emberrel elképzelései vannak. Nem a maga arcára akarja formálni őket, de nem hagyja, hogy eltűnjenek.

Időnként rám írt, mit csinálók, mikor jövök Pestre, mentem is hozzájuk a Szász Károly utcai lakásukba, aztán, ha hallgattam, újra írt, s Egerbe is eljött hozzánk, viszonylag sűrűn.

Ebben az időszakban éppen az Írószövetség KISZ-titkára volt.

Ma mosolygunk ezen, akkor is mosolyogtunk rajta, az egész KISZ-en, azon, hogy az Írószövetségnek van KISZ-szervezete, s hogy ennek a szervezetnek éppen Miklós volt a titkára.

Egyébként akkor is mosolyogtunk ezen, mosolyogtunk és csináltuk. A most felfakadó miért?-et is meg kellene egyszer válaszolni.

Az Írószövetség KISZ-szervezete nyilván korábban is, s akkor is sóhivatal volt. Némi szerep mégis jutott neki, ez a szerep a létéből fakadt. Akkor, amikor a FIJAK működését felfüggesztették, ez ezerkilencszáznyolcvanegy első felében történt meg, a KISZ-szervezet létét nem függeszthették fel, így szerepe volt abban, hogy a Fialat Írók József Attila Köre végül is József Attila Kör néven tevékenykedhetett tovább.

Zelei Miklós (1948); író, újságíró. Szemléletében a valósághoz kötődés és az abszurd egyaránt jelen van, az abszurditást az élet valóságos vonatkozásaiból bontja ki. Jó példája ennek A kettézárt falu című könyve (Ister, Budapest, 2000, Adolf Buitenhuys képeivel). Ez a könyv a valamikori csehszlovák–szovjet, majd a szlovák–ukrán határon álló

*Nagyszelmenc és Kisszelmenc közötti falat mutatja be, azt, hogy az értelmetlen fal felhú-
zása miképpen tette tönkre, nehezítette meg az ottani emberek, családok életét. A könyv
valójában azt mutatja meg, hogy a huszadik század a maga abszurditásával hogyan lépett
bele az emberek életébe.*

*Miklóssal később sokat dolgoztunk együtt, szerkesztője voltam a Hullaciróka (Kallig-
ram, 1998) című elbeszéléskötetének. A kötetet, éppen valóságvonatkozásai miatt, az egyik
legjobb magyar posztmodern kötetnek tartom.*

*Először a bokassa című verse ragadt meg bennem. „ÓVAKODJATOK A PILLANAT-
TÓL / AMIKOR A PORTRÉFESTÉSZET / ÚJRA DIVATBA JÖN” – olvastam a
versben. S a következő sort is ebben a versben olvastam: „a szájába tömött teniszlabdán
is száját növeszt”. Miklós elmesélte ennek a sornak a valóságtartalmát, azt, hogy a nagy
sztálini tisztogatások idején a hóhér teniszlabdát nyomott áldozatai szájába, hogy ne
tudjanak üvöltöni. (A vers a Híd című kötetben jelent meg, Szépirodalmi Kiadó, 1984.
A kötetet a szerző Ilia Mihálynak ajánlotta.)*

*Így, verseket, szövegeket, történelmi tanulmányokat sorról sorra olvasva jutottunk
valamennyivel közelebb a történelemhez.*

6.

Azt, hogy mi volt a különbség egy tanári szoba vagy egy iskola szellemi lég-
köre és egy lázadó irodalmi szervezet légköre között, magam is megtapasztal-
hattam.

Írtam, sűrűn utaztam Pestre, ha tettem, a Fiala Írók József Attila Körének
ülésére is elmentem. A FIJAK akkor valóban a lázadó korszakát élte, ezerkilenc-
száznolcvan október 30–31-én rendezte meg Szentendrén a tanácskozását a
fiatal irodalom helyzetéről. Erről a tanácskozásról csak töredékes hírek jutottak
el hozzám, az Írószövetség székházában tartott, a FIJAK felfüggesztése körüli
vitákra azonban rendszeresen feljártam. A felszólalók közül Elek Istvánt már
régiről ismertem, Csordás Gábort, Lezsák Sándort, Tóth Erzsébetet, Csengey
Dénest, Szilágyi Ákost, vagy éppen Hideg Antalt, Csajka Gábor Cypriánt akkor
ismertem meg. Ezerkilencszáznolcvanegy nyarán Tatára is elmentem, ott
nyíltott lehetőség arra, hogy a FIJAK tevékenységének felfüggesztése kapcsán
a jelenlévők Pozsgay Imrével pár mondatot válthassanak, különösen Csajka
Gábor Cyprián aktivitására emlékszem. Ott volt emlékezetem szerint Györe
Balázs is, Reményi József Tamásra viszont abból az időszakból nem emlékszem,
csak később ismertem meg a *Mozgó Világnál* betöltött roppant fontos szerepét.
Mindazonáltal engem leginkább Zelei Miklós személye jelentette a FIJAK-kal a
kapcsolatot.

Már nyilván a JAK korszakában hangzott el a szervezetből „kiüregedett”
Tamás Gáspár Miklós és az esszéista Orosz István búcsúbeszéde. Hasonlóan
virtuóz és tudatosan felépített beszédekkel azóta sem találkoztam. Mindez az
élmény egységes tapasztalattá állt össze bennem, nem tudom, hogy mi mikor
történt, csak a tanácskozások, beszélgetések légkörére emlékszem. Ennek segít-
ségével tudom megválaszolni a feltett kérdést, hogy mi a különbség egy tanári
szoba és egy lázadó írószervezet tanácskozásának a légköre között.

A tanári szoba légköre mindig tekintélytiszteleten alapul, a lázadó írószervezet viszont csak az érveket fogadta el, valódi tekintélyt ott csak érvekkel és a gondolkodás következetességével lehetett szerezni.

Tatáról Pestig a KISZ egyik budapesti titkára vitt fel, nevét a bemutatkozáskor nem jegyeztem meg, az út arról emlékezetes, hogy abban a pillanatban, amikor beültünk a Trabantjába, megszólalt, halljuk, mondta, mit mond a Szabad Európa, s bekapcsolta a Szabad Európa Rádiót. A Szabad Európát én is hallgattam, Egerben talán nem annyit, mint később, s akkor is leginkább Kasza László Gondolatforgató című műsorát, azt azonban, hogy a KISZ egyik vezetője is ezt a rádiót hallgatja, egyetlen pillanatra sem tételeztem föl. Az autó vezetőjének alakjához számomra akkor kapcsolódott név, amikor politikai bestsellerek szerzőjeként több riportot is készítettek vele, dr. Kende Péternek hívják.

Akkor még nagyon naiv voltam, nem tudtam elképzelni, hogy létezik olyan KISZ-vezető, aki a Szabad Európát hallgatja. Azt sem, hogyha valaki a Szabad Európát hallgatja, úgy beszél, ahogy azt a hatalom kéri.

Az 1969-es lillafüredi találkozót követően, még annak az évnek a szeptemberében, hívta életre az Írószövetség a Fiatallírók Munkaközösségét, ez a Munkaközösség részt vett a Mozgó Világ létrehozásában is, a szervezet 1973-ban vette fel a Fiatallírók József Attila Köre nevet, ezt a szervezetet tiltotta be a hatalom 1981-ben, ezt követően, immáron József Attila Körként létezve viszonylagos autonómiát vívott ki magának az Írószövetségen belül. A jogi és politikai küzdelmeket nem tudtam követni, viszont érzelmileg teljesen azonosultam a szervezet tagjaival. A JAK 1982-től füzetsorozatot indított a Magvető Kiadón belül, de szuverén szerkesztéssel, ebben a füzetsorozatban (JAK-füzetek) jelent meg első könyvem, az addig írt tanulmányaimat tartalmazó Szerepek és lehetőségek című kötet (JAK-Magvető, 1989).

7.

Egy, egyetlenegy tanulmányt nem írtam meg, noha egyedül ennek az egynek a megírását terveztem akkor.

Amíg tanítottam, a három év alatt végig anyagot gyűjtöttem a tanításhoz kapcsolódó tapasztalataimról. Éreztem, hogy az iskola, nem csak a mi iskolánk, általánosságban a magyar oktatás nem úgy működik, ahogy kellene, feljegyzéseket készítettem, gyűjtöttem a dolgozatokat a típushibákat bemutatók. Ez a törekvésem nyilván nem volt független a *Mozgó Világ* pedagógiai vitasorozatától, ismeretes, ezt Andor Mihály *Dolgozat az iskoláról* című tanulmányának közlésével indította a lap, később tanulmány helyett én is hozzászólást, az irodalomtanítással kapcsolatos hozzászólást terveztem, de ezt sem írtam meg.

Miért?, kérdezem most magamtól.

Mondhatnám, hogy az örökös tanítás mellett nem volt időm rá, de ha ezt mondanám, nem mondanék igazat. Nagyon kevés időm volt akkor, de arra, amit igazán szerettem volna megvalósítani, mindig volt időm.

Azt hiszem, akkor is dolgozott bennem egyfajta ellenerő, az iskolából a közéletbe nem akartam kilépni.

Ennek kapcsán viszont ismét csak azt kell mondanom, hogy ez így nem fedi a teljes igazságot, hiszen önmagában már az is közéleti tartalmakkal bírt, ahogyan tanítottam, szólt is egyszer az egyik kollégám, a rendőrségen dolgozó barátjuk jelezte nekik, hogy figyelnek, ezt egyébként magam is tapasztaltam.

De közéleti állásfoglalást jelentett akkor minden újságcikk, s később ezzel járt, s a mai napig ezzel jár együtt a szerkesztés.

Akkor hát mi volt a valódi ok? Az, hogy még a pedagógiai megszólalás esetében sem éreztem a szakmai háttérrel, s később sem, amikor esetleg el kellett volna távolodnom attól, amit tanultam.

Az irodalomtörténetben éreztem otthon magam, s az újabb, nevezhetjük akár a mai irodalomnak is, később a szerkesztésben, noha ennek kapcsán soha semmilyen közvetlenül ide kapcsolható tanulmányokat nem folytattam, én ezekben és ezeken keresztül tudtam megszólalni, másképpen nem.

Andor Mihály dolgozata két ponton ragadott meg. Az egyik az volt, hogy pontosan bizonyította azt, amit magam is éreztem: a magyar iskola nem képes jelentős eredmények elérésére, a történelmi tudatzavarok, az olvasási és helyesírási problémák mind ezt bizonyítják. A másik pont pedig az volt, hogy megmutatta, hogy a diákok nem lesznek olvasó emberek, nem tanulnak meg nyelveket, nem tanulnak meg „történelemül”, nem énekelnek stb., azaz a magyar iskola sem a gyakorlati, sem az elvontabb szinten nem ér el eredményeket.

Mindennapi tapasztalataimról beszélt.

8.

A *Mozgó Világ* ügyében mégsem érzem vesztesnek magam.

Zelei Miklós vetette fel, hogy a KISZ KB munkatársat keres, kulturális munkatársat, s azt is mondta, jó lenne, ha az Írószövetség, a minisztérium és a KISZ szakmai szinten együtt tudna dolgozni. Ezt az „együttdolgozást” a volt szegediek, Csapody Miklós, ő és én valósíthatnánk meg a leginkább.

Ezt követően hívott fel Pestre Lendvai Ildikó, az adott osztály vezetője.

Nem a beszélgetésünk, hanem a helyzet, amiben benne voltunk, az volt cinikus.

Megkérdeztem, mennyi ideig tartana az a munka, amelyik kapcsán beszélgetünk. Itt általában addig maradnak az emberek, hangzott a válasz, amíg lakást nem kapnak. Erre természetesen azt kérdeztem, hogy mennyi idő kell ahhoz, amíg valaki lakáshoz juthat, úgy két év, jött az újabb válasz. Aztán Ági munkája került elő, segítették volna, hogy álláshoz jusson.

Ezután tértünk rá arra, hogy mi lenne a munkám. Ismerem-e a *Mozgó Világ*ot, jött a kérdés, mondtam, hogy igen, s becsülöm, éppen Andor Mihály tanulmányát hoztam fel példaként, innét gondolom, hogy ezerkilencszáznyolcvanegy tavaszán beszélgethettünk. Tulajdonképpen a KISZ irányából kellene tartanom a kapcsolatot a lappal, merthogy a *Mozgó* akkor még a KISZ KB lapja volt.

Amikor ez elhangzott, már tudtam, hogy ezt a munkát nem vállalhatom. Nem képviselhettem a megrendszabályozó hatalom érdekét azzal a lappal szemben, amelyiket az adott pillanatban a legfontosabbnak tartottam.

Gondolkodási időt kértem magamnak, s végül Egerből telefonon hívtam fel Lendvai Ildikót, hogy az általa jelzett munkát nem vállalom.

Ekkortól a korábbinál valamivel öntudatosabban söpörtem az egri utcát, s a korábbinál nagyobb öntudattal tartottam az óráimat.

Akkor nem figyeltem fel rá, így csak most, Németh György könyvét olvasva tudtam meg, hogy az ezerkilencszáznyolcvanegy első felében a Veress Miklóst váltó Kulin Ferenc egyik feltételét teljesítve a *Mozgó Világ*ot „elvették” a KISZ KB-tól, ettől kezdve ugyanaz a felügyeleti rendszer vette körül, mint a többi lapot.

Ebben a helyzetben mi lett volna az én megbízatásommal?

A Mozgó Világ körül állandóan ügyek voltak, ezek folyamányaként 1981. február 5-én a KISZ KB Intéző Bizottsága felmentette Veress Miklóst, a lap főszerkesztőjét, majd Kulin Ferencet nevezték ki főszerkesztőnek, a lap 1981. márciusi–áprilisi száma csak júniusban jelent meg, ez önmagában is jelzi a háttérben zajló történések elnyújtott voltát.²

9.

Még egy megkísérlés ért, most már azt kell mondanom, évtizedekkel ezt követően.

Még a mindennapi munkámból sem kellett volna kilépnem, a megszokott városomat sem kellett volna elhagynom, bár írni, úgy, ahogy megszoktam, a magam ritmusa szerint, nem írhattam volna.

Egy rádióműsört szerkeszthettem volna, a rádió legismertebb kulturális műsorát. Nem vállaltam.

Ismét fel kell tennem a kérdést, miért nem vállaltam?

Nem azért, amiért hajdan a *Mozgó* körüli figyelést, ügyintézését nem vállaltam, hanem inkább azért, mert a megszokott munkaritmusomba nem fért volna bele.

Vagy talán azért nem, mert itt is el kellett volna szakadnom attól, amit a szakmának gondoltam.

Vagy talán azért, mert nem éreztem a megszokottnál nagyobb nyilvánosság hiányát.

10.

Akkor, a nyolcvanas évek elején a fizikai és szellemi kilépések, eltávolodások sokat segítettek abban, hogy a kisváros légkörét el tudjam viselni.

Benne éltem a valós világban, de számomra annak részét jelentette az is, ami az irodalom világában történt.

Mondhatnám, hogy nemcsak belül voltam, hanem kívül is, de ez így nem lenne igaz. Ha kívül voltam, akkor talán tudtam a külső szemlélő szemével nézni a városban vagy az iskolában történeteket, de ha hazaértem, szóval ha „belül” voltam, akkor teljesen azonosultam azzal, amivel éppen foglalkoztam.

---

² Németh György: i. m. 64., 81. és 102.

11.

Varga Pistával irodalmi esteket is szerveztünk a művelődési központban.

Az irodalmi folyóiratoknak rendeztünk esteket, az *Alföld*, a *Forrás* és a *Tiszatáj* estjére emlékszem.

Az irodalmi est a kor kedvelt társasági formája volt. Mintha a valódi történések pótlódtak volna azzal, hogy az író szűk körben elmondta véleményét a világról, a hallgatóinak afféle kilépés lehetett mindez a mindennapok világából. Simonffy András egyik elbeszélésére emlékszem, ebben az irodalmi estek paródiáját is megteremtette.

A nyolcvanas évek elején azonban már minden más volt, mások voltak az irodalmi estek is, mint korábban.

Majdhogynem a politikai nyilvánosság tereivé léptek elő.

Nemcsak Mozgó Világ-körök alakultak országszerte, de a többi lap is számos író-olvasó találkozót tartott.

Erre az egri sorozatra ezerkilencszáznolcvanegy őszén került sor. A *Tiszatáj*-estnek hétszáz (!) résztvevője volt. Az igazgató a saját felelősségére kinyitotta az aládúcolt, korábban életveszélyesnek nyilvánított nagytermet, nem mert megkockáztatni, hogy emberek százai szoruljanak az utcára. A lapot a szerkesztők, Vörös László, Annus József, Olasz Sándor mellett Csoóri Sándor és Nagy Gáspár képviselte.

Mintha megelevenedett volna mindaz, amiben akkor éltem.

A *Forrás* képviselőjében Szekér Endre, Bodor Jenő, a megyei tanács osztályvezetője és Buda Ferenc költő jött Egerbe.

Az estet én vezettem, így először hozzánk jöttek a kollégiumba, s onnét mentünk át a művelődési házba.

Hetekig készültem erre az estre, a részletekre ennek ellenére nem emlékszem. Egyedül arra emlékszem, ahogy Buda Ferenc a verseit mondta.

Ez az est alapozta meg a Kecskemétre való átkerülésünket.

Az estet követő beszélgetés során Szigethy András, a *Népújság* rovatvezetője arra kért, hogy készítsek kétkolumnás összeállítást a *Forrás*ról.

Az esten Buda Ferenc a Tett engem apám tuskóra című mari népköltést mondta el: „Tett engem apám tuskóra, mondván: / 'Tuskó égtével égjen meg ő is!' / Tett engem anyám folyóba, mondván: / 'Folyóvíz folytával folyjék el ő is!' // Tett engem ángyom tornác elébe: / 'Kijövők, bejárók rúgják föl' – mondta. // Tett engem bátyám asztal elébe: / 'Hadd lesse, mások hogy esznek!' – mondta // Tuskó elégett én meg nem égtem, / folyóvíz sodra dehogy sodort el, / kijövők, bejárók belém nem rúgtak, / falnom bár nincs mit, nem haltam éhen!”

A fordítást ma is Feri legteljesebb önvallomásának tartom, akkor, amikor a verset mondta, teljesen azonos volt fordítása szövegével.

A műfordításait tartalmazó kötetbe írt dedikációja datálásából tudom, hogy az egri Forrás-estre 1981. november 23-án került sor.

12.

Akárhányan is voltak egy-egy irodalmi esten, akármilyen olvasókörök alakultak, s bármilyen mozgalmak indultak a *Mozgó Világ* körül, a rendszer összeomlásához mindez kevés volt.

Kevés volt ahhoz is, hogy a társadalomról és a magyarság legfontosabb kérdéseiről közös tudás alakuljon ki.

Azóta harminc év telt el, megtörtént a rendszerváltás, s látjuk, közös tapasztalatról ma sem beszélhetünk.

A Kádár-rendszer lassan omlott össze, mindaddig őrizte magát, amíg erőforrásai meg nem szűntek létezni.

Csak a nyílt erőszakra épülő hatalmi rendszerek omlanak össze egyetlen pillanat alatt, erő hatására.

A Kádár-rendszert nem döntötték meg, egyszerűen megszűnt, megszűnt létezni, mert már nem rendelkezett a fenntartásához szükséges anyagi erővel. Volt ellenzéke, több oldalról is, de ezek együttesen sem voltak elegendők a megdöntéséhez, az a rendszer valójában önmagát számolta fel.

Azt, hogy mi maradt utána, s hogy mi őrződik belőle bennünk máig, még senki nem mérte fel.

13.

Egerben is figyeltek bennünket, az egyik kollégánóm szolt, hogy hallotta, hogy figyelnek bennünket.

Erről akkor csak annyit tudtunk, amennyit a kifejezés magában hordozott. Figyelnek bennünket, de hogy kik és miért, azt nem tudtuk. Ügynökökről, titkos megbízottakról, fedett lakásról s egyebekről nem is hallottunk.

Azt sem tudtuk, hogy miért figyeltek bennünket. Az okot tudtuk, engem például azért figyeltek, mert nacionalistának tartottak pusztán azért, mert a határainkon túl élő magyarságról és íróikról beszéltem az óráimon, azt azonban, hogy a figyélssel csupán meg akarták félemlíteni bennünket, vagy a megszerzett információkat másképpen is fel akarták használni, nem tudtuk.

Ma sem tudom, mit tudtak kezdeni az általuk összegyűjtött rengeteg információval, főképpen azért nem, mert az információik pontatlanok voltak, s valódi kapcsolódási pontjaikat sem ismerték.

Ma is megdöbönt, hogy 1981 májusában valóban nyomozást indítottak ellenem. Azóta a Történelmi Hivataltól megkaptam azt a jellemzést, amelyet a Csongrád Megyei Rendőr-Főkapitányság készített rólam, s továbbított a Heves megyei III/III-as osztály vezetőjének. Ennek megszületését azonban megelőzte a Heves megyeiek kérése. A bizalmas nyomozás „ellenséges nacionalista tevékenység alapos gyanúja miatt” folyt, s az egriek 1981. május 5-i levelükben kérték a szegedi kollégáiknál összegyűjtött anyagot az alábbiak szerint:

„– Füzi László egyetemi éve alatt tanúsított erkölcsi, politikai magatartására, tanulmányi előmenetelére, baráti körére vonatkozó információk megszerzése.

– Célszemélyünk és Dr. Ilia Mihály, vagy esetleg egyéb ellenséges személyekkel fennálló kapcsolata alakulásának figyelemmel kísérése.”

A válasz megszületéséhez nem kellett a szokásos harmincnapos hivatali ügyintézési idő, a Csongrád megyeiek már 1981. május 27-én válaszoltak a levélre: „Füzi László egri lakos egyetemi tanulmányait Szegeden a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte. Az egyetemre kerülését követően rövid időn belül kapcsolatba került Dr. Ilia Mihály egyetemi docenssel, aki nacionalista befolyása alá vonta. A továbbiakban ez a kapcsolat meghatározta Füzi László magatartását, baráti körének kialakulását. Tartós kontaktust az Ilia köré csoportosult fiatalokkal, elsősorban Csapody Miklós, Duró Győző és Zalán (Lipák) Tibor volt bölcsészhallgatókkal alakított ki. Adataink szerint ezekkel a személyekkel jelenleg is szoros kapcsolatot tart.

Nevezett egyetemi éveit, magatartását jellemzi, hogy Dr. Ilia Mihály nacionalista koncepcióját elfogadta, magáénak vallotta. Tevékenyen segítette Iliát ellenséges aknamunkája kifejtésében. Gyakran vállalt »futár« szolgálatot Romániába Erdélybe, ahova különböző könyveket, írásokat továbbított.

Dr. Ilia Mihályhoz fűződő kapcsolatára jellemző, hogy amikor szervünk operatív célú tanulmányozása során személyes megismerését végrehajtotta, azonnal Iliához fordult tájékoztatva a történetekről, tanácsot kért tőle jövőbeli magatartását illetően. A dekonspirációt követően elálltunk további tanulmányozásától.”³

Ez a dokumentum az „általános jellemzésem” mellett, látjuk, visszaüt a korábbi szervezési kísérletre is. „Operatív célú tanulmányozás során végrehajtott személyes megismerés” – a szervezési kísérlet kapcsán jobban már nem is lehetne törni a magyar nyelvet.

14.

Mindent, szinte mindent tudtak rólunk.

Ismerték a Varga Pistáékkal való kapcsolatunkat, tudták rólam, hogy folyóiratokba írok, hogy doktorálni készülök, azt is tudták, hogy a főiskolára beadtam egy, a határainkon túli magyar irodalommal foglalkozó speciális kollégium tervezetét, választ soha nem kaptam rá, tudták azt is, hogy Gioni becsül bennünket, tudták, hogy jó a kapcsolatom a múzeum fiatal szakembereivel, tudták azt is, hogy Ági novaji ásatásán szerettük volna vendégül látni a barátainkat, tudtak arról, hogy a miskolci irodalmi tanácskozás után legalább öten aludtak nálunk, azt is tudták, hogy ezerkilencszáznolcvanegy májusában Szegeden Ilia tanár úrral miről beszélünk. Valóban hálózat volt ez, a szegediek jeleztek az egrieknek, később a szegediek és az egriek a kecskemétieknek. Jelezték azt, hogy Egerből Kecskemétre készülünk, a kecskemétiék viszont azt jelezték az egrieknek, hogy Szabó János Győző meglátogatott bennünket Kecskeméten, s még olyanokat is tudtak velünk kapcsolatban, amiről mi nem tudtunk, szóval szinte mindent tudtak rólunk, de azt, amit tudtak, pontatlanul tudták. Majdnem minden mon-

3 A Heves Megyei Rendőrkapitányság III/III-as Osztályának a hasonló Csongrád megyei osztálynak, a levelet Nagy Károly mb. osztályvezető írta alá. A válaszlevelet Dán István alezredes helyett Bókai János (?) írta alá, az aláírás nehezen olvasható.

datukban pontatlanságot találok, a legnagyobb pontatlanságot azonban aránytalanságérzetük teremtette meg.

Az ügynökök elmondása alapján a mai olvasónak az a képzetet támadhat, mintha Egerben a középpontban éltünk volna, valójában azonban a periférián éltünk akkor.

Reggelente söpörtem az utcát, aztán órákat tartottam, s hiába törekedtem arra, hogy egy, egyetlenegy speciális kollégiumot tarthassak főiskolán, a tervezetemre még csak választ sem kaptam.

A besúgóí jelentések között szinte a pletyka szintjén mozgókat is találtak. Kedvencem az, amelyikben mázlistának mondanak bennünket azért, mert állásunk lett. Az egyik ügynök egy autóban számolt be kapcsolattartójának, ekkor tűnődött azon, hogy Áginak miként is lett állása. „Hát úgy, hogy férje Füzi László, szintén Szegeden végzett magyar-tört. szakon. Állítólag az Ágnessel (olvashatatlan) bekopogott a közgazd. szak-középiskola igazgatóhoz és azon nyomban kapott is egy tanári állást.”⁴ Foglalkoztatta őket az is, hogy Szabó János Győző miért is patronálja Agit, megdöbbenő viszont, hogy a világból semmit nem értettek, ezért a maguk politikai „főnökeivel” is szembefordultak. Ebből a szempontból tanulságos a következő beszámoló, ennek megszületésében nyilván szerepe volt az én Mozgó Világgal kapcsolatos történetemnek is. A feljegyzésben csak a rosszul írott neveket javítottam: „Még érdekesebb – (olvashatatlan) – és számomra megmagyarázhatatlan, hogy bizonyos személyre szóló és végeredményében elhamarkodott és kóros következményű dolgokba hogyan kapcsolódnak bele a KISZ KB. bizonyos munkatársai nem beszélve az ő patronálásukkal működő FIAK, MOZGÓ VILÁG STB némely munkatársai. Gondolok itt arra a 'népszervezeti összefogásra', amely a Szegeden végzett, debreceniek (Cs. Varga) által garantált Füzi László és felesége egri érvényesülését próbálja minden területen keresztül megteremteni, de gondolhatok arra is, hogy a Hazafias Népfrent és a KISZ KB által alaposan (több helyszíni beszélgetés az illetékesekkel) megszervezett nyári egri diáktáborának előadói (itteni fő szervező Csiffáry, Kovács B., Bodó S. ajánlására) Kriston Vízi József, Lengyel László, Füzi László és Havassy Péter lesznek.

Mit gondolsz ez a 'galeri' az eddigi működésük alapján milyen szakmai és főként ideológiájú továbbképzést, programot adhat a KISZ és a Népfrent égisze alatt ideverbult diákoknak. De hiszen jól látható, hogy többszörös lépcsőfokon áttételen keresztül a végső cél az ifjúság befolyásolása. Ekkor a hivatalos szervek támogatása is az ugyancsak általuk manipulált helyi sajtó az eszközök. Nem véletlen az sem, hogy azok a körök mindent megtesznek azért, hogy a Főiskola eddig szuverén bázisát is megpróbálják fellazítani.”⁵

Ez tetszik, a főiskola eddig szuverén bázisa, szuverén volt valóban, főképpen a világtól való elzárkózásában, egyetlen óra erejéig sem engedte, hogy belépjen a világába. Nyilván ezért nem kaptam választ a tervezetemre. Viszont fontosnak tartom megjegyezni, hogy eddig egyetlen, az iskolámhoz kapcsolódó jelentést sem láttam.

4 A feljegyzés Egerben készült 1981. február 12-én, adta Adácsi J. fn. tmb., vette Vékony I. r. hdgy.

5 A feljegyzés Egerben készült 1981. május 28-án, adta Adácsi J. fn. tmb., vette Vékony I. r. hdgy.

15.

Mentünk a folyosón, becsöngetés után, órára számítástechnikát tanító kollégával.

Lassan, tűnődve szólalt meg. Azért mégis egyszerűbb lenne, ha II. József idején beolvadtunk volna a Habsburg Birodalomba, mondta. Egyszerűbb lenne, nem kellene nyelvet tanulnunk, németül beszélne mindenki.

Megdöbbsentem, amikor ezt hallottam.

Úgy döbbenhettem meg, ahogyan Széchenyi meghívott vendégei döbbenhetek meg ezernyolcszáznegyvennyolc márciusában, amikor a gróf bejelentette, döbbenetes s próbára tevő tréfaaként munkája megszakítását.

Kosztolányi ír erről *Lenni vagy nem lenni* című írásában.

Minden, a mi népünk történetéből, múltjából minden a nyelv révén él bennünk, le lehetne erről mondani?

S arról, ami a magyar nyelv segítségével született meg, irodalmunkban, kultúránkban, arról le lehet mondani?

Arról, amit a magyar költészet hívott elő ebből a nyelvből?

S a nemzeti létről?

Gyötrelmeiről, küzdelmeiről, eredményeiről?

Nemzeti lét, anyanyelv, adottság, mint maga az élet, vitatkozhatunk-perlekedhetünk vele, de az életünk annak részeként létezik.

Talán ezt az érvet tudtam ott a folyosón elmondani.

16.

Hasonló pofont még egyet kaptam, ezt már családi körben.

Otthon voltunk, Egerből talán először mentünk haza, beszámoltunk-mesélünk a munkánkról. Arról, hogy Ági régész, én pedig tanár vagyok, tanítók.

Örömmel, lelkesen beszéltünk arról, hogy ez mit jelent, a készülés, a gyerekekkel való foglalkozás, s hogy Ági munkája miből is áll.

Bátyám is otthon volt, a feleségével. Egyszer csak a bátyám közbeszólt.

Ez az, amire nincs szükség, mondta.

Nem értettük, hogy mit mond, s azt sem, hogy mit akar ezzel mondani.

Aztán kifejtette, hogy régészekre semmi szükség nincsen, tanárok még kellenek, de végül is minden szülőnek magának kell megoldania gyereke taníttatását. Élősködők vagyunk, mondta, az általunk végzett munka nem hoz hasznot, ezért nincs szükség rá, mondta.

Talán ekkor éreztem először, hogy ellenszélben élünk.

Később, baráti körben is hallottam ezt az okfejtést.

Annak jellemzésére írtam le ezt, hogy a rendszerváltozás utáni politikai kavargás nem csupán a politikusok bűne, minden kijelentésük előképe felbukkant a társadalomban is.

Fordítva is igaz ez, a politikai állásfoglalások eltorzulva hosszú évek után is felbukkannak a társadalomban.

A rendszerváltás idején afféle naplót vezettem, ebből idézek két bejegyzést. „Variációk egy témára. M. F. kritikus: »nem írok többet, mert már azt a két embert is elvesztettem, aki eddig figyelte az írásomat«. V. L. tudománytörténész: »nem írok többet, mert most már azt a két embert sem tudom felidegesíteni, akiket eddig az írásaim bosszantottak«. B. F. költő: »most érzem először, hogy ennek az országnak nincs rám szüksége.«”

A fentebb említett családi-iskolai történetek jelzik, hogy a rendszerváltás idején felszínre törő, az anyanyelvi kultúra jelentőségét megkérdőjelező hullámok milyen mélyen gyökereztek a társadalom életében.

A beszélgetések idején még nem tudtam, hogy tanárkollégám és bátyám is a korérzületet fogalmazta meg. A humán kultúra háttérbe szorulása az elmúlt évtizedekben már jól megfigyelhető. Mire jó a bölcsészet? című írásában Kovács András Bálint így foglalta össze a mostanra kialakult helyzetet: „A folyamat nem ma kezdődött, gondoljunk csak arra, hogy tűnt el ötven év alatt az általános görög–latin kultúra a társadalom műveltebb rétegeiből is, de mára vált olyan méretűvé, ami arra kényszerít, hogy föltegyük a kérdést: hogyan lehet elejét venni az egész világon terjedő korlátolt tudománypolitikai utilitarizmusnak, ami oda vezetett, hogy a jelenlegi angol kormány minden állami támogatást megvont a társadalom- és humán tudományok, valamint művészeti területek egyetemi oktatásától”.⁶

A példa egyedi, a szerző egyébként több példát is idézett az írásában, a folyamat általános, az időben haladva tanárként-szerkesztőként magam is szembekerülök majd a humán kultúra társadalmi presztízsének csökkenésével.

17.

Adódtak vidámabb percek is.

Az első érettségi elnök, akivel tanárként találkoztam, a megyei pártbizottságról jött, osztályvezető volt ott.

Talán a feladat újszerűsége miatt is, a mindennapokban megszokottnál nagyobb energiával vetettem bele magamat a vizsgáztatásba. Hamar észrevettem, hogy elnökünket csak a történelemvizsga érdekli, de azt sem volt nehéz észrevennem, hogy semmit nem tud a történelemről. A tanítványaimmal mintegy összekacsintottam, ők pedig elfogadták ezt a játékot, s mondták nagy lendülettel, amit mondani tudtak, én pedig minden felelet kapcsán elmagyaráztam derék elnökünknek, hogy miért volt jó a felelet, milyen értékei voltak, s nyugodtan beírtam a jegyeket, mert tudtam, hogy az elnököt már meggyőztem azok helyességéről.

Így mindegyik diákom megkaphatta azt a jegyet, amelyet a tanév végén szerzett magának, azt, vagy jobbat, maga a vizsga nem rontott a jegyeiken.

Ezt a történetet érvényesnek tartom a Kádár-korszak második felére, a kiüresedő hatalom közel engedte magához azt, aki magát a hatalmat nem kérdőjelezte meg, ám ha úgy hozta a helyzet, ütni is tudott.

⁶ Kovács András Bálint: *Mire jó a bölcsészet?* Élet és Irodalom, 2011. április 8. 13.

Az akkori világ kisszerűségét ezerféleképpen megtapasztaltuk a magunk életében, a magam egyik tapasztalata a fent leírtakhoz kapcsolódik. Ha erre a jelenségkörre gondolok, s most párhuzamot sem szeretnék vonni a két történet között, mindig Nádas Péter leírása jut eszembe elsőként. Az Aczél Györggyel való találkozásáról ír, így: *„Valamikor a nyolcvanas évek elején, egy fagyaltot nyalogatva mentem át a Kossuth téren. Kocsijára várt. Épp oly messziről fölismert, mint ahogy én felismertem őt. Uszodából jöttem, csak úgy sétálgattam, s minden nyomorom ellenére, igen jól éreztem magam a bőrömben. Valamiként jelezni akartam, hogy kinyalhatja a seggemet. Idegesen forgolódott, de a kocsija mégse állt elő. Életem egyik legsikeresebb bohóctréfája lett. Ott állt szerencsétlenül, idegesen; a véletlen találkozásoktól bizonyára már teljesen elszokott. Én meg hosszan kilógtattam a nyelvemet; úgy nyaltam a fagyaltomat, mint akinek mennyei élvezet. Közben vigyáznom kellett, hogy míg egy vonalba nem érünk, ne fogyjon el, vagy ne olvadjon bele a markomba. Mintegy tíz méternyi távolság maradt közöttünk ezen a hatalmas téren. És kettőnk közül ő volt a kiszolgáltatottabb. Erre alapoztam a bosszúmat. Hétrét görnyedve köszöntem, mint egy cári alattvaló. Valószínűleg arra számított, hogy megszólítom. De csak jó nagyot, egy végsőt nyaltam a fagyaltomból, mint egy virtigli seggnyaló. Annyira zavarba jött, hogy valami köszönésfélét mormogott maga elé. És gyűlölete sem lehetett leplezetlenebb. Ez volt az elégtételem.”*⁷

18.

Márai mindig ősszel járt Egerben, számára ez a város az őszt jelentette, s azt, ami az őszhöz kapcsolódik, a múltat és az elmúlást.

Én is ősszel ismertem meg ezt a várost, egy szikrázó napsütésű, ritka levegőjű őszön. Akkor ott a múltra nem emlékeztem, sem a magaméra, sem a városéra.

Nem a múlt foglalkoztatott, hanem a jövőnk.

Egyetlen, a városhoz kötődő emlékképem sem volt, talán ezért éreztem itt magam idegennek.

Kecskeméten harminc év elmúltával már vannak emlékeim, ezek néha feltörnek bennem, megmutatják magukat.

Ha hazamegyek, ezt most sűrűbben tettem, mint korábban, azt kell látnom, hogy ott szinte minden megváltozott, mégis akár bekötött szemmel is mehetnék mindenhova, még érzem a tereket.

19.

Hogyan éltem Egerben?

Ma úgy látom, hogy teljes intenzitással megéltem a számomra adott lehetőségeket.

Mindent, amivel kapcsolatba kerültem, belülről éltem meg, s igyekeztem kibontani a benne lévő lehetőségeket, ám az, hogy szinte betakartam magamat a munkákkal, a többi lehetőség elvesztésével járt együtt, s így a világgal szembeni hiányaimat növelte.

---

⁷ Dokumentumok Nádas Péter kommentárjaival, Aczél György – Nádas Péter levélváltásai és Kenedi János levele, in: *Nádas Péter-bibliográfia 1961–1994*, Jelenkor Kiadó, Pécs, Deák Ferenc Megyei Könyvtár, Zalaegerszeg, gyűjtötte, összeállította és szerkesztette: Baranyai György – Pécsi Gabriella, 1994, 414.

Hiába szerettem a tanítást, ha közben nem olvashattam az egyre izgalmasabbá váló folyóiratokat, hiába olvastam a különböző tanulmányokat, ha azoknak a következtetéseit nem vetíthettem rá mindennapi munkámra.

Bementem az iskolába, s hiába éreztem a feladatokat, ha közben, akkor úgy éreztem, más területeken kizártam magamat a világból. Amióta az eszemet tudom, hatni szerettem volna az emberekre. Tudott, hogy talán éppen a tanítás során kerülhetünk a legközelebb a másik emberhez, így feltételezhető, hogy a tanítással hathatunk leginkább rá.

Ám azt is megéreztem, hogy a tanári szónak akkor már nagy ellensége támadt, ez a tömegkommunikációban testesült meg, akkor még így hívtuk azt, amit ma összefoglalóan médiának nevezünk.

Úgy tapasztaltam, hogy tizenhat éves korukig lehetett valamelyest irányítani a diákokat, addig lehetett elérni, hogy a magunk értékrendje átkerüljön az ő világukba, aztán jött az, ami körülvette őket, s akkortól már a külső világ által sugallt értékek uralták őket.

Ezerkilencszáznyolcvan körül úgy tizenhat éves korukig hathattunk a diákjainkra, mondom, s jött a tömegkommunikáció világképe.

Úristen, mi van akkor ma?

Az általam kialakított gyakorlat az adott körülmények között eleve kudarcra volt ítélve, vagy én ítéltem arra, mert többet akartam elérni annál, amennyit el tudtam érni.

Ez a felismerés nagyon erősen belejárt abba, hogy eljöttünk Egerből, s abba is, hogy elszakadtam az iskolától.

Elszakadtam?

Később rövidebb-hosszabb szakaszokra mégiscsak visszatértem hozzá.

20.

De az elszakadásnak más oka is volt.

Azt hittem, hogy egy folyóirat szerkesztőségében közelebb kerülhetek a történésekhez, mint ahogy azt tanárként megtehettem.

Ma sem tudom, hogy így történt-e?

21.

Megérkeztünk egy városba, ahol szinte nem ismertünk senkit, három évet éltünk ott, gyermekünk született, barátaink lettek, mégis úgy éreztük, hogy el kell mennünk onnét, másik várost kell megismernünk, másutt kell megküzdünk az otthonteremtésért.

Egerben minden ideiglenes volt körülöttünk, három év után már szerettünk volna biztosabb pontokat látni az életünkben.

Azt is tudtam, hogy úgy, ahogyan akkor tanítottam, abban a három évben, sokáig nem taníthatok. Egyszer meg kell majd állnom, meg kell majd alkudnom a körülményekkel, elfásulok majd, nem olvasom már el az új könyveket.

Volt olyan nap, hogy tizenkét órát tartottam meg, akkor még szombaton is dolgoztunk, általában szombat délután és vasárnap délelőtt törődtem az adminisztrációval, s a vasárnap délutáni séta után már a hétfői óráimra készültem.

Tudtam, sokáig ezt így nem csinálhatom.
Nem éreztük, hogy bármikor is lakáshoz juthatunk Egerben.
Mintha távol lettünk volna mindentől, ami korábban körülvett bennünket.
Az egyetemi világtól, a családuktól, mindentől.
Úgy éreztem, hogy a világtól is távol vagyok, távol az irodalomtól, távol a közélet történéseitől.

22.

Igaz, hogy semmink nem volt, de volt egy kislányunk, s vártuk második gyermekünk születését, Áginak biztos állása volt, ha belegondolok, nekem is, taníthattam volna akár a nyugdíjas éveimig, de nem akartam addig tanítani.

Nehéz volt eljőnnünk, mást nem tudok mondani.

Eljövetelünkkel Ági jövőjét nem láttuk, én sem tudtam semmit a szerkesztésről, az Egerben eltöltött három év is kötött bennünket.

Végül menekülő-útvonalat biztosítottunk magunknak Ágival, magunk között. Azt mondtuk, ha nem válnak be az elképzeléseink, második gyermekünk megszületése után visszatérünk Egerbe.

Közben tudtuk, hogy visszaút nem létezik, ahonnét egyszer eljövünk, onnét véglegesen jövünk el.

23.

A legnehezebb az osztályomtól való elszakadás volt.

A velük töltött két év alatt szoros kapcsolatom alakult ki a diákjaimmal. Sokat tudtam róluk, s ők is sokat tudtak rólam, egyfajta cinkos azonosulás volt közöttünk, amit tudtam, megbeszéltem velük, társadalmi-politikai kérdéseket is, próbáltam behelyezkedni a világukba, nehezen ment, akkor már nagyok voltak a nemzedéki különbségek, ők, mintegy cserébe, néha elfogadták, hogy az iskolai elvárásokhoz is igazodniuk kell.

Zsófi születése után velük beszéltem először, ők találkoztak elsőként az apai örömmel, nekik mondtam el, a Népkert sarkán, hogyan látom március tizenötödikét, nekik beszéltem az olvasmányaimról.

Nehéz volt megmondanom nekik, hogy elhagyom őket.

Majdhogynem árulónak tartottam magamat, s tudtam, hogy ők is annak tartanak majd, amikor bejelentem távozásomat.

Erősnek kellett lennem, amikor az osztályba beléptem.

24.

Akkor döntöttünk, eljöttünk Egerből, életünkben komoly változások álltak be, mégis azt érzem, hogy azóta is azt az életet éljük, amelyet ott elkezdtünk.

Nem kérdezem most meg, hány élete van egy embernek.

Egy élete van, azt éli különböző korszakokban, különböző körülmények között.

A körülmények keveset változtatnak az ember belső tulajdonságain, hajlamain. Ezért mondom azt, hogy hiába jöttünk el Egerből, az ott kialakított életünket éljük azóta is, egymással való kapcsolatunkban, érdeklődésünkben és tájékozódásunkban.

Amikor Egerbe megérkeztünk, a magunk egyetlen életének vágtunk neki. Az évek során a munkánkban történtek változások, az eszményeinkben nem. Mindketten az Egerben elkezdett munkánkat folytatjuk, nálam még a tanítás is vissza-visszatért az elmúlt években, a szervezőmunka is, nem tudom megmondani, hogy hány irodalmi est résztvevője, tető alá hozója voltam.

Talán az írás uralkodott el jobban az életemen, mint ahogy azt bármikor is gondoltam.

25.

Azt mondom, csak életünk keretei, körülményei változtak, a lényege nem, úgy dolgozunk, életünk abban a csapásban halad, amelyikben elindult, az organikus, a belső hajlamokból kinövő életnek mégis egyre kisebb esélyét látom.

A társadalom egyre kisebb teret biztosít a belső hajlamokból kinövő életnek.

Megszerezhető javakban a külső világ egyre többet kínál, ezzel a kínálattal mi valójában ezerkilencszáznyolcvankilenc után kerültünk szembe, ám ezért egyre több és személytelenebb munkát követel meg az emberektől. Éppenséggel a belső hajlamokból kinövő munkáról való lemondást követeli meg a mai világ.

Ebben a vonatkozásban szerencsésnek mondhatjuk magunkat, eddig azt a munkát végeztük, s azt az életet éltük, a család szintjén mindenképpen, amelyhez kötődünk, s amelyet mindig is szeretünk volna élni.

Igaz, az így felépült és felépített világunkat szinte minden pillanatban veszély fenyegette.

Így van ez ma is.

Az ide kapcsolható mit nyertünk?, mit veszítettünk? kérdéseket fölöslegesnek tartom fölteni.

Megválaszolhatatlanok ezek a kérdések, ezért tartom fölöslegesnek a feltevésüket.

Az ismeretlenbe indultunk el, s afelé haladunk ma is.

Az ismeretlenbe léptünk volna akkor is, ha Egerben maradunk.

Csikszentmihályi Mihály, aki a flow, vagyis az áramlatszerű életérzés elméletét kidolgozta, a maga elméletével akarva-akaratlanul az ember és a világ közötti új kapcsolatra válaszolt. Nyilvánvalóan számos olyan társadalom volt már az emberi történelem során, amelyikben az egyes ember társadalmi helyzete megváltoztathatatlanak tűnt, olyan társadalom azonban még aligha volt, amelyik a megváltoztatásért folytatott küzdelmet teljes egészében megkérdőjelezte volna, s ehelyett inkább azt mondja, társadalmi feladataid elvégzése után éld úgy az életedet, hogy közben jól érezd magad. Csikszentmihályi Mihály ennek a léthelyzetnek a pszichológiáját dolgozta ki, mondván: „Ahelyett, hogy prófétákra várnánk, feltárhatjuk azokat az alapokat, amelyeken a tudósok és más gondolkodók által szép lassan összegyűjtött ismeretek segítségével felépíthetjük a jó életet.”⁸

8 Csikszentmihályi Mihály: *Az öröm művészete (Flow a mindennapokban)*. Nyitott Könyvműhely, 2009, fordította: Halmos Mária, 179.

Akkor, amikor az adott helyzetre a társadalmi cselekvés szintjén egy-egy ember már nem reagálhat, úgy tűnik, elérkezett a pszichológiai kínálat időszaka. Csíkszentmihályi Mihály ezt a következőképpen magyarázza: „Ebből a siralmas helyzetből nincs kiút, hacsak a saját kezünkbe nem vesszük a dolgokat. Ha az értékek és intézmények rendszere már nem adja meg azt a támogatást, amit egykor képes volt nyújtani, minden embernek magának kell megtalálnia saját eszközeit, melyek segítségével életét értelmessé és kellemessé teheti. ... Az egyénnek, hogy képes legyen felülemelkedni hétköznapi aggodalmain és félelmein, függetlenné kell válnia társadalmi környezetétől legalább olyan mértékig, hogy ne kizárólag ennek a környezetnek a jutalmai és büntetései irányítsák az életét.”⁹

26.

Ma a változások egyre kevésbé az életútban mutatkoznak meg, ha csak éppen nem egy válság éveit éljük.

Még az élet színterei is egyre kevésbé változnak, s ha változnak is, egyre jobban hasonlítanak egymásra, hatalmas összefüggő területeket lefedő, egynemű városi kultúra alakul ki, más területek pedig elnéptelenednek.

A változásokat önmagunkba fordulva éljük meg, s azok egyszer majd felrobannak bennünk.

27.

A tanári és a szerkesztői munka között mégiscsak mutatkozott különbség.

A tanári munkát, írtam már, gyakorlati munkának tartom, bizonyos ismeretek megszerzése után a megszólaláson múlik a munka eredménye, azon, hogy miképpen tudom elfogadtatni a diákokkal azt, amit elmondok nekik. Gyakorlati munkának gondolom a szerkesztőt is, abban a vonatkozásban mindenképpen, hogy hiába alkotja meg valaki ennek a munkának a teoretikus alapjait, ez még nem jelenti azt, hogy ezekből az alapokból kiindulva jó lapot is tud szerkeszteni. Ez a tevékenység sokkal inkább a napi kapcsolattartásra, tájékozódásra, kíváncsiságra épül, mint az elméletinek tűnő alapokra. A tanítással még az is rokonítja, hogy a szerző és szerkesztő közötti bizalmi kapcsolaton alapszik. A tanítás is két fél között, a tanár és a diák, vagy a tanár és az osztály között zajlik, a két oldal közötti kapcsolatba nem láthat bele senki. Így van ez a szerző és a szerkesztő közötti kapcsolattal is, ennek is csak az eredménye tartozik a külső világra.

A két tevékenység közötti különbséget a hatás különbözőségében látom. Tudom, hogy a tanár munkájának eredménye is csak évtizedek múlva mérhető, s lehet, hogy inkább azzal, hogy ki milyen könyvet vesz a kezébe tíz vagy húsz év múlva, s nem azzal, hogy emlékszik-e az egyik órán elhangzottakra, a tanári munka hatása azonban mégis megmutatkozik közvetlenül is. A figyelem vagy egy diákok által feltett kérdés önmagában is tanúskodik erről.

---

⁹ Csíkszentmihályi Mihály: *Flow. Az áramlat (A tökéletes élmény pszichológiája)*. Akadémiai Kiadó, 1997, fordította: Legéndyné Szabó Edit, 39.

A szerkesztő, mondjuk egy irodalmi folyóirat szerkesztője, manapság már alig-alig kap visszajelzést, s az író sem látja, miképpen reagál munkájára egy-egy olvasó.

Új munkámnak ezt az áttételességét szoktam meg a legnehezebben. Nehezen szoktam meg, hiszen otthon, amikor a kertben dolgoztam, mindig közvetlenül, vagy pár nap vagy pár hónap elmúltával láthattam a munkám eredményét. Az iskolában is érezhettem a diákok érdeklődését, az olvasóhoz viszont elvont, áttételes viszony kapcsol.

Nehéz feladat volt annak a megtanulása, hogy miképpen lehet írásokban létezni.

28.

Éppen az egri éveim alatt, akkor, amikor a folyóiratoknak nagy volt a megbecsültségük, s nem mellőzhető társadalmi súllyal rendelkeztek, szóval, amikor abban a körben, amelyikben magam is éltem, közvetlenül érvényesült a hatásuk, az írást és a szerkesztést társadalmi cselekvésnek gondoltam.

Meglehet, akkor sem volt az.

Elvont, elméleti tevékenység volt, s az olvasóikban merült fel a társadalmi cselekvés lehetősége.

29.

Azzal, hogy Egerből Kecskemétre költöztünk, más is eldőlt az életünkben.

Eldőlt, hogy egyikünk sem tér vissza a maga szülőföldjére.

Eldőlt, hogy családunkkal magunkra maradunk.

Az utazások, az, hogy megyünk haza mindkét irányba, s hogy szüleink, testvéreink is jönnek hozzánk, nem tudták helyettesíteni a nagycsaládban való létezést.

Ma már társadalmi szinten is egyre erősebben megmutatkozik a család-nagycsalád hiánya. Teljes családban is kevesen élnek, tudni kell, hogy a magyarországi házasságok több mint fele válással végződik, nagycsaládban pedig talán már senki sem él, noha a normákat és a biztonságot pár generációval ezelőtt a felnövekvő gyermek számára még a nagycsalád teremtette meg.

Sokat gondolkodom azon, hogy az otthoni világgal kapcsolatos hiányérzetem összefüggnek-e a nagycsalád elvesztésével. Amikor egyszer, már a szüleim halála után, végigjártam a temetőt, közelebbi és távolabbi rokonok nevét láttam a sírköveken-fejkereszteken, viselőik úgy mentek el, hogy haláluk hírét sem hallottam. A következő alkalommal, amikor otthon voltam, a beszéd régen hallott halk mormolása tűnt fel, a nyelvnek a csak otthon megtapasztalható sajátos ritmusa. Ekkor beszélgettem rokonokkal és nem rokonokkal, az utcában lakókkal és a távolabb élőkkel, közben pedig hirtelen végigfutott bennem a felismerés, hogy rosszul tettem fel magamnak a kérdést. A nagycsalád és a közösség nem állítható szembe egymással, a nagycsaládnak az volt a funkciója, hogy a maga ezernyi elágazásával a közösséghez kapcsolja a növekedő gyermeket.

Jared Diamond, a kiváló földrajzprofesszor *Háborúk, járványok, technikák* című könyvében olvastam az ide kapcsolódó bekezdést: „A személyes benyomásom (amely annak köszönhető, hogy életem az Egyesült Államok nagyvárosai és Új-Guinea falvai között oszlik meg) az, hogy a civilizáció úgynevezett 'áldásai' nagyon vegyesek. A vadászó-gyűjtögető népekhez képest például a modern ipari államok polgárainak jobb orvosi ellátásban van részük, kisebb az esélyük arra, hogy gyilkosság áldozatai legyenek, és tovább is élnek, de sokkal kevésbé részesülnek abból az adományból, amit a barátság és a nagy-család nyújt.”¹⁰

30.

A teherautóról a Széchenyivárosban, Kecskemét legnagyobb lakótelepén, a tízemeletes ház előtt leraktuk a bútorainkat, könyveinket, mindent, amink volt, mintha téglalapot formázó alapra raktuk volna a dolgainkat, abban a rendben, ahogy a platón is elrendeztük őket, és elkezdett esni az eső.

Főntről, a nyolcadik emeleti albérleti lakásunk teraszáról néztük, hogy veri a nyári zápor mindazt, amit addig összegyűjtöttünk.

Költözéseink közül ez volt a legemlékezetesebb. Lesz még másik is, nem is egy, ebből az albérletből majd egy tanácsi albérletbe költözünk, lakást majd Ági lányunk megszületése után kapunk.

Kapunk, ami azt jelentette, hogy vehettünk magunknak, kijelöltek bennünket a vásárlásra. Az úgynevezett beugrót kellett előteremteni, aztán pedig fizettük, mint mindenki más, a részleteket. Harminc vagy negyven évre kötöttünk szerződést, nyugdíjaskorunkig adósodtunk el, hét év múlva, míg nem a lakást a rendszerváltás körüli gazdasági változásokban és az egyre erősödő pénzromlásban megvásárolhattuk magunknak.

Ezt eladva Péter születése után is költöztünk, mostani sorházi lakásunkba, ekkor már rövidebb időre szóló hitelt vehettünk fel.

Ezt a lakást próbáltuk a magunk képére formálni, átalakítottuk, beépítettük a tetőteret, húsz év után is lenne még mit tennünk vele.

31.

Augusztusban kezdtem dolgozni a szerkesztőségben, meglepődtem, hogy akkor napokig szinte senki nem jött be.

Igaz, a szerkesztőségi munka rendjéről, üteméről, szervezetségéről sem tudtam semmit.

Az egyik nap aztán jött Buda Feri, Borcsa lányával, s hozta az akkor megjelent kötetét, a *Holt számból búzaszál* című kötetet, azonnal dedikálta, örömmel, jókedvűen. A dedikációban azt is rögzítette, hogy örül az ittlétünknek.

Azóta is a megjelenő kötetek egymásnak történő átadása, dedikálása és megünneplése a szerkesztőségi élet egyik legkedvesebb jelensége.

---

¹⁰ Jared Diamond: *Háborúk, járványok, technikák (A társadalmak fátumai)*. Typotex Kiadó, 2010, fordította: Földő Sándor, 14.

Buda Ferenc könyvéről később recenziót írtam, a Szó magában mit ér? címmel, ezzel Feri és a magam egyik legfontosabb kérdését emeltem a címbe.

Kecskemétre történt megérkezésünk után nem sokkal interjút is készítettem Ferivel, az interjú a Napjaink 1982. novemberi számában jelent meg, ebből következően legkésőbb szeptemberben készülhetett. A szerkesztőségi magnetofont vittem magammal, aztán pedig próbáltam pontosan leírni a hallottakat, nem nekem való szerep volt ez, nem is tudtam pontosan leírni a magnetofonra rögzített mondatokat, Feri ezeket mindenütt pontosan visszajavította, ekkor éreztem meg, hogy szűkszavú költészete, nehezen megmutatkozó alkata milyen elemi erővel kötődik a nyelvi pontosságához.

32.

A szerkesztőségben ismert írók, irodalmárok közé kerültem.

A főszerkesztő Hatvani Dániel volt, a helyettese Szekér Endre, főállású munkatársként dolgozott Pintér Lajos, tiszteletdíjasként Buda Ferenc, Zám Tibor és Sümegi György, s érkezésem után Goór Imre, a megyét Bodor Jenő osztályvezető képviselte, a „vidéki”, azaz pesti szerkesztő Kovács István volt.

A napi vagy a heti ritmust is nehéz volt értelmezni, mindenkinek megvolt a maga ideje, amikor bejött a szerkesztőségbe. Akkor még kedd délutánonként zajlottak a szerkesztőségi értekezletek, Zám Tibor ilyenkor mindig ott ebédelt, a bolti papírt kiterítette maga elé az asztalra, ráarkta a kiflit, a parizert, ott volt előtte a mindenkori üveg söre, mellette pedig ott voltak a gyógyszerei.

Meg kellett szoknom azt is, hogy ebben a körben mindenkinek „neve” volt, Buda Ferenc verseit az egri diákjaim is szavalták, Zám Tibor *Bács-Kiskunból jövök* című könyvét gimnazistaként, még Sopronba hazafelé vonatozva olvastam, a *Hortobágyi jegyzetek* című első kötetének legendája volt.

Később is találkozom majd ezzel az élménnyel, azokkal kerülök majd szemé-lyes, akár baráti kapcsolatba is, akiknek a könyvét valamikor egészen fiatalon olvastam.

Nehezen megszokható érzés, alkalmazkodni is nehéz hozzá.

33.

Írókat ismertem már azelőtt is, hogy a szerkesztőségbe kerültem volna, mégis meglepődtem, amikor az egyik nekünk címzett borítékon feladóként Illyés Gyula nevét olvastam.

Később láttam Weöres Sándor nevét, Kálnoky Lászlóét, Határ Győzőét és másokét.

Ekkor értettem meg, hogy a legnagyobb költők sem a Parnasszuson élnek, hanem hús-vér emberek, akik nemcsak a műveikben, hanem hétköznapi életükben is léteznek.

A művet eddig a pillanatig az élettől elvonatkoztatva szemléltem, akkor, abban a pillanatban, amelyikben Illyés Gyula nevét a borítékon megláttam, értettem meg, hogy a művészet az élet része.

Az életből nő ki.

Akkor, amikor ezerkilencszáznolcvankettőben Kecskemétre kerültünk, sok mindent nem láthattam előre, így azt sem, hogy éppen ebben az évben a kulturális politikában újra balos fordulat zajlik majd le, s ez megpecsételi az irodalmi folyóiratok sorsát is.

Ezerkilencszáznolcvanháromban elbukik majd a *Mozgó Világ*, a *Forrás* nehezen elviselhető vereséget szenved, ezt követően már csak utóvédharcok következnek, a Kádár-rendszer keretein belül.

Nem azt mondom ezzel, hogy ezt követően nem lesznek viharok a folyóiratok vagy az irodalmi élet más területei körül, azt viszont mondom, hogy a korhangulat megváltozott, az irodalmi világ mögötti közeg átalakult, egyre erősebben gazdasági és politikai kérdéseket vetett fel, miközben a politikai irányítás ismét ideológiai jellegűvé alakult át.

Németh György a Mozgó Világ történetéről írott könyvében a váltás személyes vonatkozásaival foglalkozik, azt emeli ki, hogy Pozsgay Imre kulturális miniszter helyzete menthetetlen volt, menesztették, a vele vitázó Aczél György miniszterelnök-helyettesből ismét a Központi Bizottság titkára lett, a kultúrpolitika közvetlen irányítása pedig Knopp András kezébe került.¹¹ Távlabbról szemlélve ezeket az éveket, nyilvánvaló az újabb balos fordulat ténye, Kádár János Gorbacsov fellépését is ellenérzésekkel fogadja majd.

Romsics Ignác a huszadik századi magyar történelemről írott monográfiájában nem érzékelteti, hogy 1983–84 körül balos fordulat ment volna végbe, ugyanakkor jelzi, hogy ez az időszak már a különböző irányzatokba tömörülő ellenzéki mozgalmak kikristályosodásának és polarizálódása kezdetének az időszaka, ezen belül az irodalom természetesen megkerülhetetlen volt, ugyanakkor kiemeli, hogy a pártvezetésben csökkent „az önálló arculatú és Kádárnak ellentmondani merészülő vezetők száma”. Romsics Ignác utal arra is, hogy az adott időszakban csak látszatintézkedések születtek, és Kádár félt a Gorbacsov által elindított reformoktól, és azoknak a következményeitől. „Bár Gorbacsov hatalomra kerülése után lényegében bármiféle reform lehetővé vált, a peresztrojka és glasznoszty perspektívái Kádárt inkább riasztották, semmint vonzották. A gorbacsovi politika sikerében Kádár vagy nem hitt, vagy sejtette, hogy az hova vezet. Emellett pontosan tudta azt is, hogy a tabuk teljes eltörlése elkerülhetetlenül fel fogja vetni saját 1949-es (Rajk kivégzése), 1956-os és 1958-as (Nagy Imre kivégzése) szerepét is. 1985 utáni politikájának vezérelve ezért az eredmények hangoztatása, a válság tagadása és a további reformok előli elzárkózás volt.”¹²

(Folytatjuk)

11 Németh György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*, i. h.: 113.

12 Romsics Ignác: i. m. 530., 532.

Maróti Egon

Szilánkok

Az állásfoglalás felelősségvállalás.

*

„A párhuzamosok a végtelenben találkoznak.” – Nem lehetne előbb?

*

Aki figyel a világra, az szereti az embereket, bármennyire is igyekszik ezt leplezni.

*

A hazudozás egy szégyenletes vagy bűnös cselekmény indoklásának és elkenődésének kedvelt eszköze.

*

A hivatali hatalommal való visszaélés következményei a tudományos életben és az oktatás minden szintjén is továbbélnek.

*

A sótlan diéta hatására értjük meg a só jelentőségét az emberiség történetében.

*

A rosszakarát ereje hatásosabban érvényesül, mint a jó szándéké.

*

Vajon az egyenjogúsággal többet nyertek a nők, mint amennyit nőiességükből vesztek?

*

A rómaiak hiedelme a fúriákról nem pusztán fantázia szüleménye: gondolatébresztő gonosz jelenségek korunkban is riogatnak.

*

A maga szempontjából mindenkinek igaza van. Csakhogy ezek a szempontok általában nem teljesen egyformán igazak.

*

Kétféle zene van: az egyiket kellemesebb társaságban hallgatni, a másikat csak egyedül lehet.

*

A memória szelektív: ezért vagy öntudatlanul, vagy szándékosan hazudik.

*

A halott már nem lát, és aki nem lát, az lényegében már halott.

*

A néphit a boszorkányokat ráncos, fogatlan vénasszonyoknak tartotta. Máglyára mégis egészséges, fiatal nőket küldtek. Feltehetően nemritkán az előbbiekről rágalmazására.

*

A „fejlődés” folyamán az embernek nemcsak az érzékei tompultak meg, hanem az érzésvilága is elsatnyult.

*

Empátia? Mindegy, hogyan nevezed, de megfigyelheted: ha valami bánt, a kutyád megérzi, és odagömbölyödik a lábához, együtt érez veled. Ez a legtöbb emberből már kiveszett.

*

Akinek gyermekei vannak, az nem élt hiába. S akinek unokái vannak, az megkapta jutalmát.

*

„Akinek nem tetszik, az elmehet!” – Erre az lett volna a helyes válasz, hogy „Aki nem tetszik, az elmehet!”

*

Nem sok öröme lesz az életben annak, aki fél az élettől.

*

A zsarnokság emlékművei lerombolhatók, de a lelkekbe oltott fertőzeten nem fog a csákány.

*

A túlnépesedés áradata akkor fog elapadni, amikor a nincstelen tömegek eljutnak az életminőségnek arra a szintjére, amit addig hiába reméltek.

*

Az írás életmentés lehet: a leírt keserűség már nem mérgez.

*

Mi köt jobban az élthez: az élők vagy a halottak?

*

A technika és a morál „fejlődése” egymással ellentétes irányú.

*

A mai homo sapiens maga alatt vágja a fát, amikor feléli az őt tápláló Föld természet adta javait.

*

A boldogság feltétele az elégedettség. Ám az ember, ha őszinte, akár saját magával is igen ritkán lehet elégedett.

*

Valamikor azt írtam, hogy minden ember hiányzik valahol. Lehet, hogy ebben is vannak kivételek?

*

Horatius szerint az az ember volt boldog, aki úgy távozik az életből, mint a jóllakott ember a lakomáról. – Csakhogy az élet nem merő lakoma.

*

Az erényesség gyakran csak igénytelenség.

*

Önvád ellen nincs védelem.

*

Ha valamiről nem veszel tudomást, az attól még létezhet; ha valakiről nem veszel tudomást, azt lelkedben már megölted.

*

Az álmodozás önámítás: nem változtat semmit a valóságon. De legalább segít elviselni.

*

A kedves vonakodás vonz, a rideg taszít.

*

Élet – létezés: a kettő nem ugyanaz!

*

A kérdést válasz nélkül hagyni sértőbb, mint gorombán válaszolni.

*

A múltat nem lehet megváltoztatni: ami megtörtént, azt azért nem, ami pedig nem történt meg, azt azért nem. – Melyik fáj jobban?

*

Az ember néha azért nem üt vissza, mert nem érdemes.

*

Az elnyomás időzített bomba.

*

Az emberek ma sem tudják, hogy mit cselekszenek. S kinek van akkora hatalma, hogy megfékezze őket; s kiben él olyan erős szájalom, hogy megmenthesse őket?

*

Régi francia szállóige: „*Hazudik, mint egy sírfelirat.*” Ma azt mondhatjuk: „*Hazudik, mint egy reklám.*”

*

Igyekezz barátokat szerezni magadnak. Ellenségeid úgyszólván lesznek.

*

A politika porondján ágáló hölgyek némelyikét hallgatva felfohászokodom: jaj, csak egyetlen fiainak vagy unokáimnak se jusson ilyen anyós!

*

Talán sohasem volt annyira igaz és időszerű a megállapítás, hogy a nemzet jövőjének záloga a gyermekáldás.

*

Most már értem, hogy a teniszben miért váltották fel a fehér labdát sárgával: az a szín, amelyet magam is a legtovább meg tudtam különböztetni, a sárga volt. Volt...

*

A „következmények nélküli” manipulációknak egyre riasztóbb következményei mutatkoznak meg.

*

Korábban utaltam arra, hogy a „privatizáció” megjelölés a latin *privare* ige származéka, amelynek a jelentése ‘megfoszt valamitől, kifoszt’. Az utalás jogosultsága sajnos egyre több területen igazolódik.

*

„*A szomszéd kertje mindig zöldebb.*” – Főleg akkor, ha odaát „*A fűre lépni tilos!*”

*

Ami neked fölösleges, az nem fontos. Neked. Csakhogy ettől másnak még fontos lehet. És ha másnak éppen az hiányzik?

*

Két eset van: vagy becsapnak, vagy te csapod be saját magadat. Az utóbbi a gyakoribb.

*

Ha elindulsz, megbotolhatsz. Ha nem indulsz el, fellöknek.

*

Ne jósoltass magadnak; úgysis a legrosszabb megoldást fogod választani.

*

Egy férfi életének két korszakában van döntő szerepe a szerelemnek: először fiatal korában, amikor ismerkedik a szerelemmel; másodsor idős korában, amikor búcsúzkodik tőle.

*

Azért, mert őseink két lábra álltak, még nem kell fönn hordani az orrunkat.

*

A haladás érdekében olykor célszerű felásni földbe taposott régi értékeket.

*

A tolvaj pásztor segít a farkasnak felfalni a nyáját.

*

Addig aligha lesz igazi felemelkedés, amíg csak egyetlen kérdésben is nem a hozzáértés dönt.

*

Az aránytalanságokat bizonyára nem azok fogják nehezményezni, akik aránylag rövid idő alatt aránytalanul nagy vagyont szereztek.

*

Vannak emberek, akik minden helyzetben „nyerők”, és vannak becsületes emberek.

*

Aludhat a gazda, ha kutyája éber.

*

Nem egy ókori birodalom történetének mesés kezdeteit árnyékolja be testvérgyilkosság, sőt az Ószövetség szerint már az egész emberiség történetének hajnalán is ez történt.

*

Mi a boldogság? – Megszerezni azt, ami hiányzik, és aztán megőrizni.

*

Európa feledékeny. Elfelejt, honnan nyerte a nevét. Azóta is gyakran a rabló kis Zeuszokat támogatja.

*

Nagyvonalúságra kicsinyes a válasz.

*

Mi értelme, ha a rablóvezért kötélre aggatják, de zsákmányát a bandája büntetlenül élvezheti?

*

Az emberi természet megismeréséért fizetjük a legsúlyosabb tandíjat.

*

A „mesterséges intelligencia” lényegében sikerültebb, mint a természetes: a gépben az elhibázott számítás, döntés nyomtalanul törölhető, javítható. Miért nem tudják ezt az emberi életben kitalálni?

Szabó József

Reflektorfényben *Az ember tragédiája*

„Kiben erő van és Isten lakik,
Az szónokolni fog, vés vagy dalol,
Ha lelke fáj, szívvráozán zokog,
...
S bár új utat tör, bizton célra ér.”

Madách Imrének és csúcsművének könyvtárnyi irodalma van, a madáchi térkép mégsem teljes. Nyugtalanító terra incognita rajta: *Az ember tragédiája* mint irodalmi mű és mint színházi előadás kényes kérdése, amelyet az irodalomtudomány is felvethet, de megválaszolni csak a színház hivatott.

Az ember tragédiáját Madách drámai költeménynek nevezte, amely minden kétséget kizáróan arra utal, hogy színpadra szánta. Hosszú rendezői pályám tapasztalata alapján mondom, hogy Madách Imre dramaturgiai képessége és színpadi kompozíciós érzéke vetekszik az egyetemes drámairodalom és színház legjobbjai talentumával. A korabeli irodalomkritika és színház képviselői mégis teljes bizonyossággal állapították meg, hogy *Az ember tragédiája* nem alkalmas színpadra. Becses költői alkotás – elismerték –, Goethe *Faustjával*, Byron *Manfredjével* s *Kainjával*, Shelley *A megszabadított Prométheuszával*, Milton *Elveszett Paradicsomával* tart előkelő rokonságot, de nem dráma, *könyvdráma* csupán. És ez a tévhit 23 évig, a mű megírásától az első bemutatóig makacsul tartotta magát az irodalom és színház berkeiben. Míg nem jött egy színházi rendező, egy bátor prométheuszi lélek, akiben megvilágosodott, hogy *Az ember tragédiája* nagyon is színpadra termett mű, ugyanúgy eljátszható, mint Szophoklész, Shakespeare, Schiller, Goethe drámái. A szakma bizonyára örültnek nézte, és a vészmadarak bukást jósoltak neki. De ő vállalta a bukás ódiáját is. Paulay Ede 1883. szeptember 21-én a Nemzeti Színház színpadán a színház teljes technikai és művészi apparátusával és három színészióriással a főszerepekben – Jászai Marival, Nagy Imrével, Gyenes Lászlóval – bemutatta *Az ember tragédiáját*. És a nem mindennapi siker fényesen igazolta a rendező megszállottságát. *Az ember tragédiája* ősbemutatója a magyar rendezés- és színháztörténet legnagyobb művészi diadala. Emléke minden évben feldereng a Magyar Dráma Napján.

Az ősbemutató országos sikere – ahogy a színházi világban lenni szokott – megtáltosította az ország valamennyi színházigazgatóját, rendezőjét. *Az ember tragédiája* hirtelenében könyvdrámából színdarabbá avanszált: a rendezők színre vitték az ország valamennyi vidéki színházában, természetesen a sikeres Nemzeti Színház mintájára. A Paulay Ede tehetségéből kirajzolódó művészi képet a *Tragédia* legnevesebb magyar rendezői – Hevesi Sándor, Németh Antal, Bánffy Miklós, Gellért Endre és sokan mások – tovább gazdagították, és már-már kirajzolódni látszott a *Tragédia*

A Katona József-esszé pályázat díjazott írása. (A Szerk.)

rendezésének egészséges hagyománya. Ámde a színházban idővel minden elrozsdásodik: a játék gyakorta elveszti eredeti báját. A *Tragédia* előadásait is kikezdte a rutin rozsdája. A költői gondolat varázsát a látvány aprópénzére váltották fel. A rendezők versenyre keltek, hogy Madách színpadi látomásait Isten országáról, a világ teremtéséről, az Édenkertről, a Tudás Fájáról, az emberiség történelmének tíz korszakáról minél hatásosabb színpadi látványban elevenítsék meg. Ahelyett, hogy a színpadról az emberiség sorstragédiájáról, égető létkérdéseiről szóltak volna az embereknek. A *Tragédia* legfontosabb szereplője a díszlettervező és a kosztümtervező lett. A rendezői becsvágyak a Szegedi Szabadtéri Játékok gigászi látványtobzódásában kulmináltak. A huszadik században a modern festői stílusok és a színházi divatok változásával természetesen változott az előadások formavilága, de a kifényesedett hagyomány kerekjei ugyanarra a rugóra jártak: „A Cél: a Látvány, a Látvány: a Cél.” Circulus vitiosus! Körbeforgó okoskodás. Zsákutca. Halál. A drámai költemény a színpadon értelmetlenné és érthetlenné vált. Nem maradt belőle más, csak a festői kép, amely ha még oly érdekes volt is kezdetben, három-négy-öt óra elteltével érdektelenné, unalmassá kezdett válni. A *Tragédia*, a Könyvek Könyve a színpadon nem vált a Drámák Drámájává. Az *ember tragédiája* jó néhány mai előadásához Madách Imrének vajmi kevés köze van, vagy éppen semmi. Az álmodern előadásokban a magyar Génusz elé túlméretezett éntudatú rendezők furakodnak, akik számára idegen Madách hite, gondolkodása, eszmevilága. Ide vezetett egy tisztességgel kezdett, de rossz útra tévedt hagyomány! Oda, ahová Ádám valamennyi hősi próbálkozása a történelemben, amikor Istenével dacolva – Lucifer cinikus érveivel vitázva és azonosulva – lemondott a küzdésről és üdvössége reményéről. Nem véletlen, hogy ezeknek az előadásoknak legtöbbször Lucifer a főszereplője. Summa summarum: legbecsesebb nemzeti kincsünket színházi létében bukás fenyegeti!

Az *ember tragédiája* rendezésének csak színháztörténeti múltja van, de élő, ihlető, folytatható hagyománya nincs. Talán nem is lehet. Minden rendezőnek úgy kell kezébe vennie a drámát, mintha ő lenne az első a világon, akinek eszébe ötlött, hogy színpadra állítsa. Kepler – alias Madách – azt üzeni a színházi rendezőknek is: „A szabályt, a mintát hagyj pihenni!” Az első bátor rendező, Paulay Ede dilemmáját, alkotó küzdelmét minden utódnak át kell élnie. Vállalnia kell mindenekelőtt az alkotó magány ódiáját: egyedül kószálni a mű gondolatrengetegében, az irodalmi értékelések sűrű erdejében, kétség s remény közt viaskodván saját látomásával, álomképeivel, ameddig meg nem világosodik elméjében a maga egyetlen járható útja.

A színház régi adóssága *Az ember tragédiájával* szemben, hogy a néző élményét nem képes az olvasó szellemi élménye rangjára emelni. Mindenkit megkísért az ósdilemma. Sokan ma is azt vallják, hogy Madách drámai költeménye tündöklőbb az olvasólámpák meghitt fényében, mint a színházi reflektorok vakító fényében.

Az én rendezői vívódásom is ebből az ósdilemmából bomlott ki, amikor *Az ember tragédiáját* készültem bemutatni Nagyváradon. És abból a makacs gondolatból merítettem erőt, hogy kell lennie egy olyan előadási formának, egy olyan új rendezői és színészi módszernek, amellyel a Könyvek Könyve a Drámák Drámájává lényegül át! 1974. június 7-én, a váradi magyar színészet születésének 175. évfordulóján mutattam be a *Tragédiát*.

Az *ember tragédiája* rendezésére gondolatban azóta készültem, amióta sorsomra lett a színház, gyakorlatban pedig az első rendezői lépéstől a bemutató napjáig másfél évig kerestem-kutattam azt az új színházi stílust, amelynek segítségével a színpad törékeny terén felépíthetem a *Tragédia* monumentális épületét.

Rendezői elképzelésem első parancsa az volt, hogy a lehető leghitelesebben magát a művet vigyem színpadra Madách eredeti koncepciójában, kompozíciójában és szellemében. Megkülönböztetett figyelemmel tanulmányoztam hát Madách Imre életét, karakterét, gondolkodását, eszmei, politikai, erkölcsi, emberi magatartását.

Madách Imre, amint szép, boltozatos homloka, titkokat rejtő szeme, egész lényé sugározza, puritán lélek volt, világosságot gyújtó szellem. A homályosan fogalmazó német tudósokkal ekként volt, polemizált: „*Aki magát megértetni nem akarja, nem érdemli meg, hogy olvassák... Perseus homályos verseit tűzbe dobá, hogy a láng felvilágosítsa.*” A dráma nyelvéről leszögezte, hogy „*a nemzet, amelyhez költője beszél, azt könnyen megértse, s ha a színházba megy, ne kelljen kevésbé olvasott egyéneinek a lexikonoknak egész halma-it fölhányi, vagy szájátva térti haza kétségben arról, vajjon mit akart költője mondani...*”

És mert a legjobb rendezői instrukció az, amelyik a legrövidebb, ide idézem *Naplójából* Madách legrövidebb tanácsát arról, hogy milyen legyen az ő előadása: „*Az előadásnak világosnak és érthetőnek kell lenni!*” Én megfogadtam Madách tanácsát. Lemondtam a történelmi képeskönyvek ködös látványosságáról, és arra törekedtem, hogy a nézőtérén megértse mindenki a világosan és érthetően fogalmazó Madách gondolatmenetét, töretlen logikáját, költői üzenetét.

Az *ember tragédiáját* Makkai Sándor katedrális költeménynek nevezte. Nemcsak monumentális kompozíciója, hanem égbe törő lelke miatt is. Babits pedig, újraolvasva, örök korszerű költői tartalmára utal: „*Madách remeke máshogyan friss, mint egyéb monumentumai az Irodalomnak... itt a tartalom az örök s az eszme nem csupán téma és anyag, hanem maga a hímzés és bővület...*” És ki merete jelteni, hogy: „*Madách költeménye az egyetlen igazából filozófiai költemény a világirodalomban.*”

Hogyan szólaltattam meg a színpadon a világirodalomnak ezt a páratlan filozófiai költeményét? Előfüggöny nélküli puritán színpadon, a mennyet és földet egyként jelentő deszkán. A teátrum ősi és örök-új eszközeivel, a színészi játék, az emberi szó mindent kifejező varázsával. Egyvalakire hallgatva csupán: Madách Imrére, aki mindenkor, mindenben megbízható és bölcs segítőtársa a rendezőnek. Ugyancsak a *Naplójában* találtam rá drámairói és színházi ars poeticájára: „*Zene, poézis, matézis – nagy rokonság.*” A színházi előadásnak tehát muzikálisnak, azaz harmonikusnak, költészetnek, azaz tartalmasnak, matematikai értelemben tudományosan pontosnak, azaz mérnöki figyelemmel megkomponálnak kell lennie. Ez Madách művészi hitének Szentháromsága!

A váradi előadás rendezői stílusát színpadi oratóriumnak neveztem el. Ezt hirdette Paulovics László festőművész szürrealista plakátja, ezt szolgálta a merőben újszerű színpadképe és a tehetséges kolozsvári zeneszerző, Vermessy Péter eredeti színpadi zenéje. A színpadi oratórium a legkorszerűbb és legpuritánabb előadási forma, amelyben a költői szöveg és a cselekvés egy test egy lélekben olvadhat össze. A színpadi oratóriumban költészet és játék, élő zene és emberi hang, jelképes mozgás és szigorú térkompozíció, fény és árnyék vált ki a nézőből szellemi és érzelmi hatást.

A színpadi oratórium lehetőségeivel tudtam megvalósítani egy régi rendezői gondolatot, vágyamat, amely végképp meghatározta előadásom sajátos stílusát. Az irodalomtörténészek egyvalamiben valamennyien egyetértenek, abban, hogy a világirodalom legobjektívebb drámai költeménye paradox módon a legszubjektívebb művek egyike is. Madách Imre életének, személyiségének, írói eszményeinek, politikai magatartásának alapos ismerete nélkül nem lehet alászállni a *Tragédia* mélységeibe. Engem rég foglalkoztatott a gondolat, hogy ezt is meg lehetne jeleníteni a

színpadon, bele-beleszöve érzékletesen, láthatóan és jelképteremtő erővel a dráma szövetébe. A színpadi oratórium művészi szabadságot adott nekem, hogy meghívjam a színpadra a Költőt is. A halhatatlan Madách Imre mint hiteles történelmi személy – költőként és rendezőként – a híd szerepét töltötte be a színpad és a nézőtér, a múlt és a jelen, a láthatatlan és a látható valóság, a véges és a végtelen között.

Madách úgy jelent meg előadásunkban, amint képeiről ismerjük, ahogy álmaimban gyakran engem is megkísértett. És amikor a színpadra lépett, magával hozta *Az ember tragédiája* friss kéziratát, amelynek utolsó sorain még meg sem száradt a tinta. És bemutatkozásképpen azt mondta:

„Az Ember Tragédiája, drámai költemény.

Kezdtém 1859. február 17-én, végeztem 1860. március 26-án.”

És olvasni kezdte nagy gyermeki rácsodálkozással: *„Első szín. A mennyekben. Az Úr dicstől környezetten trónján...”* Szavai nyomán lassan, álomszerűen benépesült az üres tér színészekkel. És elkezdődött a valóság és a képzelet színpadán a játék. A színészek azt cselekedték, amit Ő, a Költő kért tőlük, és mélyes-mélyen hittek a költő szavában. A nézők is hittek a színészek szavában, mert szavuk a költő szava volt. A költő szava pedig Isten szava. Megvalósult a Színháznak az a ritka pillanata, amikor mindnyájunkat megérint az élet csodája: a költészet varázsa.

A színpadon Madách Imre szervesen részt vett a színpadi játékban. Meghökkenítő vízióit, abszurd történelmi látomásait – amelyeket hiábavaló erőlködés a színpad élettelen vásznaira felfesteni – ő maga vetítette fel minden néző képzeletének egére. És mert – Benedek Marcell felfedezése szerint – *„Lucifer mondja el azt, amit Madách tudott a világról, és Ádám cselekszi és szenved az, amit Madách e tudás ellenére is cselekedett és szenvedett”*, a mi színpadunkon Madách kétség és remény közt vergődve, olykor Luciferrel azonosult, olykor Ádámmal, de mindvégig következetesen a Mű transzcendens világával: a Föld és az Ég Szellemével. (Madách Imrét a neves erdélyi színész, az anyai ágon Ady-ronok Czikéli László keltette életre, adys lelkesedéssel azonosulva a Vulkan-lelkű költővel.)

A színpad közepén, kiemelt kis színpadon folyt Ádám-Éva-Lucifer szenvedélyes szellemi küzdelme három kitűnő, akkor fiatal színész (Miske László, Csíky Ibolya és Varga Vilmos) előadásában. Szereposztásomban tudatosan törekedtem arra is, hogy a férfi színészek Madách életkorában legyenek, krisztusi életkorban, amikor a gondolkodó, a jövő titkait kereső férfiak tudatában a legszenvedélyesebben merül fel a filozófia fő kérdése: *„Mi végre vagyunk a világon?”*

A színpad mélyén, szemben a nézőtérrel ülő közönséggel, mint egy többszintes lelátón, a nagy létszámú váradi színház teljes társulata foglalt helyet. És a zenekar. A férfiak szmokingot, a nők estélyi ruhát viseltek. Jeles színészek és zenészek alkották az előadás modern kórusát. A kórus rendeltetése szerint kiemelte, aláhúzta, idézőjelbe tette a drámai költemény legfontosabb sorait, ígéit. Olykor stilizált artisztikus mozdulatokkal is felerősítette a játékot. Közülük lépett elő egy-egy szereplő, belőlük verbuválódott a Nép: a Kislelkű Tömeg. De ők voltak az előadás nézői is a színpad lépcsősen emelkedő síkján. Az előttük lejátszódó modern misztériumdramát – Ádám-Éva-Lucifer szellemi viadalát – érzékenyen átélték, akárcsak a színházteremben ülő nézők. A nézőtér és a színpad homályában ülő közönség figyelme nem csökkent, inkább gazdagodott. A gondolat gondolatot gerjesztett, a tűz tüzet táplált.

A színpad jobb és bal oldalán, a Tudás és Hatalom jelképes fája alatt öt-öt emberméretű varázsdoboz sorakozott fel. A nyitható-csukható, forgójátós óriásdobozokban

egy-egy korhűen felöltöztetett Ádám-szobor rejtőzött. A történelmi színek során a szoboralakok egymás után befordultak a színre, jelezvén Ádám útját, sors- és szerepváltozásait az időben. Ahogy a dobozok megnyíltak, és az Ádám-szobrok megsokasodtak a színen, a színpadkép egyre dinamikusabbá, expresszívabbá, álomszerűbbé vált. Ádám az átomutazás különös pszichotechnikájával minden korban, minden alakban önmagával találkozik. A szoboralakok öltözetükkel hűen tükrözték a történelmi kort, és ezzel a színváltozásokat is jelezték. A játszó színészek stilizált alapruhát viseltek. A kimerevített panoptikum végül áttekinthetően rögzítette Ádám odisszeáját a múltban, a jelenben és a képzelte jövőben. (Az egyik előadáson talákoztam egy 12 éves gyermek nézővel. A kislány először látta életében *Az ember tragédiáját*. Az előadás végén megkérdeztem tőle, fel tudná-e sorolni *Az ember tragédiája* történelmi képeit. És a kislány hibátlanul felsorolta mind a tíz színt. Tökéletes sorrendben. Élesen rögzültek benne Ádám szimultán álomalakjai.)

A második, Kepler-szín kulminációs pontja a *Tragédiának*: az elrontott forradalom rémlátomása után a tiszta eszmélet pillanata. A viharfelhők mögül hirtelen kisüt a nap. Kepler-Madách lelkében felragyog a remény, hogy el fog jönni egy tisztultabb kor, amelyben leomlanak a hamis teóriák, a dogmák és a zsarnokság falai.

*„Egykor nevetni fognak az egészen.
Az államférfit, kit nagynak neveztünk,
Az ortodoxot, akit bámulánk –
Komédiásnak nézi az utókor,
Ha a valódi nagyság lép helyébe,
Az egyszerű és a természetes,
Mely ott ugrat csupán, ahol gödör van,
Ottan hagy utat, ahol nyílt a tér...”*

És itt hangzik el a lehangsúlyosabban Kepler-Madách törhetetlen hite az eszményvilágban:

*„...az eszmék erősbek
A rossz anyagnál. Ezt ledöntheti
Erőszak, az örökké élni fog.
S fejlődni látom szent eszméimet,
Tisztulva mindig, méltóságosan,
Míg, lassan bár, betöltik a világot.”*

Ennek a színnek a fináléja olyan, mint egy Beethoven-szimfónia záróakkordja. Az égitel emelkedik, és mélybe zuhan. A *Tragédiát* szünet nélkül kellene játszani, de a rendezőnek a közönség pszichikai tűrőképességével is törődnie kell. Ezért kell keresnie egy olyan pillanatot, amikor Ádám felébredhet. Hol lehetne felébredtetni Ádámot megfelelőbb helyen, mint éppen a Kepler-jelenet végén, az elrontott forradalom mámorából felocsúdó tudós eszmélkedésének csúcán?

Előadásunk időtartama három óra volt, amely annál inkább rekord *Az ember tragédiája* színpadi történetében, mert mi – a szokásos húzásokhoz mérten – jóval kevesebb sorral rövidítettük meg Madách művét.

Felejthetetlen, megrázó pillanat volt előadásunkban, amikor Borbála bocsánatot kér Keplertől: *„Ím itt vagyok bűnömmel s könnyeimmel.”* A drámai pillanat ígézetében

Kepler a megcsalt, megalázott Madách Imrévé, Borbála pedig a hűtlen és végzetes sorsú Fráter Erzsébetté lényegült át. Borbála-Fráter Erzsébet előadásunkban Madách Imre előtt hullt térdre. (A jelenet annál szívbe markolóbb volt a váradi színházban, mert Madách családi tragédiájának szálai Váradra vezettek. A bemutató előadáson a Fráter család leszarmazottjai is jelen voltak. A szünetben Fráter tanárnő szeméből kibuggyant egy könnyecsepp, amikor szótlánul megszorította a kezem.)

Szünet után a londoni képen a madáchi gondolat érzékletes kifejezésére tudatos stílusváltást alkalmaztam. Londonban fordul a kocka a világtörténelemben. Ameddig Ádám történelemformáló hős volt – Fáraó, Miltiádész, Sergiolus, Tankréd, Kepler és Danton –, a Nép nem léphetett fel a történelem dobogójára. A kapitalizmus áldemokratikus rendjében azonban az emberáradat elöntötte a világot, és kiszorította a két névtelen idegent – Ádámot és Lucifert – a lét központjából. Minden-minden visszájára fordult, mint a Paradicsomból való kiűzetés demitizált bábelőadása, amelyet csak hátulról láthatott a színházi közönség. A társadalmi panoráma rikitóbbá, cifrábbá vált. A londoni szín – a 19. század vége – tulajdonképpen Madách kora. A játék némi realista, hétköznapi, groteszk színezetet kívánt. A kórus szertartásos, ünnepi jellege szétbomlott. Csak a nagy temetés gyászában, a halál megidézésében tért vissza az élet méltósága.

Előadásunkban a Falanszter szép új világa áttételesen és virágnyelven a szocializmus elembertelenedett világát idézte fel az erdélyi közönségnek.

Az ür-jelenet az egyetlen a színek sorában, amelyben Éva nincs jelen. Az én előadásomban Éva ott is jelen volt, mint Ádám sorsának meghatározó attribútuma. Az üres színpad közepén kékes holdsugárban elhagyottan, árván felsírt az égre: „*Ne menj el, el ne menj / Ne hagyjál itt engem...*” Bánatos lélekkel hívta vissza a Földre Ádámot. A mindenség gyűrűjéből kiszakadni vágyó hiú Ember nemcsak a Föld Szellemére parancsára tér vissza az anyaföldre, de a Földanya visszahívó dalára is.

Az eszkimó-színben Ádám az ember elkorcsosulásából, teljes biológiai, szellemi és morális megsemmisüléséből kap utolsó leckét Lucifertől. Ádám számtalanszor megtapasztalta már a lét értelmetlenségét, de az ádám-i lélek mindig kitalált valami vigaszt, valami önáltató gyermeki érvet a túlélésre, az újabb és újabb küzdés vállalására. Lucifer utolsó mestervágása azonban halálos, szívbe találó: az állati szintre süllyedt eszkimó torz feleségében Ádám Évára ismer. Ellobban lelkében utolsó reménye: „*az édenkertnek késő sugára*”. Költészet nélkül, eszmények nélkül értelmetlenné válik élete.

Ádám felretten rémálmából. Egyetlen hősi gondolat keríti hatalmába: megmenteni a Földet a tévedések és csalódások lidérces álmaitól. Bármiképpen. Élete feláldozásával is. Hisz ő az első ember a Földön. Ha elpusztul, magva szakad a tökéletlen emberi fajnak. Ő, egyedül ő mentheti meg a teremtett világot. Dacolva teremtő Istenével is, fellép a hegycsúcsra, hogy a mélybe vesse magát... De megjelenik Éva. Megsúgja a lét örök csodáját, amelyet a Teremtő Évára testált... Éva az újjászületés misztériumával meghíúsítja Ádám utolsó ballépését. Ádám ráeszmél, hogy a halála hasztalan. Éva méhében már készül megdobbanni az új Ádám szíve... Az ember véges, de az emberiség léte végtelen. Ádám térdre hull Teremtője előtt: „Uram, legyőztél!”

Micsoda transzcendens sorsfordulat! Micsoda fricska a világ hiú urának orrára! Madách megteremtette a drámairodalom legegyszerűbb, legtermészetesebb, legemberibb sorsfordulatát. Deus ex machina nélkül, az Ég és a Föld közös segedelmével.

Amikor Ádám felébredt álmából, a történelem mágikus dobozai egy szemvillanásra becsukódtak. Visszatért a puritán színpadkép: a két Tiltott Fa modern fémhálós

kompozíciója és a sejtelmesen felragyogó ezüst templomi orgonasípok sora. És felzengett a Teremtés mennyei zenéje...

Színpadí oratóriumunk fináléjában hatalmasra nőtt gondolati mélységében az Úr szigorú, megfellebbezhetetlen szava:

„Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!”

Az Úr igéje a Kórus tömör echójában a Színház bölcs tanácsává nőtt, erősödött:

„Ember, küzdj és bízva bízzál!”

Végezetül Madách Imre a *Tragédia* szövegekönyvét védőpajzsul maga elé tartva, halkán, de mélységes hittel mondta el buzdító testamentumát a közönségnek:

„Ember, küzdj és bízva bízzál!”

A bemutató előadást, a színészek ihletett játékát, a katarzis bűvkörében megistennült nézők szívdobbanását nem rögzítette se film, se tévé, se rádió. Feltehetően csak az államvédelmi hivatal lehallgatóközpontja. A román diktatórikus állam – akárcsak magyar ikertestvére – gyanakvással, gyűlölettel és félelemmel fogadta Madách felettből aktuális művét.

Az ünnepi eseményre Magyarország nem küldte el hivatalos színházi képviselőit Ady városába. Egyetlen magyar irodalomtudós, az evangélikus püspökből Madách-kutatóvá lett akadémikus jelent csak meg, magánemberként, a bemutatón. A püspök urat, a *Tragédia* rendezéseinek és szövegének jeles szakértőjét annyira lenyűgözte a bemutató előadásunk, hogy napokig nem tudott elszakadni a várostól és színházától. Újra és újra megnézte az előadást, amelyben hajdani barátja, Németh Antal szellemét is felragyogni vélte. Féltett kincsem ma is a nagytiszteletű vendég premierajándéka, egy Madách-kötet, amelynek ajánló soraiban 1974. június 7-ét – a váradi bemutató napját – „a Madách-i csúcsmű feledhetetlen új-rendezésű napjává” avatta. Az *Új ember*ben megjelent értékelése az egyetlen jel a Duna-Tisza táján, amely hitelesen tanúsítja, hogy volt egyszer Nagyváradon egy *Tragédia*-előadás, amely Madách drámai költeményét a színpad deszkáján az olvasó szellemi élménye rangjára emelte.

Áldom a sorsot, sorsomat, hogy egy emberpróbáló falanszter-világban *Az ember tragédiáját* Madách Imre és a magunk képére felmutathattam Erdély megrendült magyarságának. Áldom az emléket hajdani munkatársaimnak, a tehetséges váradi színészeknek, az élőknek és a holtaknak, hogy volt hitük és erejük bebizonyítani a színpadon, hogy *Az ember tragédiája* a reflektorfényben is a világnak világít rendületlenül.

Kántor Lajos

Konglomerát (Erdély)

Sebestyén szemináriumaiából

Utazások SzGSz-szel

„Csakhogy az a pont és pillanat csak egy másik pontnak és pillanatnak segítségével mérhető, észlelhető egyáltalán... Úgyhogy az öntudat – amit nem tudom, észrevetek-e a filozófusok – két ént tételez fel, s az ember sohasem tudja, hogy hát melyik: ő. Mert igaz, hogy az egyik a múltban van s a másik a jelenben; de ezt nem lehet észrevenni. Illetve észre lehet venni, de csak egy harmadik pontból... Nem kérdezhetem a harmadik pontból: melyik vagyok én; ugyanis énnek azt kell tartanom, amelyik jelen, de most már mind a kettő múlt... A két múlt közül miért mondhatnám inkább énnek azt, amelyik közelebb van hozzám?”

(Szabédi László)

„Az országút nemcsak abban különbözik a gyalogúttól, hogy gépkocsival utazunk rajta, hanem hogy csak egy vonal, amely két pontot köt össze. Az országútnak önmagában nincs értelme; értelme csak a két pontnak van, amelyeket összeköt. A gyalogút a tér dicsérete. Minden szakaszának önmagában is értelme van, és megállásra biztat bennünket.”

(Milan Kundera)

„...hiszen minden, csak nem felszínes havasi romantika, divatos nosztalgia vagy jó áron forgalmazható transzszilvanizmus. Mi a rejtély? – töröm a racionális fejemet, s eddig csak arra a felismerésre jutottam, hogy Erdély nélkül félig se lennék az az író, aki vagyok, Erdély viszont valami sokrétű jelenség, talán csak halálom után lehet teljesen szétfejteni. Elég kemény feladat, ha nem kezdünk ködösen misztikázni.”

(Cs. Szabó László)

Csontokról a mozgólépcsőn

- Vannak csontjai?
- Tessék?
- Vannak csontjai?

Ez meg miféle örület? Sebestyén nem érti, ki szólította meg, honnan jön a hang. Jó ideje üldözik a hangok, de nem ilyen agresszíven szokták megszólítani. Most tulajdonképpen nem is hang jön, csak kép, képről a szöveg, ahogy halad fölfelé, a kijáratnak. Egyszerű Sandoz-reklám, reklámok a mozgólépcső két oldalán, a kalciumhiány pótlását sulykolják beléd. Egymást érik, most már a belső képernyőn is.

Csontok, csontok... Párhuzamosan a reklámmal, egy vers sorai motoszkálnak Sebestyénben, persze nem a sajátjai, egy barátja írta, a híres kolozsvári ortopédprofesszornak ajánlotta őket; a saját csontjait szólította meg, még abban az időben, amikor biztatta magát: „*hogy: előre! – vagy csak tovább!*” Azt is leírta, ami tulajdonképpen mindenkire érvényes, ha nem vesszük is tudomásul: „*Időm egyre kevesebb*”, viszont hozzátette: „*s ez nem keresztény misztika*”. Vajon hogyan reagálta le a dedikáció címzettje, jó emlékű dr. Fazakas János (valamikor Sebestyén is járt nála a klinikáján) a Sandoz-reklámot? Ó, dehogymost nem a Sandoz szól az aluljáróban, hanem Szisz verse.

*Csontok, csontjaim, csikorogtok,
amíg élek, amíg éltek.
S ha a halál keses angyalai
húsomból kiheréltek:
ti őriztek engem tovább,
évszázadoktól meggyötörten.
Tanúm leszél, ásványi váz.
Hogy nem hajlottam. Hogy csak törtem.*

Végül is miben segít a Sandoz? Hogy ne törjünk, hanem csak hajoljunk? Mit válaszolna erre Fazakas professzor? Vagy mai utódja, akinél Sebestyén épp mostanában járt? És mit ők hárman, ahogy kezdik befészkelni magukat Sebestyén agyába? Most már SzGSz, vagyis az idősebb és a fiatalabb Sz meg évtizedek óta vitafelük, főleg az idősebbik Sz-é, a híres szerkesztő, G? Sebestyén szerint még annyira sem fognák fel a mozgóbéli kérdést, mint ő. És mégis, mintha együtt válaszolnának, Szisszel.

– Csak csontjaink, csak csontjaink.

Már ha azok is el nem porladtak. Jóllehet mind a hárman fiatalabbak Sebestyénnél. Bizonyára valamennyien kalciumhiányban – de élnek. De élnek? Sebestyén László rögeszmésen ragaszkodik hozzá, hogy együtt kérdezze őket, hogy együtt válaszoljanak. Ők négyen együtt élnek. Négyen most már, a mozgólépcsőn haladó túlélővel, egyben-másban utóddal. Akinek ugyancsak elszámolnivalója van. Velük.

Mi az, hogy él? Nehéz erre válaszolni. Él a celeb, a világ ura. Él „a világ bajnoksága”, Dél-Afrikától Kolozsvárig. Élnek a labdarúgás hősei. Él a mikrofonba hangját beeresztő énekes, a vele dübörgő zenekar. Él a mindenütt jelen lévő politikus. A tévésztár. A celeb, mindenekelőtt.

És mi az, hogy celeb? SzGSz ezt még nem hallotta. (Ha le akarná fordítani a benne, Sebestyénben sajátosan élő hármast, többé-kevésbé pontosan így nevezné őket: Szabédi László, Gaál Gábor, Szilágyi Domokos, a 20. századi Erdélyből, a Kárpát-medencéből. Főképpen Szabédi, ő nem hagyja nyugton Sebestyént, már évtizedek óta. De a szerkesztőelőd GG és a fiatalon távozott Szisz sem (nem csak mint ellensúly). Ki ismeri még őket? Celebritások? Az ő, mármint SzGSz idejében (hármuk idejében) híres volt a költő, de akár a szerkesztő, a professzor, pláne ha akadémikus. Tévé? Internet? Csak nézi(k) Sebestyént. A sajtó, az más. Bulvár?

SzGSz-szel nem illik, nem kellene viccelni. Bár ifjabbik Sz értette a viccet. Tervezett közös szemináriumuk előtt Sebestyén mai kortárs költő (nem parlamentbe választott celeb) mondatából idéz, most olvasta egy hetilapban: „...a tömegnyilvánosság, ez a celebidióta látványhomály a művészi megnyilvánulások zömével nem tud mit kezdeni.”

Akkor hát menekülni kellene a látványhomályból. Távol a metró reklám- és embersűrűjétől, keresni egy helyet, ahol Sz, G és a náluk nemzedéknyivel fiatalabb Sz vitatkozhat, Sebestyén pedig kihallgathatja, illetve faggathatja őket. A két idősebb erősen hitt, fiatalon, a világmegváltó eszmékben, később is kereste a világmagyarázatot. Az ifjú Sz-nek a kételkedés maradt. A mesternek választott Sz, az előd, huszonévesen a század, a huszadik betegségéről akart könyvet írni. De ő írta le a naplójában, hogy az igazság igen általános fogalom, s ha jól utánajársz, nem takar semmit; vagy nagyon is sok mindent takar, de csak úgy, mint a szekér ponyvája: olyan dolgokat, amik nem tartoznak együvé. Hát most erről kellene beszélni. Tőle olvasta Sebestyén azt is, hogy nem az eszet s a szívet kell magyarrá tenni, hanem az életet; lehet szép a magyar élet, és mindenki irigyelni fogja, nem gyűlölni. Létezhet ilyesmi? G egészen másokat gondolt. Legalábbis másként. Ő egész életében azt próbálta magyarázni, tanítani, hogy mindenütt előbújik a rosszul tanított múlt. És mint a valóságirodalom teoretikusa figyelmeztetett, ha úgy ítélte meg: mindennapjaink elköltőiesítve, elfabulázva ködlenek fel egy-egy lírai futamban. Ő a magyar életet, a kisebbségit különösen, internacionalista mértékkel mérte. De tudta: a kisebbségi élet nem teljesség, nem valódi és őseredeti egyetemesség; tartozéka volt egykor az egésznek, melyben, ha zavartalanabb egyéni vérkeringése volt is, rész és függelék jellege sosem volt eltagadható. Ifjú Sz már ebbe a nemteljességbe született bele.

Három helyzet. Együtt: SzGSz. Több, mint három név, három élet külön-külön.

Sebestyén úgy gondolja, a csontokat össze kell rakni. És azt, ami a csontoknál is fontosabb. Egy korszak. A múltunk.

A jelenünk?

Előszámlálás

Legyen a hosszúra tervezett utazásuk, szeminárium sorozatuk első állomása valahol Kismagyarban. Az 1014-es csúcsmagasság alatt. (Idősebb Sz még Krúdytól kölcsönözte a Kismagyar kifejezést.) A helyszín kellemesnek ígérkezik a maga elit, a résztvevőkhöz méltó, akadémikus jellegében. Nem teljes zártság, aszkétikus szigor – emberbarát feltételek. Pihenésre, konferenciákra egyaránt alkalmas épületek, őket parkerdő veszi körül. A fák nem celebek. Az őstermészet és az erdőtudomány szakemberei valahogy összebeszéltek.

Sz, G és Sz vitájának megkezdése előtt Sebestyén jónak látja szemrevételezni a terepet. Nem mindegy, hogyan kezdik a hosszúra tervezett időutazást. Beszámolóját az erdei (parki) séta eredményéről hangulati előkészítésnek szánja, és SzGSz elé tárja. Utóvégre ők együtt honosak a kelet-közép-európai tájban (noha főként az erdélyiben), fényképek is tanúskodnak erről. Itt viszont a tudomány is megtette a magáét. A keskeny, sétányul szolgáló ösvényeken szép lassan haladva kezdődhet a számbavétel.

A számok. Még nem évszámok. ...52, 63. És a fenyő oldalán egy nyíllal átlótt szív (aligha akadémikusé, inkább egy unokáé), már-már teljesen beszürkülve a kéregbe. Aztán a 90. De van 987-es is. Amikor Sebestyén fölfedezte, hogy itt a fák kivétel nélkül szigorúan számozottak, ám nem feltétlenül a számsor növekvő rendjében, keresni kezdett. Az ösvényt elhagyva, valahol az apró kövekkel kirakott, kerítés melletti részben a hatszázasokig jutott, majd meglátta azt a 987-est. Később ráakadt az ezren felüliekre, először az 1015-ösre. (Egytel nagyobb tehát, mint a közeli csúcsmagasság.) Akadnak kivételek. A fiatalabb fák, a láthatóan egész fiatalok, no és persze a csemeték nem viselnek számot a bőrukön. A bodzák, mogyoróbokrok, a vadrózsák (ágai – lásd: Tamási Áron) természetesen számozatlanok, ők nem versenyezhetnek a sokféle fenyővel, a vörös és cseretölggyel, az óriás ezüsthárssal. (Utóbbi otthonról, Kolozsvárról, udvarukról ismerős, Sebestyén a sajátjaként veszi számba.) Meg a berkenyék. A számozás a törzsen történik. Arborétumok törvénye? Járt Sebestyén egy másik arborétumban is, síkvidékiben, a nagy tó közelében, ott számozást nem látott – igaz, nem volt akadémiai környezet, inkább amolyan irodalmi, a főúri utódként. Ott csak úgy tenyészték, önmagukra bízva, tehát szabálytalanul (valamikor azonban kertészek gondjaira bízva) a magas kőrisek, a tiszafák, a vérszilva; és ahová annak idején, persze már nem arisztokrata, hanem az írói nyaraló világban többször is visszatért: az a szépségével hivalkodó, nem feledhető himalájai selyemfenyő.

Azért itt, a hegyek (otthonról nézve: dombok) oldalában található arborétum sem tökéletesen szabályos. A felső kerítéshez közel, az erdővel összeérve, a tenyészet összevisszaságában, ahol már alig lehet az „ősz avaron” (már megint az irodalom, irodalomtörténet), a lehullott ágak közt előrehaladni, a fák nincsenek megrendszabályozva. A számozók ide nem értek fel, vagy megunták a törvény érvényesítését. Itt a fenyők sem nyújtják előzékenyen világoszöld tenyerüket a sétálónak. Mókus, feketerígó mindenütt számolatlanul ugrál. Ebben semmi meglepő – ha a mókusok már a New York-i ENSZ-palota udvarán sem zavartatják magukat.

A számok, mármint az egymást sűrűn követők Sebestyénnek furcsamód a kisiskolás éveket juttatják eszébe. Fekete posztóra kivarrva kellett viselni az azonosító jelet, és akinek nem volt a karján, a kabátujján a rendszám, azt a szolgálátos tanárnak kötelessége volt hazaküldeni az iskola kapujából. A lázadókat akár többször is egy héten. A madárfütytyöt viszont már akkor sem tudták számozni. Őreg Sz és G biztos nem őríz ilyen emléket. Az még szabad világ volt? A fiatal aligha feledi a maga Szamos-parti iskolájából visszakísértő hülye előírásokat. Hiszen egészen az érettségiig elkísérték.

Ki hinné, hogy itt, a parkerdő közepén is akad olyan, aki képes volt valamenynyire mentesíteni magát a szabály alól? Egy fenyő. Sebestyén ráakad a 649-es faegyedre; az egyik épületfalhoz közel nőtt ki a földből (ifjúkorában majdnem ráépítették a házat?), s mivel nem volt más lehetősége, fogta magát, vett egy kanyart, 45 fokos szögben elhajolt, onnan emelkedett dúsán, látszólag egészségesen, egyenesen az égnek.

Megszámláltatott fák? Valahonnan visszacseng, ez is visszacseng; igen, Sebestyén ifjú kritikus korából, egy dráma címe. Ennél persze jóval korábbi volt a Megszámláltattál... És híjával találtattál... De most nem szaggattatol (újra) dara-

bokra? Kavarodik minden. Konglomerát. Ahogy idősebbik Sz írta, naplójában. Konglomerát Erdély. És az aránylag homogén lakosságú Kismagyar? Innen pedig csak egy lépés vissza, még visszább. Vissza Vörösmartyhoz.

Hazádnak rendületlenül. A nagy világon e kívül? És mit mondott a fejedelem, a tudós, a kalmár? Mit mond Sz-nek, G-nek és Sz-nek? SzGSz-nek? Akik nincsenek beszámozva...

Konglomerát. Vagyis kezdődjék a szeminárium.

Apokrif Vörösmarty

(Első szeminárium)

A tágas társalgó elterpeszkedő foteljei, az alacsony asztalra odarendelt whiskeys poharak teletöltve „finest”-nek mondott Ballantine’s-szal – kell ennél jobb környezet Vörösmarty mai újratárgyalásához? G és a szintén puritán Sz nyilván szívesebben választaná Kápolnásnyék, a vidéki múzeum, a régi udvarház abszolút csendjét; mégis: reálisabbnak mutatkozik ifjú Sz apokrifjéhez igazodni. Apokrif vagy palimpszeszt? A palimpszeszt olyan papirusz vagy pergamen, mondja az Idegen szavak szótára, amelyről az eredeti írást eltávolították, s helyébe újat írtak.

Egy vers és egy jegyzőkönyv. Utóbbit a két professzor, G és Sz hajdani egyetemi vitájáról készítették, ez nemrég eljutott Sebestyénhez, most ezt kellene tehát nyilvánosabbá tenni. A szűk szakma tud róla (talán), hogy G a diákoknak szánt jegyzetében foglalkozott Vörösmartyval is; most vele kellene párhuzamba állítani Sz állításait, aki G-t megcélzó éles kritikájában, ha nem is erre a fejezetre koncentrált, többször visszatért G Vörösmartyt érintő megjegyzéseire. Ez így elég bonyolult. És hogy még kacifántosabb legyen, és ha már amúgy is apokrif és palimpszeszt, Sebestyén is közbeszólna. Gyerekes gesztussal iskolai táblát kér (kitől?), hogy felírhasssa szintén majd fél századdal korábbi óravázlatát az epigrammáról. És minthogy megtalálta éppen az Sz egyetemi kurzusát őrző sárguló dossziéjában a didaktikai gyakorlathoz készült példáit, köztük Vörösmarty *Vashámorát*, feljogosítva érzi magát beleszólni a professzorok vitájába, akár kezdeményezni is.

*Kard, eke, lánc készül a vasnak gazdag eréből;
Táplál, véd, büntet: hármasan őrzi a hont.
Kard s lánc kínszer lesz hódító s zsarnoki kézben,
csak használni tud a pór eke, ártani nem*

A tábla persze nem beszerezhető, honnan is lenne a parkerdőben; kard, lánc – modernebb változatban – bővíben van mindenfelé, eke is helyel-közzel. Franco tábornok már nincs, csak József Attila négysorosában (ez egy másik epigrammapéldája volt Sebestyénnek); Horváth Imrét viszont, aki ugyancsak kortárs, Sebestyénnel kölcsönösen becsülték egymást, lehet Vörösmartyhoz kapcsolni: a „kitartasz-e az utolsóig?” epigrammatikus kérdést miért ne értelmezhetnék a *Szózat* szellemében? G, amennyiben a magyar, és különösen a romániai magyar

sajtó- és irodalomtörténetben valamikor első helyen számon tartott GG-vel azonosítjuk, szigorú marxista korszakában a szociográfiát író kismagyar kortársait, Illyést, Veres Pétert, Féját éppen Vörösmartyval jellemezte. Sebestyén utánanézett, és megtalálta, már-már csodálkozva, az ide illő vallomások két mondatot: „»Előttünk egy nemzetnek sorsa áll« – mondják e népiek mintegy Vörösmartyval, s mindegyik szociográfiai mű mélyben búgó »férfimunka« pátosszal jelentkezik. Ez a hivatástudat az ő műsájuk és kiállításuk.” Szóval epigrammától a Szózatig és a szociográfiáig.

Hát akkor nincs is vita közöttünk?

Illyés Gyuláról, Veres Péterről aligha. A nemzet sorsa és a férfimunka értelmezését persze történelmileg kellene követni, és akkor az egyetértés nagy békéje mindjárt eltűnik. Sebestyén amúgy sem szeretné, ha a *treuga dei* látszatát keltené, ragaszkodni akar az irodalomtörténeti tényekhez, elnézést kérve előre is a kívülállót bizonyára untató szemináriumi részletezés miatt; megpróbálja előbb G-t rábírní, idézze fel régebbi írásaiból a Vörösmarty-utalásokat, már csak azért is, mert ezek más képet mutatnak, mint amilyen az internacionalista irodalmi vezérről élnek bennünk; aztán – hiszen szemináriumról van szó – jöjjön Sz gondosan kidolgozott értékelése Vörösmarty stílusáról, a nyelvi újdonságról. Csak ezek után térjenek vissza a hatvan éve történetekhez és az újabb korképhez, ahogy azt az ifjú Sz apokrifje Vörösmarty-nak tulajdonította. Bármilyen hihetetlen ugyanis, a kiindulás alapvetően közös, és túllendít az irodalomtörténeti szakszemináriumon: mind a hárman a Kismagyarnál előbbi állapotot személyes örökségként fogták fel, számukra Vörösmarty Mihály nem csupán egyike a klasszikusoknak. A megkerülhetetlen viszonyítási pont, mérce. Ellenkezés nincs, G-é a szó. Sorolja:

– 1922. december 27., recenzió Balázs Béla *Férfiének* című verskötetéről: A magyar irodalomban az effajta líraiság vérről rokon Berzsenyi Dániel és Vörösmarty Mihály lírai kedélyével.

– A százéves Vajda Jánosról, a *Keleti Újságban*, 1927 májusában: ...ennyire költő lévén és romantikus, az állandóan működő és kitörő vulkánok fajtájából. Nem olyan gazdag és széles pompázatú ugyan, mint Vörösmarty...

– Illyés Gyuláról, már a *Korunkban*, 1929-ben: S egy költő ismét, aki szeretnivaló: csupa öröm, hogy van, s hogy ilyen férfiasan beszél. (Mélyről és sötétben, mint Füst Milán, s oly nemesen, mint Vörösmarty.)

Idősebb Sz jólesően hallja Illyés dicséretét. Utóvégre I. Gy. volt az, aki leírta róla, az *Alkotó szegénység* szerzőjéről: „E költőnek nem maradt iskolás anyag irodalmi múltunk... Székely, de ezzel az első lírai gyűjteményével az egész ifjú magyar költészet igen értékes tagja lett.” (A szöveg 1940-es, a *Nyugatból*; Sz és I. Gy. kapcsolatát végig kellene gondolni, adja ki magának a feladatot Sebestyén, el egészen 1956 őszéig, talán Sz tragikus 1959-éig...) De G Vörösmartyja még tartogat meglepetéseket. Ezt Sebestyén kurkászta ki. Gondolná az ember, hogy 1923-ban, a rend és a gép városában járva, a szervezetség, a már-már embertelen méreteket öltő racionalizmust érvényesítő, a feltétlen engedelmisséget követelő Berlinben épp Vörösmarty Mihályra asszociáltat G, az ellentétezés erejével? Pedig ez történt, így:

– Ekkor villan meg benned valami olyasmi, amit Vörösmarty az „emberméltóság sugará”-nak nevezett.

És egy kifejezetten irodalomtörténeti összevetés a következő évből, szintén G-től, a kolozsvári *Ellenzékből*:

– Közben Linzen túl és mindenütt megy az idő. Magyarországon már egy előtte ismeretlen generáció dalol. Az Auroráék, és főként Vörösmarty, akiből harsónákon át zengenek káprázatos újabb ébresztők. Batsányi még csak költőknek sem tartja őket. Vörösmartyt egyenesen bolondnak nevezi. Vörösmartyt, akinek szirtallamaiban az ő egykori lírái bujkálnak.

– Batsányi? – kapja fel a fejét ifjabbik Sz. Az ő Vörösmarty-apokrifjének a motója éppen a híres *Látó* első két sora...

Sebestyén türelemre inti nemzedéktársát, a szeminárium rendjének megtartása érdekében. Noha nem vagyunk Berlinben (és 1923-ban), haladjunk a kitűzött cél szerint. Vagyis most ifjú Sz és Sebestyén közös mestere, a tanárként is költő – költőként is tanár? – Sz következik. Valamikor mind a ketten hallgathatták a marianumi, azaz bolyais padokban, hogyan vázolta fel Sz a magyar irodalmi nyelv fejlődését, Vörösmarty megkülönböztetett szerepét. Sebestyénnek közben eszébe jut, hogy Sz huszonévesen írt naplójában már talált egy érdekes utalást, amelynek kifejtésével három évtizeddel később találkozhattak. Érdekes mondat, és pontosan a Petőfi Sándort annyira tisztelő Sz-től: Petőfi is tanult elődeitől; például, hogy Vörösmarty nélkül a Petőfi nyelve más volna, talán élvezhetetlen.

Hogy mit szól ehhez az Akadémia Kismagyarban? Komolyan kellene vennie Sz megállapítását, legalábbis abban a már kétségkívül tudományos megfogalmazásban, ahogy az egyetemi jegyzetben áll. Sebestyén a saját régi lejegyzését hitelesnek tudja, ezért meri idézni onnan, noha kissé töredékesen, a katedráról elhangzottak rögzítését. Kicsit száraz, de akadémikus.

– Berzsenyiné, Batsányinál a beszédhelyzet személytelen. Ez előfordul a köznapi érintkezésben is, de leggyakrabban a beszédhelyzet személyekhez fűződik. Az első nagy magyar költő, aki el tudja vetni a személytelen intonálást, az Vörösmarty. Ez abból következik, hogy költői nyelvének alapegysége a beszédalakzat. Vörösmarty konkrét beszédhelyzetet teremt, honfitársaihoz vagy egy hölgyhöz fordul. A realista költő magatartása ez. Nagyon elvont tartalmú költemény személyes jellegűvé válik. („Hová merült el szép szemed világa?” – *Haragszom rád* című verse; „Nagy szálka vagy szememben, kisleány”; „Fogytán van a napod, fogytán van szerencséd”; „Húzd rá cigány, megittad az árát”; „Mit csinálnak Magyarhonban? Esznek, isznak és dalolnak”; „Hová lépsz most, gondold meg oh, tudós”). Ezt a személyes hangvételt tanulta meg és vitte tovább Petőfi. A népköltészet tanulmányozása segítette Vörösmartyt a beszédalakzatok ilyen használatához (szembetűnő *A puszta csárda*). Bár már Csokonainál jelentkezett az ilyen hang (*Szegény Zsuzsi a táborozáskor*), a természetes, közvetlen lírai nyelv megeremlítője Vörösmarty. A lírai kép közvetlen teremtője *A puszta csárdában* még nem Vörösmarty, de realista lírájában ide jutott el: már maga a költő jelentkezik lírai hősként, a nemzet költőjeként szól. Nem véletlen, hogy Vörösmarty volt az első, aki költőként élt.

Sebestyén most látja, hogy előrefutottak, előbb ugyanis – pláne akadémiai környezetben – a romantikus Vörösmartyról kellett volna beszélni. Vagyis Petőfi előtt egy másik irodalomtörténeti, stílustörténeti rendet illetett volna felrajzolni. Sz előadása eligazít ebben:

– Vörösmartyt romantikus szemlélete állítja szembe Kazinczyval és Berzsenyivel, akitől pedig a legtöbbet tanult. Vörösmarty nyelvének fő jellemvonása romantikussága. Gondolatait nem képes beszédben írja le, hanem képekben fejezi ki. Képeit a mondából, történelemből, mindennapi életből és képzeletéből veszi. Képkötésében túlnyomó szerep jut képzeletének. A *Zalán futásának* tárgyát a nemzeti mondákból merítette. Azonban sem itt, sem a mítoszokban nem talált képeket, ezért ezeket neki magának kellett megteremteni. Ez nem jelenti azt, hogy antirealista költő. Az irodalmi művekkel szemben realista igényeket táplált, a nyelv természetességét védte. De maga sem mindig természetes (különösen prózájában). Kuthyról szóló bírálatában adja kulcsát romantikus nyelve megismerésének: a nyelv mesterségességét azzal magyarázza, hogy az írók nem ismerik eléggé a „házi és politikai” életet, tehát ez a mesterségesség szükségszerű volt. Vörösmarty korában megvolt a realizmus igénye, maga is a realizmus felé irányult (lírájában – a nagy versekben – meg is valósította).

És még egy részlet, az Akadémia kedvéért, az elődök tiszteletére.

– A *Zalán futása* nyelvével Horváth János foglalkozott: mondatai az átlagosnál terjedelmesebbek, sok a bővítmény, amelyek szétlóják a logikai kapcsolatokat, és közéjük minőségek és állapotok fluidumát öntik. A képet a valóságból az olvasó nem ismerheti, ezért van szükség a részletezésre. (Az *Iliászban* a részletező leírások középpontban állnak, a *Zalán futásában* az elhitetés is fontos.) Hitvilágot, környezetet teremt. A megrajzolt külső (középkori lovagi és antik keveréke) s a lélekrajz anakronisztikus.

Amit Sebestyén nagyon sajnál: nem kerül szó a jegyzetben a *Csongor és Tündér*ről. A *Szózat*, a *Gutenberg-albumba*, az *Emberek*, az *Előszó* természetesen fontos hivatkozási alap, tárháza a stilisztikai eszközöknek, kitér Sz a *Délszigetre*, sőt a *Dramaturgiai Lapokra* is. És nincs füle a boldogságkeresés tündéri játékára? Ha már korábban a „házi és politikai” életet említette, a hármas út vándorairól is lehetne szava; s ha nem a Fejedelemről meg a Kalmárról – bár a Tudós búcsúzó monológjáról.

S mért élhetetlen? vagy mért halhatatlan?

Méret élhetetlen, aki élni vágy,

S mikor nem az, mért halhatatlan akkor?

Élet- s halálban mért az a lehet,

Az élhet, halhat, mért van eltörölve?

S én nem kívántam, hogy legyek s vagyok!

Majd nem kívánnék halni s meghalok!

Ezen a ponton Sebestyén szívesen megszakítaná az amúgy is elnyúló szakmai szemináriumot Vörösmartyról, és rátérne G és Sz élhetetlenségére, halhatatlanságára. Egyezség szerint azonban még G jegyzetének Sz által történt bírálatát következik, már amennyit fel lehet idézni azokból az órákból,

azokból az időkből (pontosan: 1952. január 16-ról). Később bizonyára többet is, más összefüggésben. A tudós költő, a költő-tudós teljes vértetében pár év múlva (az idézett irodalmi nyelvtörténeti kurzus előadójaként) megjelenő Sz itt mind az úgymond dicséretben, mind az elmarasztalásban más arcát mutatja. A politikai életet a vitában résztvevők bizony már nagyon ismerik. Bevezetőül köteles udvariasságként hangoztatja Sz, hogy G a polgári irodalomtörténet-írás megállapításaival vitába szállva, a magyar irodalom jelenségeit a marxizmus módszerével magyarázza, vagy hozzájárul azok marxista alapon történő tisztázásához, pártosan nyúl az anyag által felvetett fontosabb kérdésekhez. Utána viszont keményen kipakol:

– G elvtárs általában húzódozik ebben a jegyzetében az elméleti kérdésekkel való szembenézéstől. Ezzel összefügg az, hogy összemossa a határt a különböző jellegű ideológiai jelenségek közt. Nem ad kielégítő és világos képet a filozófiai, különösen esztétikai nézetek harcairól, valamint a történetírás és a történetiszemlélet fejlődéséről, holott ezek döntően befolyásolják a korszak eszmékben gazdag irodalmát, mely nagymértékben veszi anyagát éppen a történelemből (eposzok, drámák). Egyes írók értékelésében túlságosan nagy szerepet juttat polgári (vagy nemesi) irodalmároktól kommentár nélkül idézett értékeléseknek. Sőt ezekkel gyakran pótolja a kívánatos marxista értékelést. Sokszor világosan úgy idéz idealista fogalmazásokat, mint amelyekkel teljesen egyetért. – Általában hézagos a jegyzetben az irodalmi jelenségek esztétikai értékelése. E téren nem vonja le a sztálini nyelvtudományi munkák s az azok körül kibontakozott esztétikai viták tanulságait.

Sebestyén most hitetlenkedve néz maga elé. Az ő tanárát hallja vagy valaki egészen mást? Az tulajdonképpen már nem is érdekli, hogy G jegyzete pontosan mit tartalmazott, és Sz a konkrétumok példázásában miért választotta inkább Katona József életművét a Vörösmartyé helyett. Egy-egy mondat jut most Vörösmartyinak Sz-nél, például arról, hogy G téved, amikor azt állítja, hogy Shakespeare felé Vörösmarty fordítja először bírálataiban az írók és közönség figyelmét. Vagy: a jegyzet feladata az lett volna, hogy elhelyezze a *Bánk bánt* a maga korának jelenségei közé, s így megmagyarázza keletkezését, művészi sajátosságait, azokat a vonásait, amelyek miatt ma is értéknek tekintjük. Így világot deríthetett volna arra a sajátos jelenségre, hogy a romantikus Kisfaludy s főként Vörösmarty történelmi tragédiái miért múltak el az őket létrehozó alappal s a Katona *Bánk bánja* miért bizonyult keletkezése korát túlélőnek.

Ebben Sz-nek valószínűleg igaza van – de mit keresnek itt Sztálin úgynevezett nyelvtudományi munkái?

G talán tudta, tudja a választ, sejtethi, hogy Sz most neki valamiért visszafizet. Keményen, ideológiailag. Miért is? De csak ennyit mond, miközben feláll, és kimegy az ajtón:

– Figyelmeztetem Sz-t, vegye végre tudomásul, hogy én itt és most beszélek Katona Józsefről.

Vagyis visszaveszi a vezéri pozíciót.

A szeminárium ezzel tulajdonképpen véget is ér, noha ifjú Sz még nem is kapott szót. Pedig az ő verses apokrifje lehetett volna a keret, *A vén cigány* s a többiek áthozatala a 20. századvégbe.

*Legszebb szavad is tehetetlen!
Legvágyabb vágyad telhetetlen!
Szemétre való vén cigány!
Eljátszottad már, sokadmagaddal!*

Kinek szól ez a sok felkiáltójel? Kit szólít meg ez a mai válasz? Igaz, kb. három évtized választotta el az *Apokrif Vörösmarty-kézirat* 1850-ből gyászos keserűségét, leszámolását („*Európa látta, És fejet hajtott*”) egy lendületes, évszázaddal későbbi G-publicisztikától, Sebestyénnek mégis ez a G feltette kérdés jut eszébe: Volt-e valaha írónak érdemesebb élni?

– Kívánhatunk-e adakozóbb és az alkotó erőt kihívóbb emberi és történeti pilálatot? A mi irodalmunk mélyéről Vörösmarty „férfimunka” követelése cseng. Csöpp művelődésünknek, csöpp, de remek irodalmunknak ez a mély sugallat a múzsája. S erre a múzsára épp most és itt ne hallgatnánk? Épp most és itt vonzódnánk az individualista elszigetelődéshez, dolgozó népünk magára hagyásához?

Akkor talán, még 1946-ban, az idősebb Sz is így érezte, így értelmezte a férfimunkát? Ennek utána kell nézni. A tanítványból lett ifjú költő Sz elemi iskoláit járta. Aztán kijárta az egyetemet, ahol Sz mellett (és előtt) G tanított, ugyanazon a tanszéken, meggyőződéses marxistaként. (Noha marxizmusát tanártársa megkérdőjelezte.) Az *Apokrif* szerzője messze került ettől a hangtól, mire ezekhez a sorokhoz elért:

*Ez örült sár, ez istenarcú lény –
ez a jelen. Talán jobb volt a múlt?
Hitted. Elmúlt. És mit hoz a jövő?
A megjósolt ünnepet a világon?
Ne áltasd magad. Ünnepelni nem
tud már ez az elfajzott faj – vagy csak úgy,
ha belepusztul. Pusztulj hát vele!*

Sebestyén összegez: Nahát, ez, szerencsére, mégsem egy marxista szeminárium záróakkordja. De merre vezethet innen az út? Hármás út... A Konglomerátban.

Lázár utca

(Második szeminárium)

– Tehát nem áll az, hogy fuss azt jelenti: jön egy autó; hanem (kultúrember vadulása) az, hogy jön az autó azt jelenti, fuss. Értjük a differenciát? Az, hogy jön egy autó, éppoly közvetlen szemlélet ebben az esetben, mint ama magas toronyos ház, ami áll. Nem lehetetlen, hogy az igazi szintetikus ítélet, aminek sejtem erkölcsi mivoltát, éppen az: fuss! És a hasonló ítéleteket kell kutatni, amik eleddig

kívül állottak a logika keretein. Nem tudom, honnan veszi Kant azt a magyarázatot ehhez az esethez, hogy az okságot mi belemagyarázzuk a dolgokba. A dolgokban magukban van az okság...

Vörösmarty után most még Kant is. Mi lesz ebből?

– Valami kozmikus összefüggés volt Émile, az autó és én közöttem, ami vissza-
utal valami egészen primitív emberi életformára. Az ilyen közvetlen és erőteljes
veszedelem jelzése még artikulálatlan, hasonlítható joggal a kotló kotyogásához,
amivel a csirkéit maga alá hívja, mihelyt jön a héja. (Kíváncsi vagyok, vajon nem
veszedelem-e a héja, hanem csak a kotló megismerőképessége adja hozzá a héja
fogalmához a veszedelem transzcendentális fogalmát. Az állati sorban valóban
oly transzcendentális fogalomnak sokkal megfelelőbb a veszedelem, mint az
okság.) De továbbmegyek, és hasonlítom azt a jelzést sok egyébhez, mint például
a gyermek sírása, amikor megéhezik, és az anyamell ízlelése. De mit csúfolko-
dom (mert ezt gúnyos formára kell átírnom), mondják, hiszen Kant maga is azt
mondotta, hogy a tapasztalatra szüksége van a megismerésnek. A tapasztalat
megelőzi a tiszta ész munkáját.

Amikor jövődőlő költő és professzor Sz így elmélkedett, a városközponttól
távoli Lázár utcában (amely ma a kezdeteket dokumentálja) még hóstáti szeke-
rek jártak. Az ő kis családi házukban pedig akkoriban már nemigen hallatszott
gyereksírás. A hat gyerek túl volt ezen a síró időszakon. És hogy a kotló hívhat-
ta-e a csirkéit? Sebestyén sok évtizedes emlékei szerint gondosan ápolt virágok
húzódttak meg a kerítés mellett. Az idős mama pedig feszesen ült egy nagy
karosszékben.

Sz korán behozta a zárt portára Kantot. Nem azzal a könnyedséggel, ahogy
a fiatal G – aki bizonyára sosem járt a Lázár utcai otthonban – aposztrofálta a
német mestert. Igaz, ő egy „csöpp füzethez” kapcsolta kommentárját, a „kolozsi
méretű” nagy kritika előtti korból.

– A *szellemlátó* sorainak gondolatköntöse alig mondható súlyosnak, és semmi
esetre sem a Kritikák érczubbonyai mögött lobog a gondolat lelke. Könnyű
königsbergi posztót öltött magára. Ez a posztó mindenekelőtt tartós, sűrűn
átvarrott, ám a szövése könnyed. A gondolat ötleti fénye a nap elé emeli, s akkor
látszik, hogy tisztán csillog át rajta a fölvetett kérdés. Ebben a kanti szövegben
hiányzik a vonatkozó mellékmondatok ama verhetetlen és főmondatokká tornyo-
suló falanxa: nem dogmatikus mondat, hanem szkeptikus. Levegőjük nyár délutá-
ni angliai ég, éles körvonalak, tiszta mezők, ahol a gondolat atletizál, és pontosan
méri a teljesítmény fokát, s azonkívül voltaire-i is – nem annyira szellemben, mint
inkább az ész működésében s a gondolat siklató játékaiban a megoldás körül.
A kanti stílus legénykora ez a szöveg, kirándulás a königsbergi mezőkre...

Sebestyén méricskéli a kétfajta mondatfűzést. Mintha Sz készülne filozófus-
nak, és G a maga tetszetős publicisztikai szövegezésével költőnek. A gondolat
atletizál... Hol fordult meg a pálya? A kolozsvári Erzsébet út magasságából
ugyanis aligha tulajdonítanánk G-nek ezt a könnyedséget, lírába oldott korai filo-
zófiatörténetet. Sz-től nem maradt később sem idegen az akár önmagával vitázó
dialektika, de például a szabédi Nagyréten vitathatatlanul átlendült poézisbe,
nem akármilyenbe.

A Lázár utca most mindkét irányt őrzi. És persze ifjú Sz-nek a könyveit is – a hozzájuk harmadikként csatlakoztatott hősiünnéit. Azokat a könyveket is, amelyek prof Sz és G még nem olvasott; az a város sem létezett még, ahonnan a rendhagyó tanítvány hozta a versekben életre kelő híreket. A toronyházak, a trolibuszok világából. Ahol hallatszott Eliot, és azért hallatszott az is, hogy harangoznak Monostoron. Az életművek mondatokba, gondolatmenetekbe, folyamatos kommunikációba, könyvtárba sűrűsödtek.

– Küszöböld ki az időt, ezt a tiszta ész találmányt, és akkor kapsz egyidejű ellentmondó ítéletet. Helyettesítsd az einsteini időt ide, és kapsz egyidejű, helyesebben: szimultán ellentétes ítéletet. – És: mit jelent a múlt idő bevezetése? Vizsgálódó.

Hallgatva tanárát, Sebestyén kijelölt feladatként veszi tudomásul: az einsteini vagy most már Sz-i időértelmezést, gondolkodást az irányokról folytatni kell, SzGSz végül is együtt utasítja erre.

Apropó, még mindig Émile és az autó esete:

– Sohasem azt mondtam meg Émile-nek, hogy honnan jön az autó, hanem azt, hogy merre fusson. Az első irányjelzés természetesen az lehetett, hogy maga felé invitált. A kotló hangjelzésére a csirkék hozzászaladnak. Idegen, ellenséges faj hangja ellentétes irányt jelöl meg. A szelídítés jele, amikor ezt az irányt megváltoztatjuk. A kutya szelídségének legbiztosabb jele, hogy szavadra hozzád megy. Vad, mondják a gyerekekre, amelyik elfut. Jele, hogy az ember sohasem volt nagy barátja az embernek. Különböző irányokkal különböző jeleket kötsz. A beszéd akkor születik meg, amikor balra futást indukálok abban, szándékosan, akinek érdeke a jobbra futásban állana. Teszem, akit egy robogó vonat kerekei alá parancsolok. Miért?

Ez itt Sz hangja, az idősebbiké, de még huszonkét éves korából. Balra futás, jobbra futás. Beszéd. Vonat. Döbbenetes előrejelzések. Akár ha a (másik) fiatal, nem a Lázár utcai, hanem a kányafői Sz-re gondol Sebestyén. Az *Apokrif Vörösmarty-kézirat* szerzőjére.

És hogyan lehet ehhez G kommunikációját viszonyítani?

De még Sz naplójában, két évvel későbből, egy másik bejegyzés, amely tudatja: irodalmi műfaja a fordítva írt napló. Nem a megtörtént események, hanem a megtörténendő események kerülnek bele abba a naplóba. A megtörtént események őt nem érdeklik, mert nem kedve szerint történtek meg.

Szóval a Lázár utcai ház. A napló, amely önálló életre ébred. A levelek. (Majd G levelei is, Sz-hez.) A szereplők. A nagyon értelmes gyermek Sz, aki gondolkozásban igen korán teljes önállóságot vívott ki magának – tettben annál kevésbé. Az apa, aki otthoni tenyérnyi kertjében kertészkedett, jó minőségű gyümölcsfákat ültetett, fúrt-faragott, találmányokon törte a fejét – és filozófusokat olvasott. Olvasmányaiába, vitáiába belevonta a fiát. A kolozsvári unitárius kollégium harmadik osztályában megszakadt (apai) tanulás vég nélkül folytatódott. És legidősebb Sz nem spórolt a tanácsokkal fiának. Gyakorlatiakkban sem.

A tizenhét éves fiút szólítja meg a levél, történetesen Ányosbányán, a Radnai-havasokban, ahová fizikailag erősödni és (adminisztrációs munkával) némi pénzt keresni küldik a gyereket.

– Reméljük, hogy a való világnak elevebben megnyilvánuló jelenségeit igyekezni fogsz a hasznos számára elraktározni, a nyomban élvezhető pedig megemészteni. A táplálkozást, ami úgyis szűk keretek közt mozoghat, ne vond meg magadtól. Egy pohárka köményes sligovic reggelenként nem fog megártani, több igen. Bátyád most farag néhány újságcikket az *Ellenzékből*, ide csatoljuk. Tompa László versét is. Írd össze, amit hallasz. A balladákat is. Hasznát veheted. Tanulmányozd a népet a hely színén, de ne a torz külsőt, mit az élet sivársága elferdített, hanem igyekezz megnyerni a bizalmát előbb, s csak azután mutatja meg magát a valóságnak megközelítően.

A levelek szerint az egész család figyel Sz-re. Sebestyén ennek kései, személyesen megélt dokumentumait is elmesélhetné; a koraiak közül egy, a bátyé, szintén Ányosbányához kapcsolódik.

– Hát csak azt mondom, hogy igyekezz jól megtanulni románul. Különbönböndek, hogy oly társadalmi embereket kaptál, akik meghallgatnak, és megértő lélekkel vitatkoznak veled. Édesapánk már tízszer is elemlegette: egy nap az egész társalgást ő vezette.

Mintha a kis Jézusról beszélnének.

És egy híres, korántsem dicső jelenet, erről Sz számol be az otthoniaknak.

– E vidék népe a legtökéletlenebb. Nemrégén kissé megtévedtem a hegyek között. Kérdem egy arra járó embertől: mely út vezet innen Ányosbányára? Nu'nteleg – feleli. Domnule, folytatom, cum pot mere la Arieş? – Nu pricep româneşte, feleli ismét. Sind sie Deutsch? Csak bámul. Are you English or what? Kisült, hogy szegény feje felemás. Magyar volna, csakhogy nem tud se magyarul, se románul. Most már gondoljátok el, hogy töltöm az időmet ilyen emberek között.

Ugyanebben az évben, két-három hónap múlva választják Sz-t a kollégiumi önképzőkör elnökévé. Sebestyén úgy véli, ezt is idézni kell. Ahogy a Kollégium diákja a szép, a jó, az igazi nevében kezdi a székfoglalót:

– Kell – mond Kant hidegen –, s tedd, mert kell!

Majd Kazinczy, Széchenyi nevével, nevében folytatja az önképzőköri elnök, a baráti levelekkel, a Vaskapuval, a Magyar Tudományos Akadémiával, a Kaszinóval.

– Az élénk szociális érzés aztán belenyúlt az emberek életébe, egy kissé felforgatta és elevebbé, idegesebbé tette. A haladás iránya azért még nem változott, a legfőbb célok ma is azok, melyekre már ezer esztendővel ezelőtt is áhítatosan néztek a bölcsek. A szép, a jó és az igaz. Szívből jövő emberi cselekvés nem fakadhat a kényszerítés nyomán, csak a belátás teremtheti meg, ha tudniillik a mi lelkünkben ép a cselekvésindító eszme. A jó tettekre való hajlandóság az a tűz, melyet a mitológia szerint a kelta Prométheusz istenektől lopott sárból gyúrt emberbe, s így alkotott belőle lelkes lényt.

A léleknevelő diákszöveg hosszú oldalakon folytatódik, fegyelmezett írással, az ifjúság és az iskola szokásos kettősétől jutva el az önképzőkörhöz, a bevett gyakorlatnál, a felolvasásoknál fontosabbnak minősítve a diáktársak részéről elhangzó kritikát.

Már ilyen fiatalon?

– A múlt években a szerepszámoknak volt nagyobb fontosságuk; eszerint határozódott meg valamelyik év nívojá. Véleményem szerint ez tévedés, mert ilyesmiről pl. a múzeumegyesület előadásainál lehet szó, melynek célja csupán az ismeretnyújtás. Nekünk ellenben többoldalú szándékaink vannak. Magam tehát az hiszem, hogy általánosságban nívosnak tarthatjuk azt az évet, melynek folyamán szép, tartalmas és lehetőség szerint célzatos, tudatos bírálatok hangzottak el. Hiszen a bírálatnak nem csupán az a célja, hogy a szerzőt kioktassa hibái felől, hanem hogy az egész hallgatóságban értékes gondolatokat és új szempontokat ébresszen. Tapasztalatom alapján állítom különben, hogy a bírálatokból többet lehet tanulni, mint magából a felolvasott értekezéséből...

Sz előadása, ahogy a Lázár utcában megőrzött dokumentum mutatja, ünnepléses, fennkölt mondatokkal zárul. Az elvárás és a belső indíték bizonyára nem vezetett (még) konfliktushoz, mint a későbbi évtizedekben annyiszor.

– A mi célunk szent: oly felvértezettséget szerezni itt az életben megharcolandó küzdelmekre, melyekkel biztos győzelemre vezethetjük szent eszméinket, a jót, a szépet s igazat, amelyekhez a mostani nehéz időben kétszeres erővel tapad a jelző: a magyar jót, a magyar szépet, a magyar igazat. Erre senkit sem kényszerítünk, de hiszem, hogy nem is kell, mert Prométheusz a ti lelketekbe is beleopta a szent tüzet, mely önként tette buzdít.

Ez az 1924. október 14. nem elhatározó dátum Sz életében, csak epizód, véli Sebestyén, újraolvasva az önképzőkori székfoglalót. A magyar jóra, szépre, igazra pedig nemsokára következik a román valóság, majd a francia tapasztalat. Sz érettségje és az egyetem.

– 1925-ben szereztem meg a baccalaureatusi fokozatot az ebben az évben életbe lépett hírhedt Anghelescu-féle törvény alapján. Az unitárius gimnázium akkori nyolcadik osztályosai harmincan voltunk; a tavaszi vizsgaszesszió huszonkilencen buktunk meg. Gonosz, rosszindulatú volt a törvény, s frivol, cinikus a végrehajtása. Mindenki azzal vigasztalt bennünket, hogy Anghelescu áldozatai vagyunk, nemzeti hősök. Hősök nem, de valóban áldozatok voltunk.

Aztán Strasbourg. Ahová Sz nem diplomáciai küldetésbe mehetett, mint a maiak, az Európai Parlamentbe, vagy legalább irodistaként, hanem egyházi segédlettel, francia ösztöndíjjal, a protestáns teológiai karra, de beiratkozhatott az irodalomtudományira is.

– Azt hittem, francia környezetbe kerülök, ebben azonban csalódtam. Együtt laktam a protestáns teológiai kar hallgatóival, csehekkal, lengyelekkel, románokkal, magyarokkal, de volt ott szlovák, hollandus, angol, emigráns orosz, még birodalmi német is. A hallgatók közt viszonylagos többségben az elzásziak voltak, akik egyrészt nagyon csúnyán beszéltek franciául, másrészt nem is igen beszéltek másképp, mint hazai német dialektusban. Volt ugyan egynéhány francia is köztük, akiket politikai meggondolásból irányítottak Montpellier-ből Strasbourgba, ezek azonban rendkívül zárkózottan viselkedtek velünk szemben, s jóformán kizárólag a csehekkal barátkoztak.

Ugyanerről a mozzanatról, azon frissiben – még nincs tizenkilenc éves – írja haza, a szüleinek:

– Most már tisztán látom, mennyire francia kegyekben vannak a románok, és mi viszont milyen mostohák vagyunk. Tudom, hogy mért nem állanak velünk szóba a franciák. Igaz, hogy igen-igen barbároknak tartanak bennünket. Annyi baj legyen. Majd másképpen beszélnek, ha én megindítom a francia nyelvű magyar propagandát. Érdekes azonban, hogy helyzetünkben jelentőségtelennek zsurorodik otthonról formált tervem, Petőfi franciára plántálása.

Sz-ben itt tudatosul, egy ösztöndíjkérés nyomán, hogy ő nem „valódi román”. Maga a történet korántsem érdektelen, Sebestyén újabb tapasztalatokkal egészíthetné ki Sz önéletrajzi leírását. Vajon az EU-ban megértik ezt? A tartózkodást?

– Én a Franciaországban tanuló romániai egyetemi hallgatók egyesületébe korábban azért nem akartam belépni, mert úgy véltem, hogy az a román nemzetiségű hallgatók egyesülete. Akkoriban éppen román barátaim érveltek azzal, hogy igenis beléphetek nyugodtam, mert hiszen a nationalité szó állampolgárságot jelent. Megjegyzem, annak is megvolt az oka, hogy be akartak vinni az egyesületbe. Vezetőségi választás előtt állottak, s az egyik párt – a Bucuréké – velünk akarta növelni szavazói számát. Ez alkalommal tudtam meg Bucurtól, hogy semmiképpen sem szabad az ellenpárt listavezetőjére szavaznom, hiszen az meglopta a liftet. Elképedésemre megmagyarázta, hogy rajtakapták, amint a lyukas francia aprópénzt cérnára fűzve dobta be az önműködő lift megfelelő nyílásába, s a cérnára fűzött pénzdarabot a lift megindulásakor visszarántotta. Én erre a lázasan korteskedő Bucurnak csendesen annyit mondtam: most már az ellenpárt listavezetőjéről tudom, hogy meglopta a liftet; ha nem mondtad volna, nem tudnám. De ki tudja, mit tud az ellenpárt a te pártod listavezetőjéről? Légy szíves, mondd meg, hogy mondják románul azt, hogy tartózkodom a szavazástól. Ösztöndíjat pedig tőlük nem kaptam.

Most szembesíteni kellene Sz-nek ezeket az élményeit azokkal, amelyeket G élt meg fiatalon, csak hogy azokat Sebestyén kellőképpen nem ismeri. G-t mi segítette az internacionalizmushoz? Merthogy Sz-t mi távolította, azt most már – és a további életút ismeretében – Sebestyén tudni véli. Persze semmi és senki nem csupán „grafikusan”, azaz fekete-fehérben ábrázolható, ez már a Vörösmarty-szemináriumon, Kismagyarban kiderült. És jönnek az új szemináriumok. De valóban: milyen volt G gyermek- és ifjúkora?

Sebestyénnek szerencsére eszébe jut, hogy több évtizeddel ezelőtt kapott egy könyvet, „szigorú szeme elé” ajánlotta a szerző. G filozófusi és szerkesztői életművének évtizedeken át zajló apoteózisa Sebestyén emlékeiből már-már kitörölte azokat a fejezetrészeket, ahonnan legalább közvetett információkat találhatott a „korunkos” G előéletéről. Így azt is csak most fedezi fel, hogy nem véletlenül kerültek elő a Vörösmarty-szemináriumon, az 1014-es csúcs alatt a nagy romantikusra történő utalások G cikkeiből. A *Délszigetről* írt pesti, terjedelmes diákdolgozat kihagyhatatlan hivatkozási alap lett volna, sőt egy lábjegyzetből következethető, hogy G-nek volt korábbi Vörösmarty-dolgozata is. De hát az a legújabb (apokrif) szeminárium lezárult, G pályakezdő irodalomtörténeti-filozófiai közéletésének megismétlése nélkül. A kérdés viszont érvényes: mi segítette G-t felnőttkori internacionalizmusához, mit hozott magával gyermek- és ifjúkorából?

A szomorú, nyomasztó emlékek ősokaként az első évek anyanélkülisége és az apa állandósult hiánya nevezhető meg. (Szöges ellentétben Sz gyermekkorával.) A „törvényesség” hiánya G-t elkísérte az iskolába, ami nem enyhült vidékről a pesti osztályba kerülve, már anyja közelében élve. Az egyetem, neves tanárokkal a bölcsészeti karon, a többéves frontszolgálat hozták a fordulatot, a világnézeti öntudatosodást, a tanácsköztársasági szerepvállalás pedig az egész életutat döntően meghatározta, bécsi emigrációval – és a véglegessé váló kolozsvári folytatással. A válságok főként az emigrációs időben törtek elő, akkoriból való ez a vallomás is, amelyet Sebestyén most örömmel mutatgat fel G-vel.

– Az én gondolkodásom tartalmait megszabja a magyar nyelv szókincse, fogalmainak sajátos tartalma. Az, ami az én eszembe jut, azt determinálja a magyar nyelv, a magyar fogalmak szimbolikus hatású és szuggesztivitású képzelei. Beszélék más nyelven is. De az nem az igazi, abban nincs csoda számomra, csak értem, de nem szólalnak bennem annak az évszázadai, tájai, atmoszférája, pogány istenei, primitív kultúrája. Az csak civilizáció bennem, és nem kultúra. Ez csak képzés bennem, és nem teremtés. Az elhatárolás bennem, és nem határtalanság... ez csak szűk kör bennem, és nem egyetemesség. Holott én egyetemes és általános akarok lenni.

Ez az, amit G-ről szólva nem szoktak emlegetni. Így legalábbis nem. A magyar fogalmak birtokában, továbbépítésében, az egyetemesség felé. De hát nem erről szól ifjú Sz is?

SzGSz tehát, hol legyőzve, hol legyőzve az időt.

Kavarognak újra a nyilatkozatok. Nem a nyilvánosságnak szánták őket. A szoba négy fala közt, a tiszta papírnak megvallottak, nem számítva az utókori olvasatra.

Sz ifjúkori naplójából (közel egy évszázada):

– Én csak a magyarság egy gyönyörű lendülését akarom, s ezt meg is csináljuk.

– A világot akarom tudni, a dolgok lényegét. A múltat tudni akarom. Pontosan. De furcsa. Ez a múlt, mégis, emberek.

– A tradíciókhoz ragaszkodni a legszebb dolog a világon. De aki újat nem tud, avagy nem akar, az halálra szánt. A nemzetnek kell belső ereje hogy legyen nagy átalakulásokban.

– Bolyai nagy ember volt, tehát a magyar kivette részét a kultúrmunkából. Csudálom, csudálják, hogy a magyart miért nem dicsérik. A vallásszabadság országa Erdély. A magyarok megelőzték Európát! Miért nem tömjéneznék bennünket a felvilágosodás hívei? S nem vesszük észre, hogy a hollandiai vallásszabadság 1700 körül jelentett valamit Európának, oda menekültek a jansenisták, oda Spinoza, ott jelentek meg a felvilágosodás könyvei, a magyar Erdély csak a lengyel antitrinitáriusokat fogadta kebelére, s a lengyelek tudnak is rólunk. Hatásaiban van a ténynek fontossága, s ezt hamar elfelejtik a magyarok... Az igazságot kutatjuk és védekezünk – hogy például a magyarok nem voltak éppen ördögök, amikor bejöttek. Szinte az egyetlen nemzet vagyunk, akiknek ősei jelentéktelenek, tehát semmi fontossága nincs, hogy ázsiaiak vagyunk vagy sem. Ellenpélda: az oláhok nem keresték, hanem megkapták Trajánt, hencegnek vele, s ez nekik fontos is, mert ez jelenti Európát és a többi, a francia szimpátiát.

– Most nagyon jól érzem magam. Hazajöttem. Gondolom, füttyölhettem is, mert néhányan nagyon csudálkozva néztek meg. Nem bántam. A fejemet lehajtottam, hogy beférjek a szobám ajtaján, de aztán nevetve egyenesedtem ki kicsiny szobámban. Ajtó, alacsony ajtó megszűntél bosszantani. Deszkaszékek, X-lábú asztal, derék bútorok. Tudom is én, miért bántott ez ideig gyalult voltotok?

– Nem tudom, mit gondolnak, mit tudnak. Például mit tudnak rólam?

És mit gondolnak, mit tudnak ifjabbik Sz-ról, SzGSz legfiatalabb tagjáról? Sebestyén mostanában egyre többször teszi fel a kérdést. Nagy versének az első sorát? Vagy azt sem? Türelem türelem türelem türelem türelem türelem. Türelem hatszor. És hogy a próféta tudta a szót, az Igét? De: Őriztem az Igét s az Ige bennem a halált. Füttyörészve, boldogan hazatérve őt kevesen, kevésszer láthatták. Egyedem-begyedem-tengertánc. Hajdú sógor, mit kívánsz? Színvonalas legyen a vers, európai; és ázsiai, afrikai, amerikai, ausztráliai, antarktisi – meg csíkszentjehovai is. Három urambáty könnyeivel sózta a megrevesedett tősgyökeret.

Parkerdő, Akadémia, Kismagyar. Lázár utca. És konglomerát. Erdély.

Milyen lehetett Sz és Sz első találkozása? És ifjú Sz-e az öreg G-vel? A sosem volt találkozás?

A Lázár utcai ház és udvar másokat, a mások találkozásait őrzi. Jékely Zoltánét Sz-szel. Erdély vagy Kismagyar? A festő Nagy Albertét a Székely (Szabédi) család egészével, a testvérekkel. Fontosakat. Olaszország, Budapest, Kolozsvár. A Termés körét. De ez későbbi történet. Az előzmények egyike a Pestről a Lázár utca 30.-ba érkezett levél:

– Zoli barátommal, akinek újabb műveit a legnagyobb lelkesedéssel ajánlom a figyelmedbe, sétálgatva s szidva ezt a nyomorúságos magyar irodalmi közéletet, a konjunktúra-vadászatot, ál-miszticizmust, hozzád, mint a nemes ráció és misztikamentes finom lélektan oly ritka képviselőjéhez, folyamodtunk jelképesen szellemi segítségért, Szenczeivel együtt téged emlegetve méltónak a fiatal írók oly sokak által méltatlanul bitorolt koszorújára. Nagy szeretettel és együttérzéssel gondoltunk Rád, elolvastuk a *Rovásírást* és az *Alkotó szegénységet*, komolyan belelkesültünk és megfogadtuk, hogy ha te is hajlandó vagy, ligát alkotunk az igazi szellemi szabadság védelmére. Szenczeit is meghíva belé... Rengeteget vizsgálgattuk, ki felel meg ideáljainknak a fiatalok közül; jómagam eddigi kísérleteimből, társulásaimból keservesen kiábrándultam, s minden misztika helyett sokkal inkább közeledek, mint valaha a Te átlátszóságodhoz, kristályosságodhoz és a Szenczei logizmusához és görögségéhez; s rajtatok kívül a nagy dzsungelben senkit sem találtam, aki a rouge et noir harcában a mi rouge nézetünk szerint méltó volna az írói rangra. Weöres Sándor, Zelk Zoltán, Szemlér, Dsida, Kiss Jenő, még talán itt látunk valamit.

A levél aláírója (1934 szeptemberében) a még csak húszéves egyetemista, jövendő történész, Makkai László, Makkai Sándor volt erdélyi püspök-író fia. Sétalótársa a nála egy évvel idősebb Jékely Zoltán.

Mit tesz ekkoriban G? Már szerkeszt, javában szerkeszt (még távol az elegáns Erzsébet út villalakásától); már alakul az életmű, a *Korunk*, ugyancsak misztikamentesen. Vagy egy egy másfajta misztikát (is) szolgálva? Konglomerát Erdély.

Ó, Trenszi, Trenszi – via Washington

(Harmadik szeminárium)

A Fehér Ház előtt állt Sebestyén, hosszú sor végén, feleségével. Beszélgettek. Előttük középkorú férfi, feltehetőleg ugyancsak a feleségével vagy élettársával. Ők is beszélgettek. Talán spanyolul. Sebestyének észrevették, hogy róluk beszélnek, furcsállkodva. És aztán hátra is fordultak, angolul szólítva meg a magyarul beszélőket.

– Ne haragudjanak, hová valók? Milyen nyelven beszélnek?

Sebestyén kicsit gondolkodott, aztán magabiztosan rávágta:

– Transzszilvániából. Magyarul beszélünk.

A spanyolok (?) értették az Amerikában elfogadható angolsággal hangzó választ. De mégsem. Nem akartak teljes bizonytalanságban maradni, folytatták a kérdezősködést.

– Hol van az a Transzszilvánia?

– Európában, Magyarország és Románia között.

Az angol beszélgetés a két pár között itt végleg megszakadt, ki-ki maradt a maga kételyeivel. Ha Sebestyénnek eszébe jutott volna egyik fiatal költő barátjának a verse (amelyet ő közölt nemrég a lapjában), és Jack Cole dalaiból az Ó Trenszi Trenszi kezdetűt idézni tudta volna, ráadásul angolul (minthogy készült ebből a versből fordítás, Mary Mac-Calbotnak köszönhetően, egy antológia élére) – szóval ha ott, az elnöki rezidenciát látogató hőségben ennyire slágfertig tudott volna lenni: a meglepetésre fölteszi a koronát. Akár már az első szakasszal.

*Oh Transy Transy Transy
In Transylvania only
I long all in vain to be
I wouldn't be a wreck then
Or such a morose psycho
In the crypt's deadly revel
A life of horror would do
With amiable monsters
So greatly terrifying
Brave bats crease everyone up
Oh much resounding clapping
Oh Transy Transy Transy
That would be such a happy
Bolshoi Big Hot-cha-cha
Long live oh live forever
Tovarisch Drakula*

Igaz, hogy KAF versének angolul is nagy sikere volt a szerkesztőségben, a magát idegen nyelvi környezetben is kitűnően feltaláló színész előadásában,

a fergeteges tapsot abszolút megérdemelte – eredetiben mégis hitelesebben szól a szöveg:

*Ó Trenszi Trenszi Trenszi
Csak Trensziilvéniába
Vágyom ki én hiába
Sosem volnék lerobbant
Idegbeteg mogorva
Haláli kriptabálban
Élnék boldog horrorba
Jótét szörnyek között hol
Sok vérfagyasztó hapsi
Hős bőregér bolondoz
Ó harsány tipsitapsi
Ó Trenszi Trenszi Trenszi
Az volna ám a heppi
Balsoj Big Hekula
Éljen sokáig éljen
Továris Dracula*

A spanyol amerikai (?) pár ebből csak a Drakulát értette volna, valószínűleg, a következő versszakból meg Hollywoodot, a többi a heppinek mondott Balsoj Big Hekulával, a középkori csontzenével, romokkal, a haknival társított rémfilmmel („Ó nyelveket kitépni”) maradt volna nekünk történelmi értelmezésre. A két évtizedes, a Fehér Házzal örökre összekapcsolódott emlék és Jack Cole dalának e mostani felidézése ifjú Sz-t hívja elő Sebestyén asszociatív agyából. Ő, a „tősgyökeres” és kozmopolita csujogatókat (idősebb Sz bárői csujogatókat románból magyarra fordító füzete után évtizedekkel) író, kegyetlenül ironikus Sz értékelné igazán KAF játékát. Sebestyén nem is tehet mást, mint hogy „Trensziilvéniá” ügyének, a transzszilvanizmus G-hez és idősebb Sz-hez méltó (játékosságot nemigen ismerő) felvetését megelőzően – azt ismételten bevezetve? – ifjabbik Sz-től idéz, mégiscsak további felvilágosításul, legalább kettőt a monostori (?) csujogatókból.

*Kolozsváros olyan város
sárig sarkantyú van rajta
abban lakik egy mészáros
kinek neve Cassius Kay van Roudoudou*

És a másik:

*„Már a székely alig győzi,
Már veszélyben a nagy zászló,
De fölharsog a kiáltás:
'Uram Isten'” – és Sepsiszentgyörgy.*

Innen aztán – Fehér Ház ide, Fehér Ház oda – valóban illik komolynak lenni, a kérdés könyvtárnyi irodalmában kutatni (amelynek tetemes részét a Lázár utcai ház gyűjteménye is őrzi), Sz és G néha meglepően összehangzó véleményét hallgatni meg. SzGSz tehát újra színre lép. Előbb G szól, természetesen megfontoltan, kimérten, szigorúan, ellentmondást nem tűrve.

– Vigyázzunk a fogalmainkkal. Transzszilvánia történeti fogalom. Régi magyar rendiségi kategória: szilárd tartalommal és körvonalakkal. A magyar kulturális hagyomány tiszteletre méltó birtoka. De csak hagyomány. A kultúrmagyarság lezárt, elmúlt, életre kelthetetlen tartalomköre. Ez a Transzszilvánia már régésrég nincs. Már a főhatalom-változás előtt sem volt, s azóta ez a kategória nem újjászületett, de végleg felbomlott.

Sebestyén most hosszabb vitát kezdene, két újabb „főhatalom-változás” és egy úgymond rendszerváltás tapasztalataival gazdagabban (terheltebben). Ha perdöntőnek fogadnánk is el, véli, hogy a romániai magyarság nem csupán Erdélyben él, hanem a Kárpátokon túli városokban, nagyobb számban a román fővárosban, Bukarestben (no meg külön kategóriaként nevezve meg a moldvai és még inkább a gyimesi csángókat) – ami azért a számbeliséget tekintve nem igazán meghatározó szempont! –, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mostanság erősödő román erdélyiséget. (Ami persze nem vált hangsúlyossá a politikai autonómiatörekvésekben.) G a maga tiszteletre méltó harcát mindenekelőtt osztályszempontok alapján vívta, és a magyar transzszilván oldalról megnyilvánuló (a *Korunk*-körre irányuló) helikoni elhallgatás miatt egyre inkább beleszorult a tagadás álláspontjába. Egy évtizeddel korábban reális kritikai megjegyzései ellenére G-nek még voltak méltató szavai az *Erdélyi Helikon* antológiájáról, Bánffyról, Kuncz Aladárról, Kós Károlyról is – hovatovább azonban az erdélyi gondolat tartalma és terjedelme kapcsán a „suttyom akadémia” hamisságát tudta jellemzőnek. Két év múlva pedig a művekben még alig megnevezhető tiszta osztályvonal arcvonalát állította – akár Tamási Áron Ábelével szembe.

Sz, nagyjából G-vel egy időben, de még húszas éveinek legelején, nem érezte magát az abszolút igazság birtokában.

– Oly fiatal vagyok! Dehogysis tapasztalataim alapján beszélek. Nekem Kismagyar is valami, Erdély is valami. Meg vagyok persze győződve, hogy igazam van. S hogy kényemre-kedvemre jelenthessem ki igazságaimat, azért beszélek arról, hogy mi lesz harminc-ötven év múlva Kismagyar és Erdély. Ötven év múlva rám olvashatjátok, hogy nincs igazam, addig nem.

Tehát folytatja.

– Van, ó kedves hallgatóm vagy olvasóm, két szomszédos telek, s mind a két tőn egy-egy lakóház. Kamrák, szobák, bútorok – stílus. Az egyik telek tulajdonosa sok energiával rendelkezik, sok pénze van, amit igen egyszerű fizikai törvények alkalmazásával átalakíthat munkás karokká. A másiknak nincs pénze. Kevés energiával rendelkezik. Az egyik azt mondja: ez a lakás szűk is, csúf is, dohos is; lerontom, s építek helyette másikat. A másik azt gondolja: nincs pénzem. Ezt mondja: ez a lakás otthonos, kedves, régi falai, ablakainak régies vágása apámat, nagyapámat juttatja eszembe, benne a múlt levegőjét szívom magamba, dehog

is rontanám le; sőt ragaszkodom ahhoz, hogy lehetőleg egy köve se változzék, s legalább a formáját feltétlenül megőrizsem. – Mondhatjuk, hogy az egyik radikális, a másik konzervatív. Vagy: hogy az egyik demokrata s a másik arisztokrata.

Sz nem azonosítja a két házat Erdéllyel, illetve Kismagyarral, a metaforát mégis továbbviszi, és a kettő viszonyát megpróbálja a történiával összekapcsolni. Látja, hogy Erdély közszelleme most elmaradott, mégsem akar felcsapni „bujdosó erdélyinek”.

– Én még nem tudom mit, de valamit akarok, ami más, mint a német sógorral paktáló aulikusok tette. Vajon feltétlenül bele kell esnem a dákoromán eszme vonzókörébe? F fiatal vagyok, és reményeim vannak.

Objektivitásra törekedve most megpróbálja kivenni magát az erdélyi magyarság történetéből, úgy felvázolni a lehetséges jövőképet, elhagyva a metaforikus beszédet.

– A feltörő erdélyi magyarok száma meg fog csökkenni. A magyar parasztfiú megmarad parasztnak. A kisurak nagyúri allűröket fognak felvenni, és a nagyurak szívesen koccintanak a kisurakkal, anélkül, hogy tényleg leereszkdnének hozzájuk: de biztosítaniuk kell a népszerűséget. Grófok, bárók értékeknek fognak feltűnni a magyar középosztály előtt. Kelemen Lajos kikutatja a családok eredetét. A család nagy értéknek tűnik fel. Mindenki rá fog jönni, hogy voltaképpen rokonságban van az angol királyi családdal. A magyar „jócsaládok” egymásra találnak, szolidárisak lesznek. Zárt kasztot képeznek az oláhokkal szemben. Erdély demokrata szelleméről fognak beszélni. Ma még csak egy gróf fogad be oláhokat a társaságba. Muszáj lesz velük jóba lenni, de a muszáj megtöri a barátságot. Lehet nálad kiválóbb is az, akire rászorulsz, mégis így nyilatkozol róla, mikor már eltávozott: látjátok, olyan marha, mint ez s ez, s mégis olyan szépen kell beszéljek vele. Az apja paraszt volt. A képmutatás belép a társadalomba. Aki irredenta, sem mondja. Az újságok csupa lojális nyilatkozatokat közölnek. Az újságon nőtt fiatalság még hisz is azokban.

Sz szokása szerint belelovalja magát az okfejtésbe, elfelejti, hogy az előbb még a reményeiről beszélt.

– Az egyéni érvényesülés a kereskedőpályára szorul. Három típusról lehet beszélni. A helyzettel megelégedett, újat nem termel, ha szellemes és okos, pompás kommentátor lesz. A helyzettel elégedetlen: 1. Kimegy Kismagyarba. Ott sok a lehetőség. 2. Oláhvá vedlik. Erdély magyar tehetségei közül a teremtők Kismagyar magyar társadalmát vagy Románia oláh társadalmát fogják gazdagítani. Erdély magyarságának csak a kérődző marad. [Ez volna a harmadik?]

Az érdemi gondolkodást Erdélyről és Kismagyarról közel egy évtized múlva folytatva, Sz továbbra is a kolozsvári Lázár utcai ház lakója. Ha nem is „pompás kommentátor”, de az *Ellenzék* munkatársa, publicisztikával, verssel, novellával van jelen a sajtóban. És nem épül be sem a „kismagyar”, sem a román társadalomba. 1935-ben a kolozsvári vármegyeháza díszterméből egy fiatal román tudós előadásáról számol be az olvasóknak. A szépszámú közönség előtt (nyilvánvalóan románul) elhangzott, hogy a románság a legkevésbé kevert nemzetek közé tartozik – ellentétben a magyarral és a szerbvel –, és a románság egyetlen tényezőnek, a természetes szaporodásnak köszönheti terjeszkedését. A Kárpátokon innen és túl nemcsak egy nyelvet beszélnek, de „egy vérnek a gyermekei”; a közös vérség

kimutatható ott is – állította a vármegyei jeles előadó –, ahol a nyelv közössége már megszűnt. Így Maros, Csík, Udvarhely és Háromszék megyékben is, ahol nyelv és vallás szerint csupán 25 százalékos a románság aránya. (A helységneveket, a megyékét is, románul kellett írni az újságban.)

Kutatásainak eredményeként Sebestyén tanúsíthatja: mondat közepén megszakadt, következőképpen aláíratlan, gépiratú levél igazolja, hogy Sz-t folyamatosan foglalkoztatja az erdélyi kérdés és a transzszilvanizmus – korántsem a Trenszi, Trenszi, Trenszi ironikus magasából. Alaphangja a kételkedő, szemben a közvetlen elődök dogmatizmusával.

– Rejtekszavakkal állunk szemben. A transzszilvanizmus voltaképpen az unió madárnyelve. A tájtranszszilvanizmus: menekvés a román Erdélytől. Én kezdettől így értelmeztem a tájtranszszilvanizmust, és ezért nem láttam soha ellentmondást abban, hogy a „Tetőn” költője „cserbenhagyta” Erdélyt. Értetlen és gyerekes vád; a transzszilvanista Áprily sohasem hagyta cserben a tájékat, hiszen a tájékban a magyar Erdélyt magasztalta mindig, és aztán a román Erdélyt nem bírta tovább.

De mit tehet az az Sz, aki 1935-ben végighallgatta a vármegyei előadást?

– Az uralomváltozás tényének elfogadásával lemondok-e magyarságomról? Ez a kérdés. Vajon elég-e egyszerűen így felelni: nem? Hiszen esküt kell tenni, hiszen a fiamat román katonának kell adni, hiszen román nyelvvizsgára kell állani, hiszen esetleg egész elmémet csupa magyarságomtól idegen gondokkal kell megtölteni. Marad-e egyáltalán időm, időm, fizikai és szellemi IDŐM, hogy magyar legyek? Nemmel felelek, ez rendben van, és szép tőlem; de: igazam van-e? Mi hát a kérdés? Az uralomváltozás tényének elfogadásával lemondok-e a magyarságomról? Ó, erre csak azt lehet felelni: NEM AKAROK. Nem akarok lemondani. Ez nem ténykérdés; itt minden az akaraton fordul meg. Mert jól-lehet a lélek kész, de a test erőtelen, és nézz körül, hogy pusztul itt Erdélyben a magyarság. Nem egy pillanaton fordul meg ez a kérdés, hanem a pillanatok sokaságán. Olyan ez, mint az ébrenlét és az alvás, olyan ez, mint az élet és a halál, olyan ez, mint az éjjel és a nappal: nem tudod, mikor kezdődik, egy pillanatban már csak arra ébredsz: román vagy, s aztán kutathatod, hogy hogyan történt. Nos, ezt hagyjuk, nem ide akarok kilyukadni. Ez a veszedelem személy szerint sem Áprilyt, sem Reményiket nem fenyegette, én pedig kettejük példáján oda akarok kilyukadni, hogy hogyan történhetik meg, hogy két tájtranszszilvanista közül egyik megy, másik marad, és azt akarom bizonyítani, hogy aki megy, nem maradt hűtlen magához.

Sz e szenvedélyes, önkínzó mondatok leírása után megpróbált lehiggadni, és egy másik, részben újrafogalmazott levelet elküldeni a transzszilvanizmus átértelmezésére rákérdező nemzedéktársának, Szemlér Ferencnek, 1937-ben. Jelszó és mítosz helyett Sz a rá jellemző racionalizmussal igyekezett a helyzet mélyére látni – és persze a fogalmakat kellő körültekintéssel körüljárni, ebben a véglegesnek tekintett levélben sem mondva le a társadalmi mellett a személyes önvizsgálatról.

– Már magának annak a ténynek, hogy a transzszilvanizmus főként (de nem kizárólagosan) irodalmi téren jelentkezett, nem irodalmi okai vannak: nem utolsósorban az, hogy politikai passzivitással kezdtük kisebbségi éle-

tünket. Így a szellemi erők jelentkezési alakja jóformán az irodalom maradt csupán. Ugyanaz a nemzedék teremtette a transzszilvánizmust, amely paszszivitással, non possumusszal reagált az új államhatalom kezdeti ténykedéseire. Ez induló pont tehát a non-cooperation. Ennek irodalmi vetülete az Áprily és Reményik tájtranszszilvánizmusa. Ezt a *tájtranszszilvánizmust* megkülönböztetem a Kós *országtranszszilvánizmusától*. Ez a szétválasztás nagyon fontos, habár megjegyzendő, hogy a transzszilvánizmus képviselői gyakran a tájtranszszilvánizmus és országtranszszilvánizmus amalgámját nevezték egyszerűen transzszilvánizmusnak.

– Az a bizonyos erdélyi jellegzetesség, amely a tájtranszszilvánizmus képviselője, alapjában véve nem jelentett egyebet, mint a trianoni általános magyar tragikum „romániai” vetületét, melynek az erdélyi havasok adtak különleges színt, kezd consistensebb formát ölteni. Az a bizonyos erdélyi szellem az országtranszszilvánizmus evangéliuma, jó híre, tanítása. A tájtranszszilvánizmus csak az erdélyi magyarságot tartja szem előtt, és azt mondja, hogy az erdélyi magyar különbözik a magyarországitól, de mégis egy vele. Ezzel szemben az országtranszszilvánizmus „erdélyi szellem”-en egyáltalán nem a magyar szellem variációját érti, mert az erdélyi szellem gyökerei még a magyar államalapítás előttre nyúlnak (lásd Kós *Országépítő* című regényét), szóval az nem magyar termék. Nem is csupán az erdélyi magyarság életében jelentkezik alakító erőként, hanem éppen úgy az erdélyi románságéban és németségében is. Meghatározója nem geográfiai, hanem történelmi mozzanat: az erdélyi népek évezredes – talán több évezredes – együttélése. És az erdélyi irodalom nem a magyar irodalom változata, azzal nem egy gyökérből hajtott, mások a meghatározói, nincs közös vérkeringésük. Mindössze közös gyökereik vannak. Ez a konszolidált transzszilvánizmus, melynek jegyében született a *Helikon*.

Sz bölcs elemzése – amelyre tulajdonképpen G is rábólinthatna, ha a kizárólagos osztályszempont nem vezetne csólátáshoz – nem igazán került be a köztudatba, jegyzi meg Sebestyén, pedig a jelenség(ek) pontos leírása mellett a kérdőjelek kitévésével is máig példát mutat.

– Látszat szerint az országtranszszilvánizmus jobban számolt a tényekkel, mint a tájtranszszilvánizmus, amely – legalábbis kezdeti alakjában – bizonyos tényekkel egyáltalán nem akart számolni. De vajon az országtranszszilvánizmus valóban a tényekkel számolt-e? Nem álmokat nyújtott tények helyett? Az erdélyi népek sorsközössége – hát az mikor volt? Tudniillik most egyáltalán nincs! Nemcsak a román nem érez sorsközösséget a magyarral, de a szász sem, s hovatovább jobbadán a zsidó sem.

Sz itt aztán bevezet érvelésébe egy olyan szempontot, amivel eleve elzárja G felé a megértés, az elfogadás lehetőségét. Igaz, Kós Károlyt ugyancsak érinti a kritika.

– És mindjárt megmondom, hol van a fő baj. Az országtranszszilvánizmus, mikor az „erdélyi szellem”-ben egy európaibb, egy nyugatibb szellemet vélt felfedezni (ezt főleg a keletibb magyarországiakkal szemben), némileg belekerült a rosszul értelmezett marxizmus malmába. Mégpedig olyanformán, hogy történet-szemléletében a nemzeti szempontokat másodlagos fontosságúakká degradálta,

s nevezetesen azt tanította, hogy az egységes Erdélyben voltak ugyan társadalmi különbségek, de ezek sohasem voltak nemzeti különbségek; itt nemzeti perpatvar sohasem volt – mondjuk Horeáig, Cloșcaig.

A levél végén Sz még bevisz egy tördőfést („megdöflek a versem végén” – jut eszébe Sebestyénnek), ezzel a fordulattal:

– A transzszilvánizmust, azt a tanítást, amely az erdélyi népek sorsközösségét és egymás megértését hirdette, éppen az a nemzedék találta ki, amelyik nem is értett románul, amelyik nem is ismerte a románságot. Ha más úton nem jutottunk volna ugyanarra az eredményre, ebből is kiderülne, hogy a transzszilvánizmus egy olyan nemzedék szellemi terméke, amely nemzedék egész szellemi fegyverzetét a nagy magyar állameszme védópajzsa alatt szerezte, amely nemzedék idegenül és értetlenül állott a megváltozott helyzetben. Már csak ezért is gyanakodni kellene, hogy a transzszilvánizmus téves; hogy úgy mondjam, nem szakértők csinálták, hanem a kisebbségi sors dilettánsai.

Jó, hogy ezt az utolsó sort a kortársak (Szemplér kivételével) nem olvasták. Az utókor másként ítél. Ifjabb Sz bizonyára nagyon örülne, ha olvasná; ez más hang, mint a mester Sz néhány kortársának évtizedekkel későbbi öngazoló vallomása. (Ifjú Sz idézett belőlük egy interjúkötet kritikájában: „*Nem csalódott soha eszmékben, illúziókban?*” – kérdezték egyikőjüktől. És kész volt a válasz: „*Nem tettem hamis dolgokra, tévhitekre...*”; „*Az élet olyan helyzetekbe sodort, hogy ha akarom, ha nem, hőssé kellett válnom...*”)

Ott, a Fehér Ház előtt, ha mindebből csak keveset el tudott volna mondani Sebestyén a két spanyolnak... Őt nézték volna örült spanyolnak. Trensiből érkezett háborodottnak, a történelem háborodottjának. Ahol állítólag türelmesebbek, mondjuk a mai Brüsszelben, legfeljebb a karjukat tárnák szét a sokfelől érkezett képviselők.

Sebestyén, a kikerekedett újabb szeminárium zárásaként, most már csak magának másol ki három sort egy szonettből. (A 14 verssornak két szerzője is van, az egyik KAF, a társa pedig Tompa László költő-rendező unokája – a közös megszólítottjuk Ady.)

*Ha látnád, Bandikám, mi lett Csucsából!
A honfibú, mint büszke sár, dagad...
Cujkát reklámoz szutykos Csinszka-had!*

Így talán könnyebb elviselni, ami fáj? (Nem ennek, az itt idézetnek, hanem a mellette levő szonettnek a két költő ezt az alcímet adta: Depressio Transsylvaniae.)

Vajna Gyöngyi

Marsall László két versének értelmezése

Bevezető

Dolgozatomban olyan versek vizsgálatára vállalkozom, melyek szoros kapcsolatban állnak a matematikával. Az elemzés nehézségét az adja, hogy sok esetben a versekben megjelenő tételek, műveletek, elméletek megértése alapos számtani ismereteket igényel. Ezért célom egy olyan beszédmód kialakítása, mely hidat alkot irodalom és matematika között. Segítségével érthetőbbé válnak a literatura határán kívül rekedt elemek, s közelebb juthatunk a művek értelmezéséhez. Így az elemzést fogalommagyarázatok segítik, melyek a szöveg végén, *Jegyzet* címszó alatt találhatóak. Megírásakor a pontos matematikai definíciók helyett a közérthető megfogalmazásra törekedtem.

Mivel a matematika és az irodalom által használt terminusok jelentősen eltérnek, illetve kevés átfedést tartalmaznak, így sem az irodalomértelmezés megszokott konvencióihoz, sem a matematika precíz és aprólékos szóhasználatához nem tudok maradéktalanul igazodni. De ezekről a járt utakról való letérés teszi lehetővé a művek újszerű, pontos és alapos megközelítését.

Kezdjük a *halmaz* fogalmával! Ez a kifejezés a matematikában másképp értendő, mint az irodalomban. Ugyanis nem helyes az a megfogalmazás, hogy a halmaz azonos tulajdonságú dolgok összessége, mert a közös tulajdonság nem szükséges feltétele a halmaz létezésének. (Példa erre az üres halmaz vagy az egyelemű halmazok.) Köznapi értelemben azonban hasonló sajátosságokkal bíró elemek összességét, sokaságát értjük alatta. E példa jól reprezentálja annak a párhuzamos fogalomrendszernek a működését, mely a verseket mozgatja, s mely az értelmezés kettős aspektusát megadja.

Az irodalom egy részhalmaza

Marsall számos verse olyan részhalmazát alkotja az irodalomnak, ahol a költészet találkozik a matematikával. Hol képletek, fogalmak, műveletek, elméletek bújnak irodalmi köntösbe, hol pedig az alkotás eszközeivé válnak a matematikai elemek. Ezzel a gesztussal a költő nemcsak művészi technikáinak tárházát bővíti, hanem az értelmezési lehetőségek új dimenzióját is megnyitja.

Marsall egész kötetet szentelt „matematikaverseinek”.¹ A *Pókhálófüggvények* költeményei „megmerítkeznek” a matematikában. Hol harsány és merész a kapcsolat, hol szinte láthatatlan. E kötet *Anthropos tézisei* ciklusának egyik darabja *Az ún. Heine–Borel „lefedési” tétel bizonyítása félálomban*. A vers fő motívuma a keresés. Ennek a cselekvésnek a leírására

---

¹ Az elnevezés Kemsei Istvántól származik (Kemsei I.: „A szavak fikciós fortyogása”. ISz, 2000/11–12.102.)

használ fel Marsall matematikai eszközt. A szöveg egy bizonyítási módszerre épül, mely a címben szereplő tézis igazolásának kulcslépése. A tétel így hangzik:

Heine–Borel tétel: *Ha a H ponthalmaz korlátos és zárt, akkor akármilyen módon fedjük is be[1] H -t végtelen sok nyitott[2] intervallummal[3], vagy általánosabban végtelen sok nyitott halmazzal, ezek közül mindig kiválasztható véges sok, amelyek a H halmazt szintén befedik.*²

Másképpen megfogalmazva: *minden korlátos[4] és zárt[5] halmaz kompakt[6].* Az állítás többféleképpen is igazolható, ám ezek ismertetése a vers értelmezése szempontjából irreleváns. A mű egy olyan általános matematikai módszeren alapszik, mely több bizonyításnak is részlépése. Lényege, hogy úgy közelítünk meg egy pontot vagy pontokat egy adott intervallumon belül, hogy az intervallumot a keresett objektum irányába szűkítjük. Ez a módszer „oroszlánfogás” néven is ismert. Játékos formában megfogalmazva így hangzik: oroszlánt akarunk fogni a sivatagban. Ezt úgy tehetjük, hogy a sivatagot kettéosztjuk egy vonallal. Az oroszlán vagy a jobb oldalon, vagy a felezővonalon, vagy a bal oldalon van. Ha a felezővonalon találjuk, akkor készen vagyunk, elkaptuk. Ha nincs ott, akkor csak a sivatag egyik felében lehet. Most osszuk ketté azt az oldalt, amelyikben az oroszlán van! Amennyiben a kettéosztó vonalon van, akkor elkaptuk. Ha nem, akkor megint csak egyik felében lehet a fél sivatagnak. Ismételjük az eljárást addig, míg így el nem fogjuk az oroszlánt[7]. (Mivel az oroszlán véges, nem zero kiterjedésű [kit érdekel egy pont-oroszlán?], feltételezzük, hogy az eljárás egyszer véget ér, és a sivatag felezgetésével előbb-utóbb kisebb darabot hozunk létre, mint maga az állat.) Marsall ezt az eljárást futtatja végig egy „százszor-százszor-száz-as borzalmas faládában”. Ám oroszlán helyett egy aprócska létezőt (neutrino, izink, monád stb.) kerget. E jelentéktelennek tűnő dolognak a keresés alaposága, pontossága és leírásának részletessége ad jelentőséget. A matematikai alap adja azt a bizonyosságot, hogy bármely dolog – legyen az akármilyen kicsi – elérhető. Így rögzíti Marsall a megragadhatatlan képzelet szárait a valósághoz. Az álomszerű képzelgés szürreális közegének és a szilárd rendszerben létező tényeknek az együttese adja a vers dinamizmusát.

Míg a tétel bizonyításakor az eredmény kapja a nagyobb nyomatókat, addig a versben a keresés mechanizmusa válik hangsúlyossá. Ez a folyamat hosszadalmas és fárasztó, mégis ez az út elvezet a végcélhez.

Marsall másik jelentős matematikaverse a *Portáncfigurák* kötet *amíg a föld forog* ciklusának darabja, a *2×2-es mátrixszorzatok*. A szöveg egyediségét az adja, hogy struktúráját a mátrix fogalma, illetve két művelet, a mátrixszorzás és a mátrix transzponálása határozzák meg. A versszerkezet felépítésének megértéséhez szükség van ezek definícióira. A mátrix pontos matematikai meghatározása így hangzik:

*Definíció: Legyen T test[8], k és n pozitív egész számok. A T test feletti $k \times n$ -típusú vagy $k \times n$ -es mátrixon olyan téglalap alakú táblázatot értünk, amely T -nek $k \cdot n$ elemét tartalmazza k sorba és n oszlopba rendezve.*³

Eszerint egy olyan sorokba és oszlopokba rendezett adathalmazról van szó, mely k sorból és n oszlopból áll, tehát $k \cdot n$ elemet tartalmaz. Ezeket a téglalap alakú táblázatba rendezett adatokat kerek zárójel határolja. Egy $k \times n$ típusú mátrix a következő alakban írható fel:

2 Szőkefalvi-Nagy Béla: *Valós függvények és függvény sorok*. Szeged, Polygon, 2002, 39.

3 Megyesi László: *Lineáris algebra*. Szeged, Polygon, Szeged, 2007, 42.

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} & \dots & a_{2n} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} & \dots & a_{3n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{k1} & a_{k2} & a_{k3} & \dots & a_{kn} \end{pmatrix}$$

Ezek alapján egy 2×2 -es mátrix általános alakja:

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix}$$

Így egy 2×2 -es mátrixnak 2 sora, két oszlopa és összesen $2 \cdot 2$, azaz 4 eleme van. Így a vers mindkét szakaszának első fele 2×2 -es mátrixnak tekinthető. A könnyebb érthetőség és kezelhetőség kedvéért vezessünk be új mátrix-jelöléseket! Rendeljünk hozzá indexelt betűt mindkét szakasz két első sorának minden szavához a következő sorrendben:

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} = \text{füst} & a_{12} = \text{szó} \\ a_{21} = \text{szó} & a_{22} = \text{ár} \end{pmatrix} \quad B = \begin{pmatrix} b_{11} = \text{száll} & b_{12} = \text{mész} \\ b_{21} = \text{forr} & b_{22} = \text{szék} \end{pmatrix}$$

$$C = \begin{pmatrix} c_{11} = \text{közepe} & c_{12} = \text{önmaga} \\ c_{21} = \text{madár} & c_{22} = \text{fehér} \end{pmatrix} \quad D = \begin{pmatrix} d_{11} = \text{márványcsira} & d_{12} = \text{láthatatlan} \\ d_{21} = \text{magja} & d_{22} = \text{sirály} \end{pmatrix}$$

Ennek a négy mátrixnak a szorzata adja mindkét szakasz befejező sorait. A mátrixszorzás matematikai definíciója a következő:

Definíció: Legyen az A mátrix $k \times n$ típusú, a B mátrix $n \times m$ típusú T feletti mátrix. Az AB mátrix $k \times m$ típusú és az $AB = C$ mátrix i -edik sorának j -edik elemét az A mátrix i -edik sorának és a B mátrix j -edik oszlopának belső szorzata[9] adja (bármely $i = 1, 2, \dots, k$ -ra és $j = 1, 2, \dots, m$ -re).⁴

A mátrixok szorzásával kapcsolatban alapvető fontosságú, hogy ez a művelet nem kommutatív[10]. Sok esetben a fordított sorrendben való szorzás nem is végezhető el, de ha elvégezhető is, általában más eredményt ad, mint az eredeti. Két mátrix csak akkor szorozható össze, ha legalább az egyik sorainak száma megegyezik a másik oszlopainak számával. Tehát egy $k \times n$ és egy $n \times m$ típusú mátrix (ha $k \neq m$) összeszorozható, de csak ebben a sorrendben. 2×2 -es mátrixok esetén, mivel sorainak és oszlopainak száma megegyezik, így mindkét oldalról vett szorzat létezik, azaz AB és BA szorzat is lehetséges. A művelet eredménye szintén egy 2×2 -es mátrix lesz. Nézzük, hogyan számolható ki ennek egy eleme! Foglaljuk táblázatba a két mátrix elemeit a következőképpen:

		b_{11}	b_{12}
		b_{21}	b_{22}
a_{11}	a_{12}		
a_{21}	a_{22}		

⁴ Megyesi László: *Lineáris algebra*. Szeged, Polygon, Szeged, 2007, 43.

A szürke mezőben lévő elemet – mely a szorzatmátrix első eleme lesz – úgy kapjuk, hogy vesszük a vele egy sorban lévő elemeit az A mátrixnak, valamint a vele egy oszlopban lévő elemeit a B mátrixnak, s ezeknek képezzük a belső szorzatát. A belső szorzatot úgy számoljuk ki, hogy a_{11} és b_{11} elemet, valamint a_{12} és b_{21} elemeket összeszorozzuk, majd az így kapott két szorzatot összeadjuk: $a_{11} \cdot b_{11} + a_{12} \cdot b_{21}$. Hasonlóan képezzük a többi elemet is, mindig a megfelelő sorból és oszlopból. Így tehát két darab 2×2 -es mátrix szorzata a következőképpen írható le általános alakban:

$$\begin{array}{c|c}
 A = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix} & B = \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{pmatrix} \\
 \hline
 A \times B & \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} \\ b_{21} & b_{22} \end{pmatrix} \\
 \hline
 \begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{pmatrix} & \begin{pmatrix} a_{11} \cdot b_{11} + a_{12} \cdot b_{21} & a_{11} \cdot b_{12} + a_{12} \cdot b_{22} \\ a_{21} \cdot b_{11} + a_{22} \cdot b_{21} & a_{21} \cdot b_{12} + a_{22} \cdot b_{22} \end{pmatrix}
 \end{array}$$

Ez alapján a keletkezett $A \times B$ szorzat a vers első szakaszának elemeivel:

$$\begin{array}{c|c}
 A \times B & \begin{pmatrix} b_{11} = \text{száll} & b_{12} = \text{mész} \\ b_{21} = \text{forr} & b_{22} = \text{szék} \end{pmatrix} \\
 \hline
 \begin{pmatrix} a_{11} = \text{füst} & a_{12} = \text{szó} \\ a_{21} = \text{szó} & a_{22} = \text{ár} \end{pmatrix} & \begin{pmatrix} \text{füst} \cdot \text{száll} + \text{szó} \cdot \text{forr} & \text{füst} \cdot \text{mész} + \text{szó} \cdot \text{szék} \\ \text{szó} \cdot \text{forr} + \text{ár} \cdot \text{forr} & \text{szó} \cdot \text{mész} + \text{ár} \cdot \text{szék} \end{pmatrix}
 \end{array}$$

Ha megvizsgáljuk a matematikai úton kapott eredményt és az eredeti verset, különbséget tapasztalunk. Ez az eltérés azonban egy matematikai művelettel megszüntethető. Ez az eljárás a mátrix transzponálása. Mátrixok transzponáltja definíció szerint a következő:

Definíció: A T számtest feletti $A = (a_{ij})_{k \times n}$ mátrix transzponáltján azt az A^T -vel jelölt $(b_{ij})_{n \times k}$ mátrixot értjük, melyre $(b_{ij}) = a_{ji}$, $1 \leq i \leq n$, $1 \leq j \leq k$. Tehát

$$\begin{pmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{k1} & a_{k2} & \dots & a_{kn} \end{pmatrix}^T = \begin{pmatrix} a_{11} & a_{21} & \dots & a_{k1} \\ a_{12} & a_{22} & \dots & a_{k2} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{1n} & a_{2n} & \dots & a_{kn} \end{pmatrix}$$

Tehát vegyük észre, hogy A^T megkapható A -ból, ha tükrözzük az a_{11} , a_{22} , ... elemeken áthaladó egyenesre.⁵

Így az előbb kapott AB mátrix transzponálása megadja a vers eredeti szövegét:

$$\begin{pmatrix} \text{füst} \cdot \text{száll} + \text{szó} \cdot \text{forr} & \text{füst} \cdot \text{mész} + \text{szó} \cdot \text{szék} \\ \text{szó} \cdot \text{forr} + \text{ár} \cdot \text{forr} & \text{szó} \cdot \text{mész} + \text{ár} \cdot \text{szék} \end{pmatrix}^T = \begin{pmatrix} \text{füst} \cdot \text{száll} + \text{szó} \cdot \text{forr} & \text{szó} \cdot \text{forr} + \text{ár} \cdot \text{forr} \\ \text{füst} \cdot \text{mész} + \text{szó} \cdot \text{szék} & \text{szó} \cdot \text{mész} + \text{ár} \cdot \text{szék} \end{pmatrix}$$

⁵ Szabó László: *Bevezetés a lineáris algebrába*. Szeged, Polygon, Szeged, 2003, 7.

A szorzás és transzponálás műveleteit hasonlóképpen elvégezve a C és D mátrixokon, megkapjuk a második szakasz második felének szómátrixát.

$$C = \begin{pmatrix} c_{11} = \text{közepe} & c_{12} = \text{önmaga} \\ c_{21} = \text{madár} & c_{22} = \text{fehér} \end{pmatrix} \quad D = \begin{pmatrix} d_{11} = \text{márványcsira} & d_{12} = \text{láthatatlan} \\ d_{21} = \text{magja} & d_{22} = \text{sirály} \end{pmatrix}$$

$$CD^T = \begin{pmatrix} \text{közepe} \cdot \text{márványcsira} + \text{önmaga} \cdot \text{magja} & \text{madár} \cdot \text{márványcsira} + \text{fehér} \cdot \text{magja} \\ \text{közepe} \cdot \text{láthatatlan} + \text{önmaga} \cdot \text{sirály} & \text{madár} \cdot \text{láthatatlan} + \text{fehér} \cdot \text{sirály} \end{pmatrix}$$

A vers keletkezése tehát pontos matematikai műveletekhez kötött. Úgy tűnik, a szavak egymás mellé kerülése determinált. Ám éppen ilyen logikus úton képződhetett volna meg egy teljesen más vers az adott szómátrixokból, a szorzótényezők felcserélésével. A vers első szakaszának mátrixaiból képzett BA szorzat transzponáltja a következő konstrukciót adja:

$$BA^T = \begin{pmatrix} \text{füst} \cdot \text{száll} + \text{szó} \cdot \text{mész} & \text{füst} \cdot \text{forr} + \text{szó} \cdot \text{szék} \\ \text{szó} \cdot \text{száll} + \text{ár} \cdot \text{mész} & \text{szó} \cdot \text{forr} + \text{ár} \cdot \text{szék} \end{pmatrix}$$

További variációs lehetőségeket ad a mátrixszorzaton belül elvégzett műveletek tagjainak és tényezőinek sorrendje. Ha a vers első szakaszának szómátrixából az első elemet vizsgáljuk, a következő variációkat kaphatjuk:

Az eredeti elem:	<i>füst száll szó forr</i>
Variációk:	szó forr füst száll
	száll füst szó forr
	szó forr száll füst
	füst száll forr szó
	forr szó füst száll
	száll füst forr szó
	forr szó száll füst

Jól mutatja ez a példa, hogyan jön létre számtalan variáció egy determinált közegben, és hogyan dolgozik az alkotói szabadság egy zárt és szabályozott rendszerben.

A szavak többféle összevegyítése mellett fontos az elemek közti kapcsolatok vizsgálata. Az első szakasz kezdő szómátrixainak elemei egyszótagú szavak.

1. füst száll szó forr	2. szó száll ár forr
3. füst mész szó szék	4. szómész – árszék

Ezeknek az egységeknek az összetartozását matematikai alapokra is helyezhetjük. Ha figyelembe vesszük a szavak közötti jelöletlen műveleteket, akkor azt kapjuk, hogy mindegyik elemben az első és második szó, illetve a harmadik és negyedik szó szorosan összetartozik. (A köztük lévő művelet szorzás, ami erősebb a második és harmadik szó közti összeadásnál, pl. *füst · száll + szó · forr*.) Ám ezek a viszonyok csak a matematika nyelvén bírnak jelentéssel, hisz a versben jelöletlenek maradnak.

Ha a szavakat és „szószorzatokat” megvizsgáljuk, akkor szinte végtelen azoknak a kapcsolatoknak a száma, mely hangalak vagy jelentés alapján, illetve a keltett asszociációk révén egybefűzik ezeket az elemeket. Csak néhány példa: *madár – sirály – fehér, közepe – magja, szó – láthatatlan, mész – fehér, szó – szék – száll, füst – forr – fehér* stb. S bár a vers szinte végtelen számú interpretációt tesz lehetővé, a szövegben ott van a Marsall által elgondolt

értelmezés kulcsa. A verset Constantin Brâncuși román szobrász emlékének ajánlja. S a látszólag taláalomra választott szavak megelevenednek a szobrokban. A *márványcsira*, a *mész szó szék* vagy a *madár láthatatlan fehér sirály* mind hozzákapszolható Brâncuși egy-egy alkotásához. Ahogy a szavak matematikai fogalmak és műveletek nyomán válnak összetett jelentéshálót alkotó szöveggé a fent vizsgált versekben, úgy kelnek életre a tömör, egyszerű formák a szobrász címadása nyomán. Így, mint egy műveletsorozat által, ahogy Brâncuși eljut a „faragvány” és a cím összepárosításával a szoborig, úgy jut el Marsall László a szavak és a matematika „összeművelésével” a szövegig.

Az újszülött (1920, bronz)

Az újszülött (1915, márvány)

Madár a térben (1928)

Fiatal madár (1928)

Maiastra (1911)

Mész kő szék

Jegyzetek:

- [1] *befedés*: az, hogy egy H ponthalmazt bizonyos szabály szerint adódott intervallumok befednek, azt jelenti, hogy H minden pontja legalább az egyik ilyen intervallumba beletartozik.
- [2] *nyitott*: egy halmaz (pl. intervallum) nyitott, ha nem tartalmazza határpontjait.
- [3] *intervallum*: azoknak a számoknak a halmaza, amik két adott szám közé esnek. Megkülönböztünk zárt és nyílt intervallumokat aszerint, hogy a határoló számok beletartoznak (zárt) vagy sem (nyílt).
- [4] *korlátos*: egy halmaz korlátos, ha annak kiterjedése valamilyen értelemben véges.
- [5] *zárt*: egy halmaz zárt, ha minden határpontját tartalmazza.
- [6] *kompakt*: egy halmaz (K) kompakt, ha minden nyílt halmazrendszerből, melynek uniója lefedi K -t, kiválasztható véges sok nyílt halmaz is, melyek véges uniója még mindig lefedi K -t.
- [7] *oroszlánfogás*:

	$\frac{1}{4}$	
$\frac{1}{2}$		$\frac{1}{32}$
	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{8}$

- [8] *test*: számok (vagy más matematikai objektumok) olyan halmaza, melyen a négy alapművelet elvégezhető (kivéve a 0-val való osztás).
- [9] *belső szorzat*: az adott sor és adott oszlop megfelelő elemeinek szorzatából képzett összeg.
- [10] *kommutatív*: egy matematikai művelet kommutatív volta azt jelenti, a művelet elvégzésekor az összetevők sorrendjének felcserélése nem változtatja meg a művelet eredményét. Például a pozitív egész számok között az összeadás vagy a szorzás. (Pl.: $2+3=3+2$; vagy $5\cdot 6=6\cdot 5$).

Bibliográfia:

- Ágh István: „Egy világ mintája”: Marsall László új könyvéről. Je, 1987/10.
 Alföldy Jenő: *Két sarkpont között*: Marsall László: Holdraforgó. Ttáj, 1991/12.
 Balogh Piroska: *f (poesis)*: Marsall László: Pókhálófüggvények. Ttáj, 1999/11.
 Dérczy Péter: *Árva Sziszifusz: Vázlat Marsall Lászlóról*. Mozgó Világ, 1981/7.
 Gál Ferenc: *Egy világ mintája: Marsall László költészete*. Életünk, 1988/9.
 Kemsei István: „Szavak fickós fortyogása”: Marsall Lászlóról. Hitel, 2000/8.
 Keresztury Tibor: *Minták és vízjelek: Marsall László költészetéről*. Alf, 1992/4.
 Kovács Béla Lóránt: *A lírikus matematikája: Marsall László: Pókhálófüggvények*. Alf, 1999/7.
 Lator László, Varga Lajos Márton: *Életen túli érvényesség: Marsall László: Holdraforgó*. Je, 1991/12.
 Megyesi László: *Lineáris algebra*. Szeged, Polygon, Szeged, 2007
 Pécsi Györgyi: *Pókhálófüggvények: Marsall László verseiről*. Hitel, 1998/12.
 Rába György: *Valóság és költészet összhangja felé: Marsall László: Holdraforgó*. Holmi, 1992/5.
 Szabó László: *Bevezetés a lineáris algebraiba*. Polygon, Szeged, 2003
 Szincsek György: *Egy lehetőség dimenziói: Marsall László: Város papírmadárból*. Je, 1994/3.

Szőkefalvi-Nagy Béla: *Valós függvények és függvény sorok*. Polygon, Szeged, 2002
Tandori Dezső: *„Időkben és mezekben mindenki helyett élni”*: Marsall László: *Egy világ mintája*. ÚÍ, 1988/7.
Vasy Géza: *A változó és a változatlan: Marsall László új verseskötönyve*. Ttáj, 1994/10.

Képek:

Madár a térben: <http://navfin.blogspot.com/2011/02/constantin-brancusi-135th-birthday.html>
Az újszülött (márvány): <http://www.artexpertswebsite.com/pages/artists/brancusi.php>
Az újszülött (bronz): <http://bipolarandy.tumblr.com/>
Maiastra: <http://creadm.solent.ac.uk/Staff/Profiles/Sanda%20Miller.aspx>
Fiatal madár: http://www.moma.org/collection/object.php?object_id=81505
Mészki szék: <http://publicphoto.org/arts/constantin-brancusi-limestone-chair/>

Az elemzett versek:

Marsall László

Szélketrec

pókhálófüggvények

Anthropos tézisei

Az ún. Heine–Borel „lefedési” tétel
bizonyítása félálomban

*Egy százszor-százszor-százas
(méterről van szó – tudjuk)
borzalmatos faládát
vágtam félbe középpütt,
tudván, valamely félben
rejlik, mint neutrino (?)
(ősanya olló-vágta
szemölcse, a padlásnak
eldugott zugolyában).
Ládám egyik felében
mezítláb osonkodtam
zseblámpámmal, talpamba
szálka ment, kivájtam – ,
nem volt ott, kit kerestem,
(bár tüzetesen néztem
érzékeny műszeremmel,
s ijedtemben csuklottam,
hogy visszhangzott a bódé),
tüsszentettem, hogy mentem
elfelé ki a külső
térbe és bammegteltem.*

„Már tudom, te paránykám
vagy: másik láda-térben,
s most véled én elmésen
vágom félbe az első
fél-ládát, fűrészemmel.”
Ódon-mód átkozódom,
izzadtságom törölve,
támad okádhatnékom.
Am torna lábtyűt húzok,
s fél-láda fél-felébe
bújok a műszeremmel –
már csak avval kerestem
a rejtőző monádot.
Nem volt szemszegletemben
semmi jelzés, a műszer
K.O.-t mond önmagának.
Itt nincs szálka, de vikszos
padló, hogy esem seggre
(vén tanár-hang: „va bene”).

Mentemben káromkodtam,
mint züllött alkimista,
elfelé külső térbe.
Az egész negyed részét
fűrészeltem épp félbe,
jócskán kisebb kazettát,
hátha e partiumban
a virtuális izink
– Mol-tojás nincs se párja.
Nyolcadolok fűrésszel,
trancsírozok továbbá,
már unom részletezni:
százszor-százszor százaz
kőbli szórhagyma-féle
szektorában találtam
a láthatatlan pöttyöt.
Áldomást ittunk rája
Heine és Borel úrral,
kik elméjük zsákjával
röptében is elkaptak
zárt tartományban egykor
rejtőzködő kis légyfit.

Szélketrec

portáncfigurák amíg a föld forog

2×2-es mátrixszorzatok

Brâncuși emlékére

1.

<i>füst</i>	<i>szó</i>	<i>száll</i>	<i>mész</i>
<i>szó</i>	<i>ár</i>	<i>forr</i>	<i>szék</i>

<i>füst száll szó forr</i>	<i>szó száll ár forr</i>
<i>füst mész szó szék</i>	<i>szómészárszék</i>

2.

<i>közepe</i>	<i>önmaga</i>	<i>márványcsira láthatatlan</i>
<i>madár</i>	<i>fehér</i>	<i>magja sirály</i>

<i>közepe márványcsira önmaga magja</i>	<i>madár márványcsira fehér magja</i>
<i>közepe láthatatlan önmaga sirály</i>	<i>madár láthatatlan fehér sirály</i>

Sümegei György

Diószegi Balázs arcképeiről

A Halasi Múzeum 3. kötetében közölte¹ Szakál Aurél a *Diószegi Balázs festőművész élete képekben* című fontos összefoglalóját, és egy éven belül elkészült az újabb opus: *Diószegi Balázs arcképei*. A fénykép-dokumentumok fölhasználásával összeállított életút-megidézés képzőművészekről eddig alig-alig született, ez a műfaj korábban általában a nagy embereknek (Széchenyi, Kossuth, Bartók Béla stb.) volt fönntartva. Szakál Aurél bátran és biztos kézzel nyúlt ehhez a sajátos műfajhoz: rövid, lexikoncímszó-tömörségű életrajzi bevezető után a legfontosabb irodalomjegyzéket közli, s mindezt két nyomtatott oldalon. Ezt követően fényképek, önarcképek, kiállítási meghívók, katalógusok. Diószegi a festő-állványra föltett képet festi magányosan, töprengőn mérlegelve; azután ünnepélyesebb, tárlatmegnyitói hangulat, vagy művésztelepeken, művésztársai között látható, és a tanítás figyelmes perceiben. Önmagában is izgalmas ötlet életstációit, művészi és pedagógusi pályáját rövid, tárgyyszerű aláírásokkal ellátott dokumentumokra bízni. Ámbár fölmerülhet az a kérdés, hogy az efféle dokumentumok képesek-e hiánytalanul, hézagmentesen föl idézni egy alkotó ember életútjával egybefonódó művészi pályáját, pedagógusi tevékenységét. Nagyrészt, avagy zömmel, meghatározóan igen. Hiszen a tonett karszékben ülő kétéves kisgyerektől a nyolcvanévesen is festőállványa előtt, ecsettel a kezében álló és a következő festékleleten elmerülten gondolkodó alkotóig sokrétű képi információt tárnak elének a dokumentumok. A sok elzúgott évtized, gazdag tevékenységű élet képei talán ott a legkifejezőbbek, ahol egymás mellé kerül fénykép és hasonló időben létrejött önarckép, akár rajzolt, akár festett.

E példákblól jól látszik, s valójában eleven módon tetten érhető, hogy a valós, reális fényképarchoz hogyan viszonyul a portré, a festett arckép. Milyenek az azonos és elkülönülő vonások, hogyan egyszerűsíti, tömbösíti, stilizálja Diószegi a formákat. S milyen a színek ereje, mit emel ki velük saját arca univerzumában, mire, mely formára vagy karakterjegyre irányítja inkább a figyelmet. A fényképarcképek és a festett portrék párhuzamossága, összevethetősége teszi rajzolóit, festőit szempontból is érdekessé a képgyűjteményt.

A kiállítási meghívók, katalógusok, kiállításmegnyitókról készült fölvételek elsősorban az eseménytörténet megidézői. Nehezebben megoldható feladat a csoportos fölvételek, a tablóképszerű művészcsoportok (tanítványok, művésztelepi résztvevők, egyesületi tagok) meghatározása. Ugyanis a fölvételeken csupán Diószegi azonosítása fontos a szerzőnek, ám a többszereplős fényképek akkor lennének teljeskörűen földolgozva, ha mindegyik szereplő nevét megadnánk. Sajnos nem tart még ott sem a történeti, sem a művészettörténeti képföldolgozás, hogy a Rudnay-osztály, a Délvidéki Szépművészeti Céh, vagy akár a

¹ *Halasi Múzeum 3. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 135. évfordulójára*. Szerkesztette: Szakál Aurél. Thorma János Múzeum, Halasi Múzeum Alapítvány, Kiskunhalas, 2009. 451–479.

Bessenyei György Képzőművészeti Népfőiskola hallgatóit könnyű lenne azonosítani. Ez nem a szerző, szerkesztő hibája, hanem általánosabb mulasztásokra, adathiányos gyakorlatra utal. Mindezek figyelembevételével hasznos és fontos forrásokat közöl a *Diószegi Balázs élete képekben* című összeállítás.

A Diószegi-életmű kutatásában, művei publikálásában valamiféle egészséges versengés alakult ki a Diószegi-műveket (is) őrző két kiskunhalasi intézmény, a Halas Galéria és a Thorma János Múzeum között. A galériában dolgozó művészettörténész, Szücs Károly a Diószegi-életmű kutatásaiból, befejezés előtt álló monográfiájából egy füzetnyit tett közzé legutóbb.² Az elvárások tehát fokozottak, meglehetősen nagyok.

Ebben a monográfiát megelőlegező helyzetben még annak a véglegesítését (szövegben és képen egyaránt) is befolyásolható arcképkötetet is kézbe vehetünk: *Diószegi Balázs arcképei*.³ Ha most kételkedőn azt latolgatnánk, hogy szabad-e egy életművet műfajokra szálazva publikálni, akkor egy monográfia közeli ígérétében talán nemmel válaszolhatnánk, és fölöslegesnek érezhetnénk az elfecsérelt munkát és energiát. Ez esetben mégis azt állíthatom, hogy érdemes volt elvégezni ezt a műveket számba vevő, azokat jegyzékben pontosan rögzítő, kiállításokra alapozott összegző munkát. Így az oeuvre egészéből, az életmű teljességéből az 1957 után keletkezett arcképek nyertek önálló bemutatást. Tanulságai a teljes életműre vonatkozóan is általánosíthatóak, mivel egy fontos műfajnak a változásait, alak- és technikai módosulásait kísérhetjük nyomon. A kötet alcíme szerint: A kiskunhalasi korszak, 1957–1999, vagyis ezen évtizedekben keletkezett művek foglalata. Így az 1938-tól indult művészi pálya első két évtizede utáni nagyobb időszak, jó négy évtized arcképeit gyűjti egybe.

A képmás: „egy meghatározott személy egyéni ismertetőjegyekkel való ábrázolása; minthogy ebben legnagyobb szerepe az arcnak van, döntő többségükön csak a fej látszik, legtöbbször a mellkas felső részével (mellkép), de gyakori a fél-, háromnegyed (térdkép) és egész alakos is”.⁴ Az arckép és a portré szinonimája a képmásnak. Ha műfaji ismérvek alapján vizsgáljuk a Diószegiéit, akkor hamar eljuthatunk addig az általánosításig, hogy nála legtöbb a szembenézeti arckép, amelyen főleg a fej látszik, az arc kerül premier planba. Kisebb számban találhatunk portréi között jobb vagy bal oldali profilképeket és mellképeket. Egész alakos portrét csak főleg önarcképként fogalmazott, s azt is nagyon ritkán. Zömében, legalábbis a könyv kiválasztotta életmű-periódusban, rajzolt portrékkal találkozunk. A címmel és adataival pontosan leírt, jegyzékbe vett kb. ezer darab műtárgy – ez a könyv legnagyobb értéke –, tekintélyes mennyiség, fontos szelete az életműnek is.

Hogyan alakulhatott ki ez a szenvedélyes rajzolási igény és készség Diószegiben, és vajon milyen külső és belső motivációk befolyásolták? Ő az első világháború idején született, a Képzőművészeti Főiskolára az 1930-as években járt s ott diplomázó generáció tagja. Szinte kivétel nélkül érintette, s a közvetlen környezetükben történtek miatt erősen befolyásolta őket az első világháború. Esmélésük, felnőtté éérésük ideje a két világháború közötti évtizedek. Az előttük járó képzőművész-generáció, a rézkarcoló-nemzedék meghatározó festőművész tagjai (Aba-Novák Vilmos, Szőnyi István stb.) pályájuk legelején sokat rajzoltak, majd sokszorosított lapokon (rézkarc) terjesztették több példányban a műveiket. Valószínűleg az ő példájuk és generációjuk grafikát tanító főiskolai mestere, Varga Nándor

2 *Diószegi Balázs, az utolsó magyar parasztfestő*. Halasi Csipke Közalapítvány, Halas Galéria, Kiskunhalas, 2010. Részletes ismertetése: Szuromi Pál: *Árnyéklények*. (Diószegi Balázs művészete és albuma). Forrás, 2011/2. 92–101.

3 Szakál Aurél: *Diószegi Balázs arcképei*. A kiskunhalasi korszak, 1957–1999. Thorma János Múzeum, Halasi Múzeum Alapítvány, Kiskunhalas, 2010.

4 *Művészeti Kislexikon*. Szerk.: Végh János. Corvina Kiadó, 2006. 113.

Lajos hatása is érvényesülhetett e Szalay Lajos-nemzedéknél, ahová Diószegi is sorolható. Ők ugyanis nem sokszorosított művekre (bár ezek készítését is megtanulták) bízták mondanójukat, hanem a rajzot, a közvetlen, egy példányban létező műformát részesítették előnyben, természetesen festményeik és másfajta kompozícióik mellett. Vagyis a vonal, a vonallal körbeírható tárgyi világok és formarendek váltak fontossá a számukra. S hogy ez így alakulhatott, abba belejátszhatott a két háború közti történeti idő is magyarországi sajátosságaival, jellegzetességeivel. Talán éppen a társadalmi feszültségek, kulturális eltérések és az erkölcsi érzékenység együtt segítették e gyors reagálású műfaj térnyerését. A rajz a képzőművészeti megszólalásnak, az önkifejezésnek a legközvetlenebb formája, hiszen még egyéb kompozíciók tervezésénél, vázlatok készítésénél is kézenfekvő a használat. Képzőművésznél szinte a gondolkodás, a műérlelés legalapvetőbb eszköze, a legegyszerűbb állítás, a kijelentő mondat, az alap.

A generáció meghatározó alkotói kivétel nélkül jelentős rajzoló művészek (Ámos Imre, Bálint Endre, Hajnal János, Hincz Gyula, Konecsni György, László Gyula, Miklóssy Gábor, Szabó Vladimír, Szalay Lajos, Tóth Menyhért, Vajda Lajos). Diószegi Balázs e generációhoz tartozóként ugyancsak fontos szerepet szánt a rajzolásnak, a rajznak, ám gyakorolt műfajai (alakos kompozíciók, tájképek, portrék) közül elsősorban az arcképek létrehozásában jeleskedett. Rajzolása küzdelmes kezdeteiről így vallott: *„Nem tudtam kötetlenül rajzolni. Egy görcsféle bennem volt, hogy jó rajzot (kiemelés Diószegitől) kell csinálnom. Ez elfogulttá tett a jelenségekkel szemben, és megnehezítette a sikert. (...) Szalay Lajossal gyakran rajzoltunk együtt a grafikán.”*⁵ *„Szeretem az embereket, minden emberarc történelmet sugároz. Az ember, egy ember történetét. Még jobban szeretem a gyerekeket, mert azok még tiszták és őszinték. (...) A gyerekektől tanultam meg rajzolni, az ő kötetlenségük révén. A gyerek rajzai már eleve művészi értékűek.”* Rajzolói praxisa fixálódásába meghatározóan belejátszik rajztanári tevékenysége is, hiszen egész pedagógusi pályáján méltányoló rácsodálkozással figyelte tanítványai rajzolását, amit mindig az őszinteség elemi megnyilatkozásaként értékelt. Áttételesen talán okult is belőle legalább annyit, hogy az idealizálást mellőzte, a valóságos arcot, jellemet kísérelte meg rögzíteni rajzain. Ez a habitusához is szervesen illeszkedő sajátossága lett, mivel megvetette a cicomát, a kikerekített formák jóllakottságát. Szikár és puritán, őszinte és közvetlen volt alkatilag is. *„Mindig magányos voltam. Voltunk. Ketten. Az anyámmal. Féltem az emberektől. Féltem a családi kapcsolatoktól. Az úriemberélettől. A külsőségektől. Egy vigasztalásom lehet. Műveim alatt látható a nevem.”* Mondandója összefogottságában, redukált színvilágában (fehér, fekete, némi rózsaszínnel vagy zölddel kiegészítve) jut kifejezésre mindez. S egyéni alkatán kívül a felső-kiskunági puritán, református lelkiség, a szikár életvezetés és az őt egyedül fölnevelő édesanya nehéz életküzdelme egyaránt befolyásolhatták. A Diószegit művészpályára segítő gimnáziumi rajztanára, a kitűnő Gál Sándor ilyenek látta: *„Már fiatalon felfedezte a lényeg kiemelésének fontosságát, festészetének e törekvés mindig jellemzője maradt. A lényeg kiemelését, mondhatni kun szűkszávúsággal, a legegyszerűbb formával, amely egyszersmind a legjellemzőbb is. A részleteket elnagyolja, az esetlegest, a pillanatnyit elhagyja.”*⁶

Az arcképrajzolás, a portrézás, a gyors portrélejegyzés mint módszer a kiskunhalasi korszakában (ezt jól érzékelteti a kötet) az 1960-as évtizedtől vált fontos alkotói eszközvé. Újra az alkotót idézem: *„Uram, van egy perc ideje? Miért? Nagyon jó feje van, szeretném megrajzolni. Elővettem a blokkomat, hozzáfogtam a rajzoláshoz. Mivel nagyon szuggesztív feje volt, gyorsan rajzoltam. Talán még egy perc sem kellett hozzá.”* Lerajzolta művészkollégáit

5 Diószegi visszaemlékezéseit ebből a kiadványból idézem: *Diószegi Balázs Munkácsy-díjas festőművész.* Szerk.: Pap Gábor. Kiskunhalas, 1987.

6 Gál Sándor: *Gondolatok Diószegi Balázs kiállításáról.* Petőfi Népe, 1970. okt. 23.

(Somogyi József 1970, Gál Sándor 1972, Miskolczi Ferenc 1972, Baráth József 1974, B. Mikli Ferenc 1978, 1980); megörökített művészettörténéseket (Németh Lajos 1971, Sümei György), muzeológusokat (Janó Ákos 1959, Vorák József 1961, Nagy Czirok László 1965). S a kiskunfélegyházi múzeum feledhetetlen múzeumi mindenését, Hajmás Sándor bácsit is (1972) az ő rajzából ismerhetjük. A legnagyobb számban ismerőseit, szomszédait, piaci és bolti eladókat és a kiskunhalasi utca számára érdekes arcú embereit vette rajztollára. „Szép feje volt. Őt is megrajzoltam. /.../ Hirtelen róla is készítettem egy gyorsportrét. Kevés vonallal, mosolygás közben. /.../ Gyorsan megrajzoltam a fejét, még ott, az utcán. Kérdezte, mit fizet? Csinálja meg a kapcsolóimat – mondtam.”

„Festőművész és varázsló vagyok, gyors rajzot csinállok. Hirtelen lerajzoltam. Szeretnék örömet okozni” – ezek is Diószegi mondatai, és jól bevilágítanak a szándékába: örömrajzolás, kapcsolatteremtő alkalom, egyedüllet elleni művészetterápia, rajzonkénti sikerélmény megteremtése. A magány föloldásának művészi kísérlete.

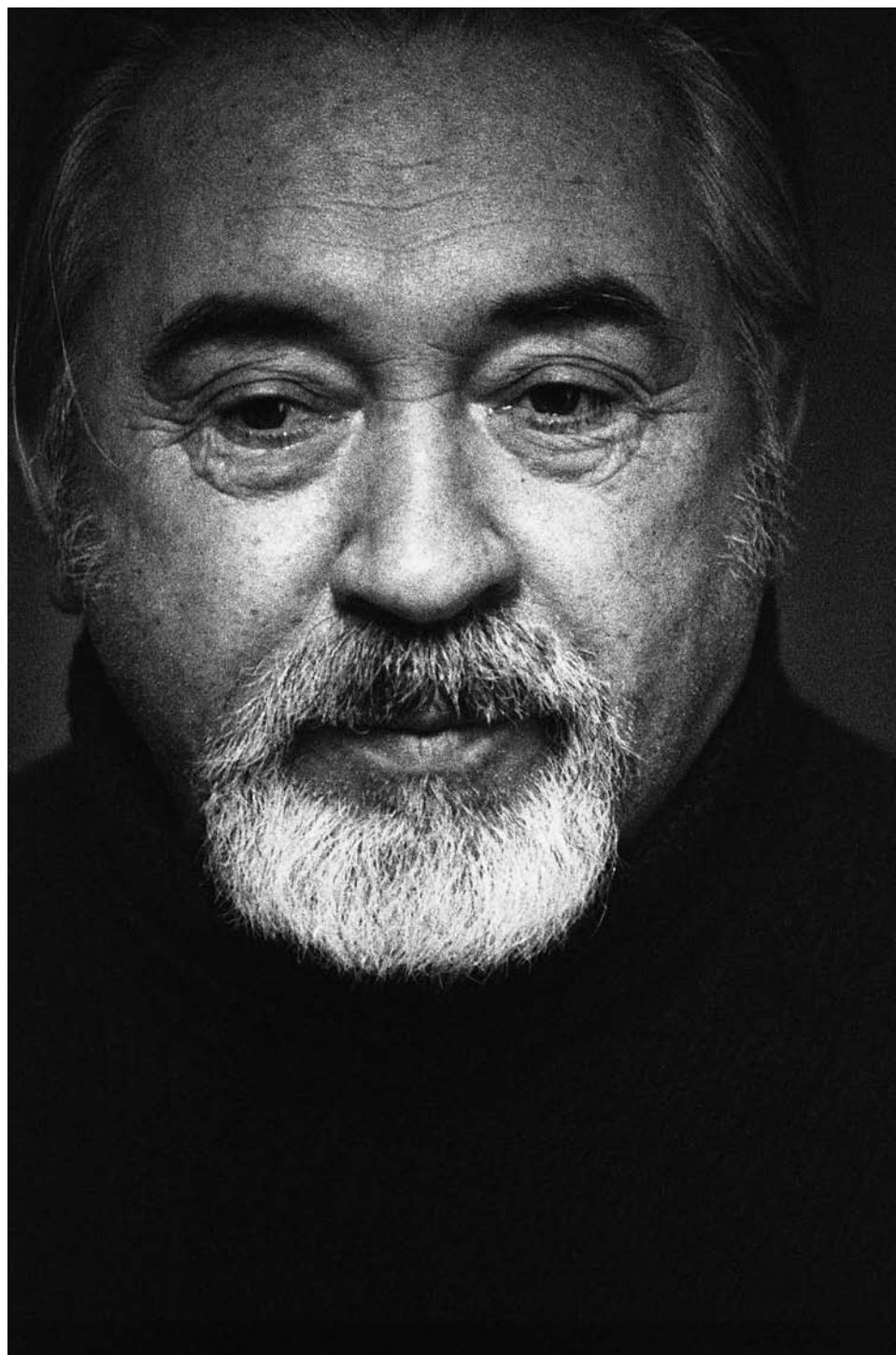
Diószegi arcképrajzain, portréfölvételein talán a karakterjegyek rögzítése a legfontosabb, az arc egyéni vonásainak megfogalmazása, a meghatározó arányok (homlok, orr, száj stb.) kifejezése, a lélek tükrének, a szem színének és a bőrszínnek a megmutatása (a festett képein), az egyéni tekintet megragadása. Festmények, akvarellek, az arcformák részletezését lehetővé tevő pasztellek és szénrajzok után a legnagyobb számban tussal készített tollrajzok (szerencsére kevesebb a fényben tartáson halványuló filc) alkotják rajztékáját.

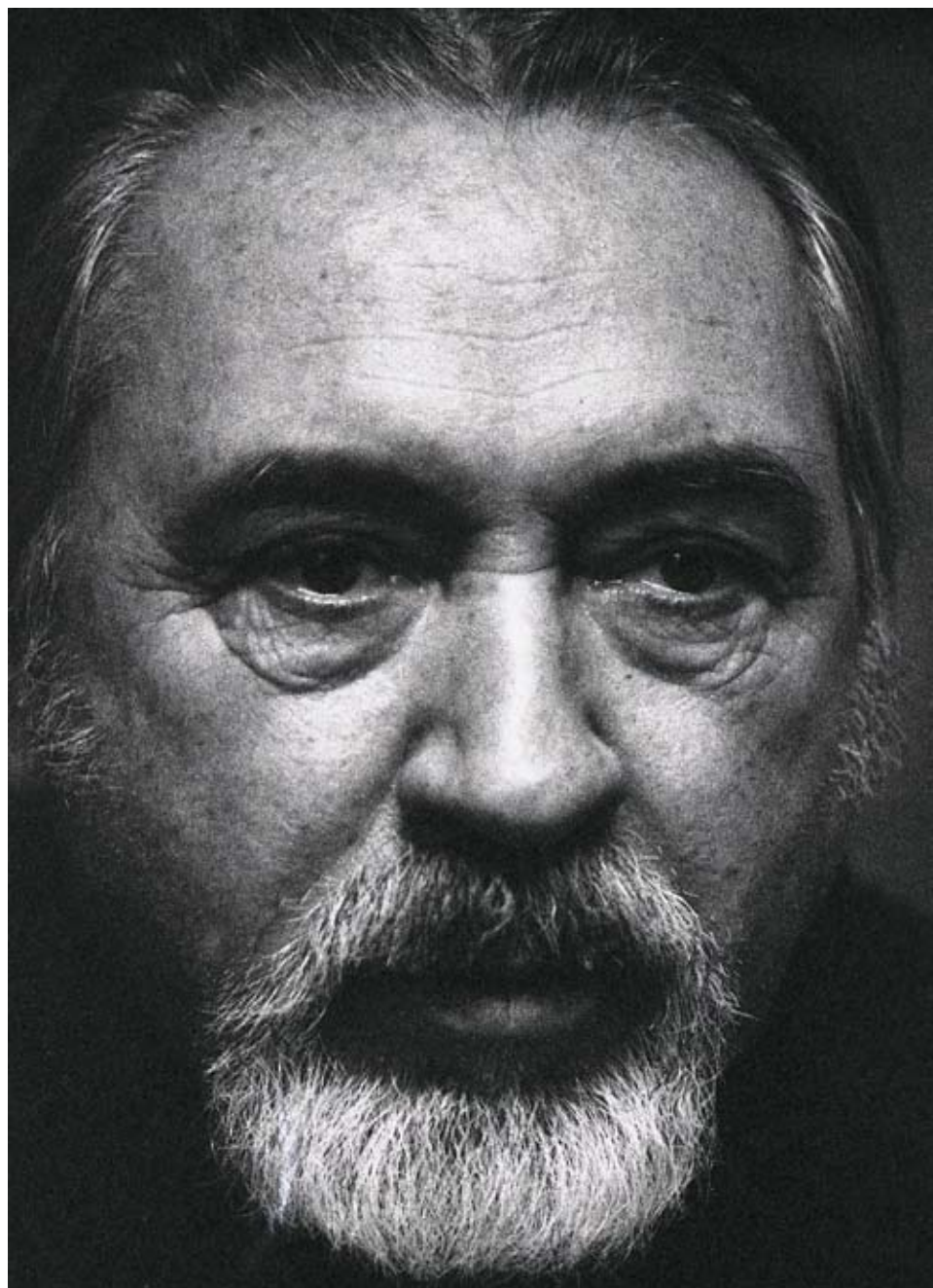
Engem 1974-ben, a kecskeméti Katona József Múzeumban rendezett gyűjteményes kiállítása előkészítése idején rajzolt először, majd 1977 és 1978-ban. A legutolsóra azt jegyezte föl, hogy „emlékül”, mivel a saját, egyre riadtabb szemű önarcképeire kezdtem hasonlítani, amikor abbahagyta a rajzolást. S ezt ő maga jegyezte meg mosolyogva, kicsit ironikusan, de a rajtakapottság belenyugvó derűjével.

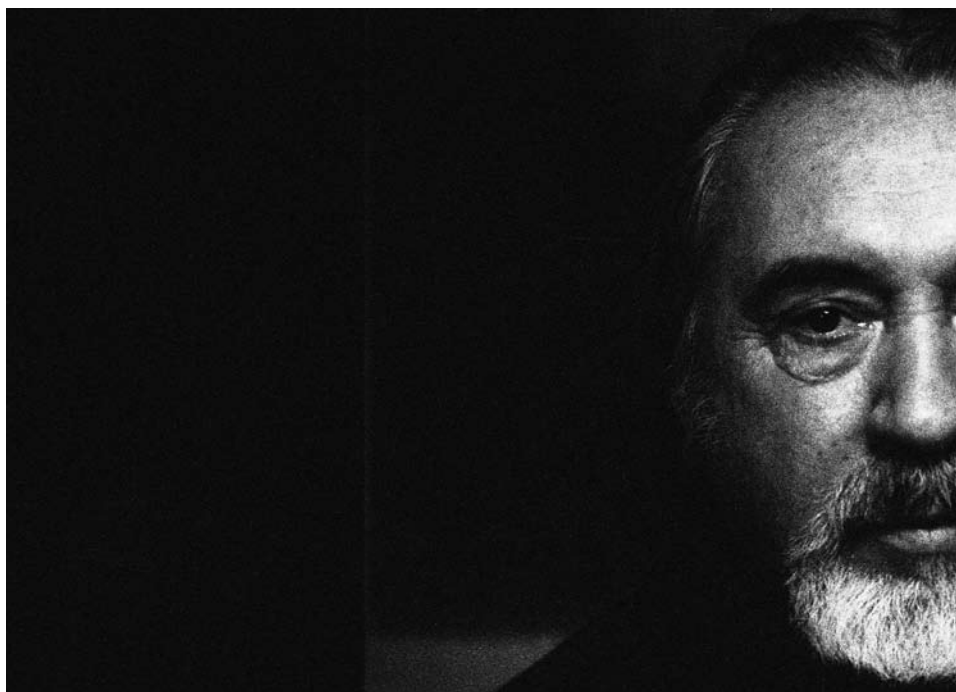
Visszatérve, Diószegi Balázs festett, rajzolt arcképeinek gazdag, eddig soha nem látott összefoglaló adattárára: szép kiállítású kötet. A szerzőt, szerkesztőt, Szakál Aurélt és a könyv megalkotásában részt vevő munkatársait illeti köszönet érte. Bízom benne, hogy ez csupán a folytatást provokáló kezdet. Diószegi Balázs születése centenáriumán, 2014-ben ennek a könyvnek a hasznos anyagával (is) megbővített monográfia jelenhet meg. Talán írásait, vallomásait, leveleit mint a művészetére vonatkozó elsődleges forrásanyagot is kiadják. Tudományos konferencián taglalják majd a Kiskunság, a Duna–Tisza köze, az Alföld képzőművész kortársai sorában életműve jelentőségét. Elkészülhet végre róla az évek óta tervezett film. S így a kiskunhalasi képzőművész triász (Thorma János, Berki Viola, Diószegi Balázs) harmadik tagjaként elfoglalhatja a műveivel kivívott méltó helyét a magyar képzőművészet 20. századi glóbuszán.

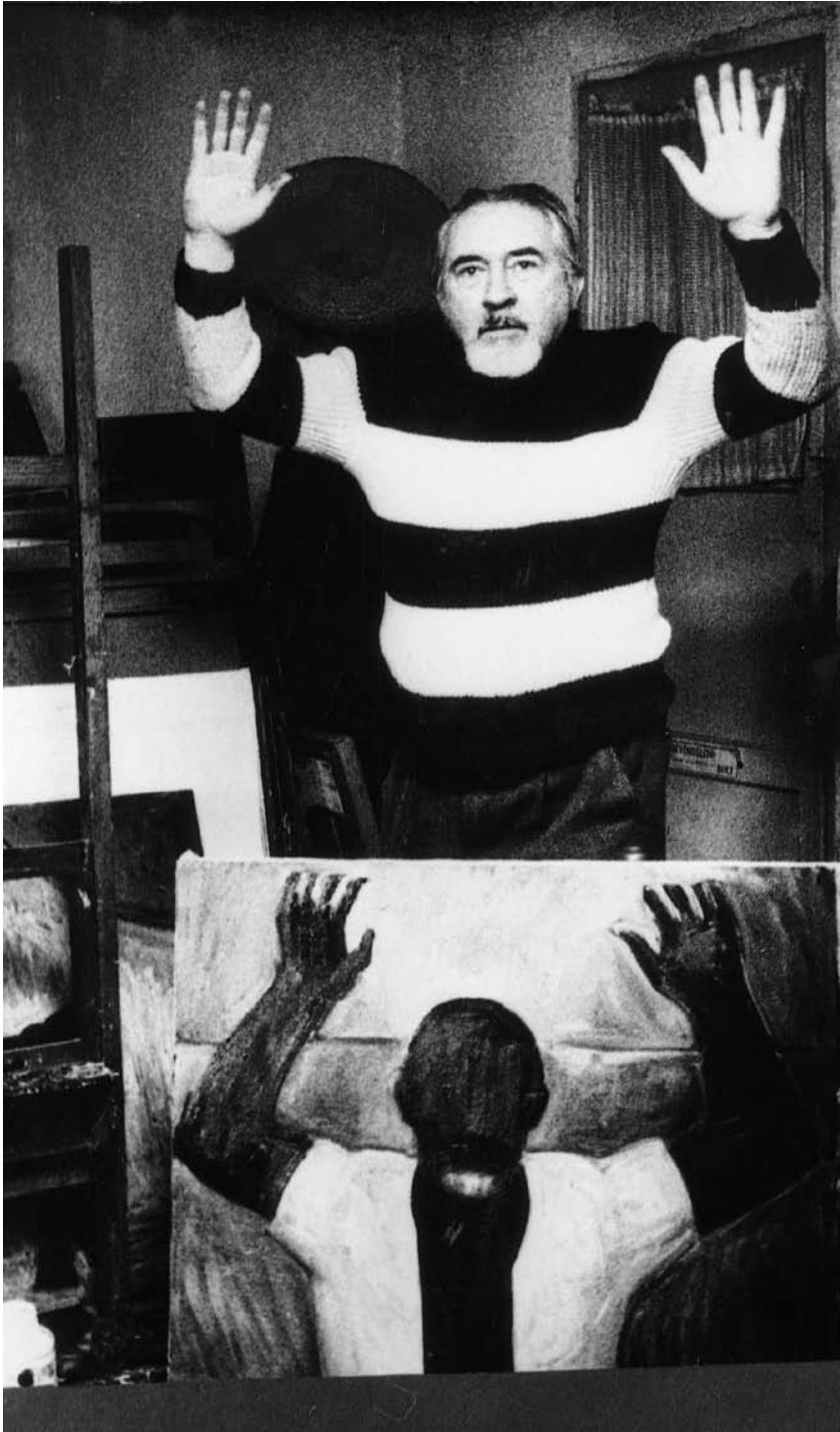

Diószegi Balázs: Bahget Iskander (1979)

Dobozi Eszter

„Kössenek engem Magyarországhoz!”

Agócs Sándor verseskönyvéről

Az *Ördöglakat a számon* című kötet negyvenkilenc verséből harmincegyben szerepe van az időélménynek. Nem csupán a könyv azon ciklusában van ez így, amely a *Szószező idő* címet viseli, hanem a további két fejezetben, a *légtornász ébredésében* és az *Ördöglakat a számon* címűben is. A költő egyfelől az időfogalom és a megtapasztalt, megélt idő összetettségét szemléli, amellyel filozofikus hajlamú szerzők már több mint egy évszázada bajlódnak, másfelől azt az időzavart észleli, amely az új évszázad (-ezred) kezdetének a sajátja. Agócs Sándor költészete is érzékeny arra a jelenségre, amely a kommunikációs technikák régebben elképzelhetetlen fejlődéséből előállt, s abból a kényszerből, amely a cselekvő és a rászabott feladataiban helytállni akaró ember igyekezetéből származik. A távolságot mint akadályt kiiktató szemléletet, a *mindenütt jelen lenni* már-már a személyiség egységét roncsoló törekvését, a párhuzamos jelenlétek csapdájában vergődő ember kínját fölismerő líra rajzolódik ki itt: *„minden fronton örült módon / forog a kerék körbe-körbe / forog mintha csakis tőle / függne minden percünk / most már mindörökre – / pedig ez csak egy kerék // és ezalatt alig vesszük / észre a mindenség felét, a váratlan helyzeteket akár”* (*Sűrűbben élünk*). *Időzavar* című versében nem csupán az a szokványos lírai téma foglalkoztatja, hogy az ember múltékony lény (*„eltűnünk észrevétlen”*), hanem annak megszenvedése is, hogy az önmeghatározásra vágyó nem talál bizonyosságot sehol és semmiben: *„Ha lenne egy biztos pont, / túlélnék még a halált is, és kitágulna a végtelen...”* *„Az idő jelentőségét és természetét szomjazom megtudni”* – írta 1611 évvel ezelőtt *Vallomásaiban* Szent Ágoston. *„Nem a múltat mérem, hiszen már tovaillejt. Mit mérek tehát? A múlt, de még el nem múlt időt?”* – így elmélkedik a több mint másfél évezred előtti gondolkodó. *„De valamiért az sose látszik, / mikortól zárul a múlt és / honnan kezdődik a jelen?”* – amikor ekként zárja költeményét, ugyanez izgatja a ma élő költőt is? Meglehet, hogy ez is, a filozófia egyik alapkérdése. Mégis talán közelebb járunk a kötetbeli valósághoz, ha múlt és jelen összecsúsítását a történelem idejének föltáratlanságaként, történelemérzékelésünk zavarodottságaként értelmezzük. Erre készítenek bennünket Agócs Sándor verseinek sok-sok történelmi utalása. Gyakran visszatérő vonatkoztatási pont ugyanis kötetében a történelmi múlt: a háború, Trianon, 1956 és a mártírok kivégzésének éve, az az idő, amikor még állt a berlini fal, de érinti azokat az eseményeket is, amelyeket egy majdani történetírás a közelmúlt jelentőséggel bíró fordulataiként írhat le. Ritkábban a személyes élet múltbeli szakaszainak egy-egy motívuma kívánczok versbe, de nem nosztalgikusan, inkább groteszk szemlélettel látta régi pillanatokat (*A gombostű hegyén*), legtöbbször azonban olyan történetek tűnnek föl egy-egy villanóképben, egy-egy időhatározóban, amelyeknek közéleti vonatkozásai vannak. *A Kinek az országa* remény és reményvesztettség között veszteglő két évtizedünk felemásságát panaszolja, a *Helybenjárásaink* a 87-es lakiteleki sátor alatti találkozás fölidézésével indul, *Az országház előtt* a *„jelenkori kapitalizmus / véten áldozatai”*-t emeli a kommunizmus áldozatai mellé, a *Vadvirág, temető* a Katynra emlékező lengyelek közelmúltbeli szerencsétlenségéről beszél. Költői elhivatottságából, a követendő példák követezően Agócs Sándor lírájában – ahogyan a különböző idők is egymásra torlódnak – egymástól alig elválaszthatóan, vagy már-már elválaszthatatlanul összeolvad az egyéni és a közéleti nézőpont. Így keletkezhetnek ilyen sorai, mint amilyenek *Az ajtón kilépve* zárórészében olvashatók: *„...az ajtón kilépve jobb / a világhoz igazítani magad / és*

ilyenkor az ember / NEM MER NEM ÍRNI / papír és toll híján / fejben / memorizálva mintha / börtönben ülne / mintha emigrációban / mintha otthon”.

Harmadik kötetében is olyan költészet tehát Agócs Sándoré, amely nem igyekszik megfelelni divatáramlatok diktátumainak, nem akar tetszeni uralkodó irányok ítéseihez, makacsul kitart a „veszteségekből épülő vers” eszménye mellett (*Vadvirág, temető*). Olyan költemények íródnak így, amelyek „napokra, hetekre, évekre” visszafajtotva és az elfojtásokat leküzdve keletkeznek (*A kezdet*), ennél fogva a születés fájdalmát és keservét is magukon viselik. Az beszélhet így, aki mikor szólni kész, a szólás ihletével, belső kényszerével és annak ellenére teszi, hogy ott az „ördöglakat” a száján. Megszenvedett szavak a költő szavai, mert a hallgatás görcséből szakadnak ki. A vers Agócs Sándor könyvében a történelmi méretű kisemmizettség és megcsalattatás néven nevezése: „De nem kér belőlünk ez az évtized, / köszöni szépen, elvan nélkölünk. / Nem is emlékszik már, s legyint ránk most is” (*Nagy Gáspárnak, az ötödik ikszre*). A szerző úgy gondolja, ma is az a dolga, hogy kimondja, „NAPONTA DRÁMÁK SOKASÁGA / KÖZÖTT ÉLÜNK” (*Ha könyves meglátja*). Ujra és újra arról kell beszélnie, hogy az ember a remény és a félelem kettősségében éli a számára kiszabott időt. És szóvá kell tennie a jogfosztottságot, kiszolgáltatottságot, a kultúránkból való kiforgatásunkat. A szerep, amelyet költőként betölt Agócs Sándor, a vállalás és választás személyes döntésén alapul. Sorai áthallásaiban, a vendégszövegekben Petőfi Sándor, Nagy László mondatai köszönnek vissza. A név szerint is megjelölt elődökben és kortárs szerzők (Nagy Gáspár, Csoóri Sándor) életművében az erkölcs és esztétikum, költészet és közérdek összetartozásának példáit találja meg. Kötdését olyan határozottsággal vallja meg, hogy ez egyben elhatárolódás az országgal és népével való azonosságot elutasító alkotói magatartástól. „Ne kössenek engem / Magyarországhoz!” – idézi a magas szinten elismert magyar nyelven író szerzőt, de csak azért, hogy a maga kiállása még hangsúlyosabb legyen: „»Kössenek engem / Magyarországhoz!« – mondom / én.” (*Két vallomás*).

A kötet élére helyezett *Mintha hó hullna* a magyar költészet régmúlt nagy korszakaira visszamatató motívumával a kötet egészének képi világát megelőlegezi. A kuruc költészet idejétől Vörösmarty Mihály jól ismert sorain át („*Most tél van és csend és hó és halál.*”) mindazok a szerzők és versek emlékezetünkbe tolulhatnak Agócs Sándor verseit olvasva, akik a XX. században éltek ezzel a költői toposszal, így tehát előttünk állhat Ady Endre *A téli Magyarországa*, Nagy László *Hószakadás a szívre*, Csoóri Sándor *Hó emléke* című költeménye, Baka István *Háborús téli éjszakája*, Farkas Árpádtól pedig egy egész kötet: *Alagutakat a hóban*. Agócs Sándor verseiben a hó motívumán kívül gyakran előfordul még a fagy, a tél, a novembert játszó április természeti szimbóluma. Líránk hagyományaihoz vezet vissza bennünket tehát uralkodó motívumaival, ám ez a mai ember nagyon is hétköznapi szóhasználatával, korunk nyelvhasználati jellegzetességeivel párosul, ahogyan pl. a közélet jellegzetes szófordulatai szüremkednek be az egyéni élet színtereire („*én már / évtizedek óta / nemzetbiztonsági kockázat / vagyok – / magamra.*”). Sokszor nagyon is prózai mondatok törődnek vissorokká – az illúziótlanság hatását keltve. S minden vers mintha ugyanannak a végtelen versnek a töredéke volna, csak valamiért megszakadt a folytonos beszéd, ami aztán valamiként mégiscsak folytatódik egy másik oldalon, egy másik részletében az egésznek. Így feletté meg a formát is az időképzetnek azzal a szaggatottságával, amely alapélménye ennek a költészetnek. A *Szétszabdalt jelen*, az idő egy-egy szelete mindegyik verse.

Az *Ördöglakat a számon* című könyv azonban nemcsak a három ciklusba rendezett verseket tartalmazza. A kötet végén Medveczky Attilának a szerzővel készült interjúja és Szakolczay Lajos könyvismertetője is olvasható. Mindkét írás segítségére van azoknak, akik a költő pályájáról szeretnének tájékozódni.

(*Antológia Kiadó, 2010*)

Fehér Zoltán

„Ideki a hegybe felnőtt komlókóró...”

(A moldvai csángó magyarok etnobotanikája)

A Magyar Néprajzi Társaság szokásos könyvbemutatóinak sorában kiemelkedő esemény zajlott le 2011. május 5-én, amikor is Mihályfi Márta veszprémi muzeológus bemutatta Halász Péter új könyvét, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megjelent *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban* címűt (General Press Kiadó, 2011).

Akik ismerik a szerzőt, tudják róla, hogy önkéntes gyűjtőként szakemberek megbecsülését és elismerését kiváltó, hiányt pótló tudományos, valamint ismeretterjesztő munkák sorozatával gazdagította önismeretünket szolgáló nemzeti bibliográfiánkat. Ma már a Gyimesben él családjával, hogy még közvetlenebb kontaktusban lehessen a fő kutatási témáját adó csángósággal.

Mostani könyve sok évtizedes terepmunka és könyvészeti búvárkodás eredménye. Emlékszünk rá, hogy Ceaușescu uralkodása idején milyen erőszakosan igyekeztek gyorsítani a romániai magyarság asszimilációját. Minden módon megpróbálták a magyarországi kutatók Moldvába való kijutását és ottani gyűjtését is akadályozni. Elsősorban mégis a folklórgyűjtést tiltották. Halász Péter ekkortáiban is járt a moldvai magyar falvakban, s a *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőíveit dolgozta föl, az archaikus magyar népi tudást igyekezett magnószalagra rögzíteni. Am éppen egy ilyen gyűjtőútja során gyűlt meg a baja a román hatóságokkal.

Halász Péter csángókutatásai eddig is rengeteg új adattal járultak hozzá a moldvai magyarság történetének és kultúrájának jobb megismeréséhez. Munkájának jelentősége éppen abban rejlik, hogy a csángók sok olyan elemét őrizték meg az archaikus magyar népi műveltségnek, amelyek mára más magyar tájakon ismeretlenek, nem gyűjthetők, de nagy valószínűséggel egykor ott is éltek.

A *Növények a moldvai magyarok hagyományában és mindennapjaiban* tulajdonképpen népi növénytan (etnobotanika), tehát a szerző itt bőven kamatoztathatta agrármérnöki alapképesítését. A könyv terjedelménél, átfogó jellegénél és mélységénél fogva alapvető munka e témában. Adattára tartalmazza a moldvai természet és vadnövényeket köznépi elnevezésük ábécé rendjében (tehát nem növénytani rendszerben) felsorolva őket, de minden esetben megadja helyi népi és növényrendszertani latin nevüket, valamint elterjedésüket is. Ugyancsak közli időrendi sorrendben azokat a történeti dokumentumokat, amelyekben leírását adják, vagy akár csak megemlítik a tárgyalt növényféléseket. Az ezekhez fűződő ismeretek, hiedelmek és tevékenységek eddig csak nyelvészeti közleményekben, vagy a népi gazdálkodásról, (gyűjtőgető gazdálkodásról), a népi táplálkozásról, esetleg a népszokásokról, a néphitről (eredetmondák, legendák), illetve a népi gyógyászatról szóló tanulmányokban voltak megtalálhatók. Halász Péter azonban ezek mellett közli azokat a szólásokat, gyermekjátékokat, anekdotákat, meséket, népdalokat és néballadákat is, amelyekben a bemutatott növény szerepel, s kiter e növények népi ábrázolására faragásokban, festésekben, hímzésekben, szöttesekben. Utal ezek szimbolikus jelentésére is.

A népi természetismeret része az úgynevezett népi tudásnak, s ha egy-két évtizeddel korábban jelenik meg Halász Péter könyve, nyilván bővebb, több szempontú összegzést kapjuk a magyar nép hagyományos, elsősorban tapasztalaton alapuló, nem iskolában tanult népi tudásának, amely legutóbb a néprajztudomány legújabb eredményeit összefoglaló *Magyar Néprajz*

VII. kötetének *Népi természetismeret* című fejezetében található (Szabó László alapos munkája). A társadalomlélektan újabban az emberi tudatban – a jobb tájékozódás kedvéért – elkülöníti a mindennapi, a szakmai, az ünnepi és a fölösleges tudást. Az egyes növényekről szóló népi ismereteket azonban a skolasztikus kategóriák egyikébe-másikába éppen e könyv tanúsága szerint nem lehet besorítani, valamint legfőbbjéhez olyan ismeretek fűződnek, amelyek egyszerre racionálisak (empirikusak) és irracionálisak. Ezért nem közöl táblázatot a szerző. Mint írja: *a hagyományos tudás nem rendezhető tudományos szempontok szerint. (...) Ennek a tudásnak nem kategóriái vannak, hanem árnyalatai, fokozatai.* A csángók népi növényismeretei között akadnak olyanok, amelyek minden gyakorlati haszon nélkül valók. Például: *A feltekeredő növények mind jobbról balra tekerednek, mert így dicsérik az Istent. (Íme: a fölösleges tudás. Fölösleges?)*

Az 515 oldalas, puha kötésű könyv számos színes fényképet is közöl a bemutatott növényekről, felhasználásukról. Szerkezetileg hat fejezetből áll, amelyek közül a legfontosabbak a *Bevezető tanulmány* és az *Adattár*. Ezeket egészíti ki, és mintegy hitelesíti az *Irodalom*, a *Tájnylevi* és *köznyelvi növénynevek jegyzéke*, a *Tájszavak magyarázata* és a *Településképek* című fejezet.

A nép- (vagy nemzet-) karakterológia eléggé nehezen megfogható, ingoványosnak is nevezhető kutatási terület, hogy ne mondjam: tudomány. Sejtésem szerint azonban Halász Péter ebben a művében is a csángó magyar néplélek sajátosságainak (Lükő Gábor szavával: *formáinak*) megismerését szolgálja adatainak tömegével, hogy így magunk is gazdagodjunk. Azt a létezőmódot láttatja, ahogyan a moldvai magyar a leg magától értetődőbb módon benne él az őt körülvevő természeti világban, ahogyan anyanyelvével, tevékenységével megelégszik, testvérvé fogadja a fákat, növényeket, virágokat, burjánokat. Könyve Kodálytól vett mottója is erre utal: *Nem elég tudós módjára, anyaggyűjtésszerűen „megismerni” az anyagot, azt „lege artis” feldolgozni, s lélekben talán idegennek maradni tőle. Emberileg is részesévé kell válni a hagyományoknak, s ezzel egy embercsoport lelki életének.* (Más ez a felfogás, mint az amerikai szociálintropológiáé.)

A szerző megállapítja, hogy *A moldvai csángó magyarok életében sokkal nagyobb jelentősége van a vadon nőtt és a természet növényeknek, mint az állatvilágnak. (...) a növények a mindennapi táplálkozást, gyógyítást, az építkezést, a festést, a hiedelmeket, és nem utolsósorban a díszítést szolgálják.* Mivel a természet növényekkel kapcsolatos ismeretek főképp a gazdálkodás technikájához tartoznak, ezekről csak nagy vonalakban beszél. Amikor a csángók véleményét olvassuk a vadnövényekről, mintha csak egy modern természetvédőt hallanánk, aki biológiai láncban gondolkodik, és nem ismer hasznos és haszontalan teremtményt. A csángók szerint is *minden burján jó valamitől, de nem tudjuk, mitől.*

A moldvai magyarok természetismerete is romlik a modern idők hatására. (S nem pótolja ezt sem az iskolából, sem a rádióból, sem a televízióból, sem a helyi román értelmiségtől szerzett értesülés.) Ennek első jele, hogy elfelejtik az egyes növények nevét, vagy amikor többféle vadnövényt ugyanazzal a névvel neveznek meg. Gyönyörű régies növényneveink mennek így veszendőbe (sárgy, őszvirág, gyertyavirág, hozzámneérj, csombor stb.). Gondoljuk csak el, hogy nálunk a nyelvújítás korában művilég előállított növényneveket terjesztettek el, ahelyett, hogy felkutatták s elterjesztették volna a népi elnevezéseket. (Persze erre is volt példa.) De a Lúdas Matyi írója, Fazekas Mihály is nevetségesnek tartja a népi növényneveket. Moldvában az is előfordul, hogy a növény felhasználása még ismert, eredeti nevét mégis elfelejtették vagy románból vett kölcsönszóval nevezik meg. A román–magyar együttélés a gyógynövények felhasználásában is interetnikus hatásokat eredményezett, s érdekes módon itt a közvetítők a cigányok.

Alapvetően kétféle helyen gyűjtik az étkezésre, gyógyításra vagy egyéb célra szolgáló növényeket: mezőn (erdőn) és a kertekben – írja Halász Péter. Szokás volt bizonyos (használható) „burjánokat” betelepíteni a mezőről a kertekbe.

Az emberiség ősi gyűjtőgető gazdálkodásmódjának elemei a mai vadon nőtt növények gyűjtésében vagy a gyógynövénygyűjtés gyakorlatában figyelhetők meg. Ehhez a csángóknak ma sem igen kell szerszám, kézzel szedik, esetleg „facskával”, rossz metszőollóval, s tarisznyában, ölben hozzák haza. Halász Péter a gyógynövénygyűjtéssel kapcsolatos szabályok közül megemlíti a *Szent György-nap előtt, pünkösöd előtt, Nagyboldogasszony napján, napkelte előtt, délben, szótlannul* előírásokat. Kíváncsi volnék rá, hogy ismertek-e a csángók olyan előírást ezzel kapcsolatban, mint Bátyán, hogy gyógynövényt csak olyan nő szedhet, aki „nem virágozik”, vagyis kislány,

illetve öregasszony. Ugyancsak érdemes volna kutatni a gyógynövénygyűjtéssel kapcsolatos speciális imádságot vagy ráolvasást.

A vadon termő növényeknek nagy szerepe van a csángók táplálkozásában. Sokféle vadnövényből főznek teát, s a főzetet víz helyett fogyasztják. Táplálkozási rendjükben jelentős szigorítást jelent a böjt, amelynek legáltalánosabban fogyasztott étele a *káposztalé pityókával*, de szeretik a *szenyőgombát* és a *borcsban főtt kígyóhagymát* is. Salátaként eszik az *erdei salátát*, főzik a *csihánt*. Vértisztítónak tartják a *cikória*, a *papadíja* és a *tyúkvirágból* készült salátát. Az ősszel eltett, télen megfagyott *vadkörte* tavasszal csemegének számított. Több, hajdan emberi tápláléknak használt növény lesüllyedt az állatok takarmányozására használt termények közé.

Mit tartottak arról, hogy honnan lehet megtudni, melyik növény gyógyhatású? Egy jugáni öreg szerint, *amelyik burjánról a méhek gyűjtenek, az gyógyításra is jó*. A lészpediek pedig a tövises, tuskés növények gyógyító hatásáról azt mondják: *azok szúrják a bajt*. A csángók gyógynövényismerete ma már ott tart, hogy tudnak az egyes burjánok gyógyhatásáról, de nem tudják, mire jó. Néhány közismert szabály: *Feredésre minden burján jó*. A gyógyteaát cukor nélkül kell inni. Füstölésre a szentelt burján hatásosabb.

A *gyógynövények hatásmechanizmusának szerves része a mágia, a gyógyító erejükbe vetett hit* – írja a szerző. A csángók szerint a gyógynövény egy évig őrzi meg gyógyító erejét. A gyógytea készítésekor páratlan számú csipetet kell a vízbe tenni. Bizonyos burjánokat meghatározott napokon kell szedni hatékonyságuk biztosítása érdekében. A növényeket gyakran használták jövedőlésszerűre, állapotukból előjelként következtek a termésre. Tiltották a tetetői virágok használatát.

Halász Péter részletesen foglalkozik a növények részeire vonatkozó ismeretekkel, képzetekkel is. Az *ág* például a szegénységet (ággal fűt, *ágrólszakadt* – teszem én hozzá), másrészt a reményt (zöld ág) jelenti. Míg Andrásfalvy sok adatot közölt a Duna melléki magyarság ősi gyümölcsészeti ismereteiről, például a fák ágainak oltásáról, efféle ismeretekben a moldvaiak kevésbé bővelkedtek. Az erdei fák kitermelése és kisipari felhasználása nagy szakértelmet követelt (tűzifa, épületfa, szindelynek, hordónak, szekérnek, kulacsnak, orsónak, faszénnek, szerszámnak való fa). A falopás *igen régi és elterjedt népszokás* – írja némi malíciával a szerző. A fa forgácsából gyógyító hatású fürdővizet készítenek. Itt is ismerik a fanyesés, -ültetés holdfázisokhoz fűződő előírásait, illetve tilalmait. Szerepe, jelentése van a fának az álomban és a rontó cselekedetben is. Érdekes történeti mondát őriznek Szent László fájáról. *Ez a monda szépen példázza, hogy a moldvai csángó magyarok sorsa a történelem során szorosan összefüggött Magyarországgal*. A *Molnár Anna* balladában szereplő *bulykoszfa* pedig talán a mitológiai világfa. A *bimbó* szónak jó néhány magyar változatát ismerik, s nem vették át a román megfelelőjét.

A *fűvel* kapcsolatban Halász Péter agrártudományi és néprajzi szempontból egyaránt szak-szerű leírását adja a szénamunkáknak. A *háncsból (fakéregből)* feltehetőleg a XIX. században még lószerszámot is készítettek, inség idején pedig megőrölték és liszttel keverve kenyérnek sütötték meg. A *levél (lapi)* szóláshasonlatban és népdalokban is szerepel. Az úrnapi sátor gallyainak leveleit orvosságnak használják. És itt megint megjelenik a népi természetvédelem egy hiedelmi megelőző előírásában: *Ahány lapicskát leszakasztasz, annyi miatyánkot el kell mondanod...* (Egy Bosnyák Sándor által gyűjtött fenyegető-tiltó adat is ezt látszik igazolni. *Ha virágot szakít, akkor valaki meghal a rokonságból.*) A *tüske* csángó neve *csipke*. Halászatnál a csalíhoz kötötték, de tüként is használták levelek vagy fakéreg összetűzésére.

A növénynek a *virág a legfeltűnőbb, leginkább észrevehető, és talán legjobban számon tartott része*. A nő és a virág kapcsolatát fejezi ki, hogy a leányanya gyermekét *virágdzsermeknek* nevezik, a szeplőtelen fogantatás pedig a csángók szerint úgy történt, hogy *Szűz Mária virágot szagolt a Paradicsomkertben, s abból lett a Jézuska*. Érdekes, hogy a csángó házak telkén a régebbi időkben a virágoskert nem a ház előtt, hanem mögötte pompázott az *őszirózsával, pápporgóval, kukónavirággal, szalmavirággal, pillangóvirággal, tángyévvirággal, botoskával* és még jó néhány szép nevű virággal. A *hiedelmek világának számos területén szerepel a virág, mondhatni az emberi élet minden szakaszában meghatározó szerepet kap, a fogantatástól a halálig, sőt azután is. Ott van továbbá az ünnepeken, sőt bizonyos ünnepélyességet visz a hétköznapi mozzanataiba is*. A nagyböjt utolsó előtti hete, a virághét természetesen tele van a virággal kapcsolatos eseménnyel, szokással. Pusztinán régen virágvasárnap *mátkásodtak, mátkázódtak a házasulandók*. A barkát a moldvai csángók *pimpónak* nevezik. (A sárköziet *pimpónak* nevezik a megromlott bort. F. Z.) Sok változatban ismerik

az anyaországban is elterjedt legendát, miszerint a fűzfát azért áldotta meg Jézus, mert pimpós ágai elrejtették az üldözők elől. A szentelt pimpóhoz sokféle hiedelem kapcsolódik. Még a hamvazószerdai hamut is belőle nyerik. A virág megtalálható a csángók otthonaik falára feszített szótteseiken, a testükön hordott ruháikra hímzett motívumokban is. És természetesen folklórjukban. A virág legtöbbször a nőt szimbolizálja. A trunki leányok/Porondi virágok. Van egy meséjük is a virágszázból vált leányról.

Ezzel a Hegedűs Lajos által gyűjtött népmesével kapcsolatban a tanulmány végén Halász Péter így vall munkája értelméről: *Ez a mese – vagy ha úgy tetszik: a génjeinkben öröklődött emlék azokat az idöket idézi, amikor az ember még szerves része volt az őt körülvevő világnak, vagy legalábbis éltek közöttünk olyanok, akik különös kegyelmi állapotban át tudták lépni azt a válaszfalat, amit az ember bűnbeesését és a paradicsomi állapotokból való kiűzetését követően önmaga emelt, vagy legalábbis vont maga és kisebbik testvérei: az állatok és a növények közé. Ennek a falnak az átható réseit keressük ebben a könyvben. Azt, hogy miként próbál a természethez közel élő ember átlesni, átkukucskálni ezen a korlátot, amin az éhes és táplálékot kereső, vagy az ilyen-olyan betegségbe esett, s gyógyító füvek után járó állatok még sokkal könnyebben átjárhatnak.*

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer

SZILÁDY

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.

Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204

E-mail: szilady@axelspringer.hu

www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.